

1479

**KOOMISUUS JA HUUMORI
LAURI VIIDAN TEOKSESSA
*MOREENI***

Teija Ahlvik

Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopiston
kirjallisuuden laitoksessa
Kevät 1999

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos KIRJALLISUUDEN
Tekijä TEIJA AHLVIK	
Työn nimi KOOMISUUS JA HUUMORI LAURI VIIDAN TEOKSESSA <i>MOREENI</i>	
Oppiaine KOTIMAINEN KIRJALLISUUS	Työn laji PRO GRADU -TYÖ
Aika KEVÄT 1999	Sivumäärä 88
<p>TIIVISTELMÄ – ABSTRACT</p> <p>Työni tarkoituksena oli tutkia Lauri Viidan <i>Moreeni</i>-teoksen komiikkaa ja huumoria. Pysin selvittämään, millaiset ilmiöt teoksessa näyttäytyvät lukijalle huvittavina, mistä ja miten teoksen komiikka ja huumori syntyvät sekä mikä merkitys komiikalla on teoksen kokonaistulkinnalle. Koska tekstin rakenteen tunteminen on useissa tapauksissa edellytyksenä komiikan havaitsemiselle ja analysoimiselle, on narratologian tunteminen esteettisen tietämyksen lisäksi olennaista tutkimuksen kannalta.</p> <p>Tutkijoiden käsitykset koomisuuden synnystä ovat osin ristiriitaiset. Kahden yleisimmän käsityksen mukaan koomisessa ilmiössä on joko degradaatiota, joka merkitsee äkillistä arvon menettämistä tai inkongruenssia, jossa on kyse kahden ilmiön yhteensoveltumattomuudesta. Koomisen ilmiön syntyä tai luonnetta on kuitenkin vaikea selittää tyhjentyvästi.</p> <p>Tutkimuksen kannalta keskeinen koomisuuden ilmentymä on ironia, arvottoman esittäminen arvokkaana. <i>Moreenissa</i> esiintyvä komiikka on enimmäkseen ironista. Ironisena näyttäytyvät sankarikuolemat ja yleensä sotaan liittyvät kuolemat, yksinkertaisten ihmisten arkipäiväiset ja naurettavat puheet, ulkokohtainen, onto uskonnollisuus, turha, keskiluokkainen sivistys sekä yhteiskunnan epäkohdat kuten köyhyys, nälkä ja huonot työolosuhteet. Sotaa ja väkivaltaa yleensäkin on voimakkaasti kritisoitu ironian keinoin. Teoksen yhteiskuntakriittinen sanoma perustuu suurelta osin ironian käyttöön.</p> <p>Pieni ihminen on nähty teoksessa usein humoristisena. Heikkoihin ja yksinkertaisiinkin ihmisiin on suhtauduttu hyvin ymmärtävästi ja lempeästi, mutta keinottelijat ja monet yläluokan edustajat saavat osakseen ironista kritiikkiä. Teos sisältää lisäksi paljon pienimuotoista, sukkela komiikkaa, jonka sävy on pääosin huvittava.</p> <p><i>Moreenin</i> kerronnallisten ratkaisujen osuus komiikan syntymisessä on merkittävä. Kaikkitietävän kertojan draamallinen ironia lisää koomista vaikutelmaa: lukija saa tietää etukäteen paljon henkilöiden elämästä, mutta tulevaisuuden tapahtumat ovat usein ristiriidassa henkilöiden pyrkimysten kanssa. Kertoja eläytyy tarinaan hyvin voimakkaasti ja on impulsiivinen, mikä ei ole tyypillistä auktoritatiivisen kertojan käytöstä.</p> <p>Komiikka tekee <i>Moreenista</i> erikoislaatuisen teoksen: toisaalta huumori ja ei-ironinen komiikka pehmentävät teosta niin, että teoksen vakavuus ja julistavuus vähenevät. Toisaalta ironinen komiikka lisää julistavuutta ja tekee teoksesta erityisen yhteiskuntakriittisen romaanin. Huumorin lämpö ja ironian ilkeys tasapainottelevat <i>Moreenissa</i> ja tekevät siitä monikasvoisen teoksen.</p>	
Asiasanat KOMIikka, IRONIA	
Säilytyspaikka KIRJALLISUUDEN LAITOS	
Muita tietoja	

"Kun PROUDHON Sainte Pelagien vankilassa kirjoittaa haltioituneen ylistyspuheen ironialle sanoen, että se antaa kauneuden suloa ja rakkauden viehätystä, tuntuu tämä itsessään ironialta. Mutta kun hän puhuttelee ironiaa todellisena vapautena, on tämä viittaus siihen tosiseikkaan, että ironialla juuri pyritään vapautumaan ja saamaan yliote painostavasta katkeruudesta ja vihasta."

Eino Krohn

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	1
MITÄ KOOMINEN ON?	4
Koomisen käsite ja syntymekanismit	4
Koomisen havaitsemisesta	8
Koomisen ilmentymät	10
<i>Yleistä</i>	10
<i>Ironia</i>	10
<i>Satiiri</i>	11
<i>Parodia</i>	12
<i>Sukkeluudet</i>	12
Huumori	13
KERTOJAN LUONNEHDINTAA	15
Yleistä	15
Kertojan erityisrooleja	18
<i>Kuunteleva ja osaaottava kertoja</i>	18
<i>Kiihtynyt kertoja</i>	22
KOOMISET AIHEET	24
Kuolema	24
Pienten ihmisten naurettavat puheet	34
Uskonto	41
Yhteiskunnan epäkohtia	48
<i>Köyhyys</i>	48
<i>Nälkä</i>	55
<i>Työ</i>	56
Sota ja väkivalta	60
Sivistys	65
Ihminen	70
SUKKELUUKSIA JA MUUTA KOMIIKKAA	78
PÄÄTÄNTÖ	83
LÄHTEET	86

JOHDANTO

Lauri Viita (1916 - 1965) oli lyyrikko ja prosaisti. Hänen kirjallinen elämäntyönsä käsittää neljä runokokoelmaa ja kaksi romaania, joista vuonna 1947 ilmestynyt runokoelma *Betonimylläri* on esikoisteos ja 1950 ilmestynyt *Moreeni* on esikoisromani. Viitaa on melko vaikeaa kategorioida kirjailijana: varsinkin romaanituotannon kannalta tarkasteltuna häntä pidetään yhteiskunnallisena kirjailijana. Toisaalta Viitaa pidetään myös kielen taiturina ja individualistina (Varpio 1973, 255 - 256). Viidan omaleimaisuus ja nerokkuus ilmenee lyriikan ohella myös proosassa, eritoten *Moreenissa*.

Keskeisin suomalainen Viita-tutkija Yrjö Varpio on eritellyt Viidan tuotantoa muun muassa yhteiskunnallisista ja elämäkerrallisista lähtökohdista käsin väitöskirjassaan *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa* (ilmestyi 1973). Leo Vuotila on tutkinut Viitaa eettisenä kirjailijana eräiden muiden kirjailijoiden ohella teoksessaan *Kirjailija ja omatunto* (ilmestyi 1967). Uudempia Viita-tutkijoita ovat Hannu Launonen¹ ja Kai Laitinen.² Viidan persoonallinen kieli, sanasto ja tyyli ovat usein olleet tutkimusten aiheina.

Moreeni on kertomus erään hämäläisperheen vaiheista 1910-luvulta 1930-luvulle. Keskeisiä henkilöitä ovat Pispalan työläiskylän asukkaat Iisakki ja Joosefiina Nieminen sekä heidän lapsensa Paavali, Elina, Einari, Sylvi, Kalle, Jussi ja Erkki. Niemisen perhe ja naapurusto, johon kuuluvat muun muassa Mäkisen veljekset perheineen, kokevat yhdessä taloudellisen nousukauden ja uudisrakentamisen ajan, vuoden 1918 sodan vaiheet sekä pula-ajan 1930-luvulla. Teoksessa ei ole kovinkaan paljon juonellista jännitettä, vaan se on

¹ Launonen, Hannu, 1988, Poeettisen kielen kaksi periaatetta. Lauri Viidan ratkaisuja. Teoksessa *Teokset, taustat, tutkijat. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 42*. Mänttä: Mäntän Kirjapaino Oy.

² Laitinen, Kai, 1984, Pispalan kultaharju ja sen varjo. Lauri Viidan *Moreeni*. *Metsästä kaupunkiin. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta*. Otava: Helsinki.

eräänlainen säiekimppu, joka koostuu yksittäisistä henkilökuvauksista ja henkilöiden elämänvaiheiden seuraamisesta. Teoksessa ei ole myöskään mitään erityistä loppuratkaisua, vaan se on enemmänkin satunnainen ja valikoimaton kappale erään pispalalaisen työläisperheen elämää. Kirjailija kuvaa erityisen syvällisesti Iisakki Niemisen ja tämän pojan Erkin ajatuksia.

Omassa työssäni tarkastelen *Moreeni*-teoksen komiikkaa ja huumoria. Tarkoitukseni on selvittää, millaiset asiat ja ilmiöt *Moreenissa* näyttäytyvät teoksen lukijalle huvittavina. Mistä teoksen komiikka ja huumori syntyvät? Toinen tärkeä tutkimusaihe ovat komiikan syntymekanismit. Mistä koominen vaikutelma tapaus tapaukselta syntyy? Miksi tietyt asiat vaikuttavat lukijasta huvittavilta? Miten koominen on luotu? Koska komiikkaan ja huumoriin liittyy aina jossain määrin myös vakavan läsnäolo, pyrin selvittämään myös sitä, missä määrin teoksen huvittavuuden taustalla piilee vakavuutta. Onko komiikka iloista ja kevyttä, tarkoituksenaan vaikkapa hyvän tuulen luominen, vai onko sen tarkoituksena kritisoida tiettyjä ilmiöitä? Komiikan avulla molempien vaikutelmien luominen on mahdollista. Monet komiikkaa sisältävät katkelmat saattavat olla vaikkapa hyvin ironisia, jolloin jonkin ilmiön huvittavaksi ja naurettavaksi tekeminen onkin vain keino ilmaista vakavia asioita. Pyrin myös selvittämään, onko komiikalla erityistä merkitystä teoksen kokonaistulkinnan kannalta ja mitä tarkoitusta komiikka teoksessa palvelee.

Työni alussa selvennän koomisen ja huumorin käsitteitä samoin kuin niihin läheisesti liittyvien ilmiöiden, muun muassa ironian ja parodian käsitteitä. Erityisesti ironian käsite on tärkeä, koska teoksen komiikka vaikuttaisi olevan etupäässä ironissävyytteistä. Esittelen myöskin muutaman klassisen teorian koomisen synnystä, vaikkakin näyttäisi siltä, että mitään kattavaa selitystä koomisen vaikutelman synnystä tai rakenteesta ei ole olemassa. Muutenkin koomiseen liittyvä käsitteistö on varsin epäyhtenäinen ja eri tutkijoiden tulkinnat ja niiden lähtökohdat poikkeavat toisistaan. Käsitteiden sisällön selvittämisessä olen pohjautunut lähinnä suomalaisten esteetikkojen Yrjö Hirnin, K. S. Laurilan, Eino Krohnin sekä Aarne Kinnusen tutkimuksiin.

Tekstin rakenteen tunteminen on useissa tapauksissa edellytys komiikan löytämiseen ja analysoimiseen. Tutkimukseni taustalla on Boothin-Chatmanin malli¹ kertovasta tekstistä. Käytän kuitenkin tutkimuksessani koomisia aihepiirejä analysoidessani käsitteitä *lukija* ja *tekijä* yleisesti merkitsemässä sisäislukijaa ja -tekijää, jotta työni ei kuormittuisi liioilla termeillä.

Komiikkaa olen tutkinut pääosin kahdesta näkökulmasta. Ensiksi olen hiukan tarkastellut komiikkaa, joka on syntynyt kerronnan erikoisuuksista, esimerkiksi kertojan vaihtelevista rooleista. Toiseksi olen luokitellut koomisiksi havaitsemiani ilmiöitä aihepiireittäin ja analysoinut tekstikatkelmia *Moreenista*. Komiikkaa on teoksessa kiinnittynyt erityisen paljon muun muassa sivistyksen, sodan, uskonnon ja yhteiskunnallisten epäkohtien kuvauksiin. Erityisesti näissä tapauksissa komiikka on todennäköisesti ironista, ja sen avulla halutaan osoittaa kritiikkiä monia yhteiskunnan ilmiöitä kohtaan. Jako koomisiin aihepiireihin tuntui perustellulta, koska teosta lukiessa koomiset aihepiirit alkoivat nousta hyvin selvästi esille ja koska komiikan tutkiminen näistä lähtökohdista käsin palvelee parhaiten *Moreenin* kokonaistulkintaa.

¹ Boothin-Chatmanin malli on esitelty muun muassa Pekka Tammen teoksessa *Kertova teksti* (1992) s. 23.

MITÄ KOOMINEN ON?

Koomisen käsite ja syntymekanismit

K. S. Laurilan mukaan nauru on se tunneilmiö, joka voi aiheutua koomisen havaitsemisesta: [...] ”jokainen koomillinen tunne *pyrkii* purkautumaan nauruun.” (Laurila 1947, 246). Koominen ilmiö ei välttämättä läheskään aina herätä havaitssijassa fyysistä naurua. Kinnunen käyttää koomisen aiheuttamasta tunteesta nimitystä **metaforinen nauru**. Tämä merkitsee sitä, että vastaanottaja tai kokija on ymmärtänyt ilmiön koomisuuden (Kinnunen 1994, 44). Hirnin mukaan koominen herättää ”taipumusta hymyilyyn” (Hirn 1949, 180), mikä lähestyy jo metaforisen naurun käsitettä. Nauru ja huvittavuus kuitenkin liittyvät läheisesti koomisen käsitteeseen.

Koomisessa vaikutelmassa voi olla esimerkiksi inkongruenssia, joka tarkoittaa mielikuvien yhteensopimattomuutta tai degradaatiota, äkillistä arvonalennusta (esim. Krohn 1965, 114 - 115). Aristoteleen mukaan ilmiön koominen vaikutelma aiheutuu jostakin vajeesta tai rumuudesta, jotka eivät kuitenkaan aiheuta tuskaa tai vahinkoa (Aristoteles 1982, 21). Inkongruenssi ja degradaatio ovat kenties klassisimmat teorit koomisten ilmiöiden rakenteesta. Suomalaisista esteetikoista Yrjö Hirn antaa eniten kannatusta Bainin ja Spencerin ajatuksille sekä Theodor Lippsin 1800-luvun lopulla kehittämälle samansuuntaiselle degradaatioteorialle, joskin myöntää, että teoria on riittämätön selittämään kaikkia koomisia ilmiöitä (Hirn 1949, 186 - 188). Lippsin käsitys koomisen synnystä on selkeä:

”Koominen tunne herää siten, että jokin - olkoonpa sitten itsessään tai meidän mielestämme merkityksellinen ja vaikutustehoinen - menettää

meidän mielestämme tai meissä tämän merkityksensä ja vaikutustehonsa”.¹

Hirnin mukaan koomisen ilmiön havaitsija odottaa jotain suurta ja merkittävää, mutta suuri paljastuukin pieneksi (Hirn 1949, 189). Havaitsija on varannut ylevän ja arvokkaan kohtaamiseen melko suuren määrän eräänlaista henkistä energiaa, mutta yllättäen hän ei sitä tarvitsekaan (Hirn 1949, 191). Bainin mukaan ”arvokkaat, juhlalliset ja vakavat ilmiöt saattavat meidät jonkinlaiseen kankeaan pakonalaisuuden ja pinnistyneen tilaan”.² Tästä tilasta vapautuminen aiheuttaa ihmisessä K. S. Laurilan mukaan vapautuneisuuden ja helpotuksen tunteen, jota voidaan pitää eräänlaisena koomisuuden tunteena (Laurila 1947, 257) tai koomisuuden tunteen edellytyksenä. Useinhan naurua on pidäteltävä, kun koominen ilmiö on havaittu.

Toinen tunnettu suomalainen esteetikko K. S. Laurila ei kannata degradaatioteoriaa koomisen ongelman ratkaisuksi. Suuren, merkittävän ja arvokkaan osoittautuminen pieneksi ei kaikissa tapauksissa saa aikaan koomista vaikutelmaa, vaan sen sijaan pieni ja vähäpätöinen ilmiö saattaakin yllättäen paljastua suureksi (Laurila 1947, 266, 269). Laurila perustelee laajasti degradaatioteorian heikkouksia ja on ennemminkin inkongruenssiteorian kannalla. Teorian mukaan ristiriitaiset, toisilleen vastakkaiset tai ainakin toisistaan kaukana olevat ilmiöt esiintyvät samassa yhteydessä, mistä koomisuuden vaikutelman arvellaan syntyvän:

”Koomillinen on ilmiö, joka vaatii yhtäaikaan kahta keskenään ristiriitaista tulkintaa. Tai tarkemmin: Koomillinen on ilmiö, joka pakottaa meitä rinnastamaan yhteen kuuluviksi kaksi mielikuvaa tai mielikuvasarjaa, joita erilaisuutensa tai vastakkaisuutensa takia ei voi rinnastaa ja jotka jyrkästi työntävät toisiaan luotaan.” (Laurila 1947, 281)

¹ Lipps, *Komik und Humor*, s. 40 - 41. (Siteerattu Eino Krohnin teoksen nojalla: *Esteettinen maailma*, 1965, 114. Sama siteeraus esiintyy myös Yrjö Hirnin teoksessa *Esteettinen elämä* sivulla 187.)

² Bain, *The Emotions and the Will*, s. 250. (Siteerattu K. S. Laurilan teoksen nojalla: *Estetiikan peruskysymyksiä I*, 1947, 257.)

Honkavaara nimittää yhteensoveltumattomuutta ”yhdenmukaisuuden vaatimukseksi” (Krohn 1965, 116) ja kuvaa ilmiötä seuraavanlaisella kaaviolla¹:

A A A A A A A A A A

A A A A A A A A 2 A

Esimerkiksi kirjallisen teoksen koomisessa ilmiössä A-kirjaimet kuvaavat siinä esiintyvien ilmiöiden tyyliä, sävyä tai aihepiiriä. Mukaan pujahtanut kakkonen rikkoo ilmiön harmonian ja näin syntyy koominen vaikutelma.

Degradaatio- ja inkongruenssiteoria eivät kuitenkaan tyhjentävästi selitä sitä, mistä koominen ilmiö todella syntyy. Koomisessa ilmiössä saattaa olla arvonalennusta tai yhteensoveltumattomuutta, mutta mikä tahansa yhteensopimattomuus tai arvonalennus ei aiheuta vielä huvittunutta reaktiota havaitsijassa tai vastaanottajassa.

Eino Krohnin estetiikka pohjautuu viime kädessä platonilaiseen objektivistiseen idealismiin. Krohnin mukaan on olemassa jonkinlainen tajunnan ulkopuolella oleva transsendenttinen objektiivisuus, ideamaailma, joka voi realisoitua. Esimerkiksi havaittavissa oleva kauneus on objektiivisen mielihyvän realisoituma, ja saman mielihyvän tunteen on mahdollista realisoitua kauneuden havaitsijassakin. Mielihyvä on esteettinen arvo. Tämä ajattelutapa johtaa siihen, että esteettisiä havaintoja ei voida selittää psykologisesti. (Huuhtanen 1979, 232 - 233)

Eino Krohnin ajatukset poikkeavat lähtökohdiltaankin Hirnin ja Laurilan estetiikasta. Krohnin mukaan Laurilan kannattaman inkongruenssinkaan avulla koomisuutta ei kyetä selittämään tarpeeksi tarkasti (Krohn 1946, 141). Tutkimuskohteena koominen kuitenkin kiinnostaa Krohnia erityisen paljon. Hän kaavailee koomisuuden ongelman ratkaisemiseksi teoriaa, jossa jollakin

¹ Honkavaara, Sylvi, 1949, *On the psychology of Artistic Enjoyment*, 43 - 44, 46, 47 (siteerattu Eino Krohnin teoksen nojalla: *Esteettinen maailma*, 1965, 116).

tavalla yhdistyisivät degradaatio- ja inkongruenssiteoriat (Krohn 1946, 142). Koomisessa ilmiössä eivät hänen mukaansa ole rinnakkain mitkä tahansa kaksi yhteensoveltumatonta ilmiötä, vaan arvo ja epäarvo, ja niiden rinnakkaisuudesta syntyy ristiriita, arvokonflikti, jossa epäarvo joutuu naurunalaiseksi, kun se rinnastuu arvoon (Krohn 1946, 141 - 142). Esimerkiksi suuri ja muodoton nenä on epäarvo, kun se vertautuu suoraan nenään, jota pidetään kauniina ja joka siksi edustaa arvoa (Krohn 1946, 144).

Katsoja todennäköisesti pitää nenää rumana, tavallaan kärsii rumuuden havaitsemisesta. Tämä on aisteihin perustuvaa tietoa ilmiöstä. Mutta hänellä on toinenkin vaihtoehto: hän voi iloita ruman nenän *koomisuudesta*, joka syntyy, kun sitä verrataan suoraan nenään (Krohn 1946, 144). Koomisuuden avulla ihminen voi tavallaan iloita myös rumuudesta ilman, että hän esimerkiksi loukkaa ihmistä, jolle ruma nenä kuuluu, koska hän ei enää naura nenälle, vaan arvorigistiriidalle, eikä nauru ole tällöin ilkeää tai alhaista, vaan jalostunutta. Arvo löytyy epäarvon ja arvon välisestä ristiriidasta, koomisuudesta.

Koominen mahdollistaa kauneuden ja arvokkuuden näkemisen sielläkin, missä ihmissilmä ensikatsomalta havaitsee vain rumuutta ja arvottomuutta. Tällainen kauneuden etsiminen epäarvoista iloitsemalla on Krohnin mukaan ilmeisen tavoiteltavaa. Ammondit käyttää tässä yhteydessä Krohnin ajatuksesta termiä *vapautuminen*:

”Nauru ei ole paheksumista, vaan se on pikemminkin suvaitsevaisuuden balsamia. Näin ymmärrettynä komiikka tarjoaa omalla tavallaan tietä subjektin ulkopuolella olevaan objektiiviseen arvotodellisuuteen, jolloin koomisuuden tarjoama väylä esteettiseen maailmaan vapauttaa ihmisen oman itsensä ulkopuolelle.” (Ammondit 1991, 214)

Saattaa olla mahdollista, että suurin osa missä tahansa havaituista koomisista ilmiöistä voidaan selittää Hirnin, Laurilan ja Krohnin ajatusten avulla, vaikka niiden lähtökohdat ovatkin hyvin erilaiset. Koomisia ilmiöitä voi kuitenkin lähestyä huomattavasti ulkokohtaisemminkin: vaikutelma voi syntyä esimerkiksi toistosta tai liioittelusta. Myöskin asioiden piilossa olevien, salattujen puolten esiintuominen voi aiheuttaa koomisuutta (Kinnunen 1994, 19). Yleensä ottaen koomisen vaikutelman syntytavoiille ei ole olemassa mitään

tiettyä kaavaa - koominen vaikutelma voi käytännössä syntyä aivan millä tavoin tahansa. Koska koomisessa on usein uusi, yllättävä, erikoinen ja rajat rikkova elementti, on siksikin hankalaa tehdä luetteloa koomisen syntytaivoista tai koomisen ilmiön tyypillisistä ominaisuuksista, koska hyvä komiikka harvoin syntyy tavanomaisuuksista. Kun ihminen huvittuu jostakin, huvittumisen tunteen aiheuttaja tuskin on mikään tuttu tai tyypillinen rakenne, vaan huvittavuus syntyy jostakin ennennäkemättömästä ja yllättävästä.

On siis melko vaikea tutkia koomista, koska ei ole olemassa teoriaa, jolla voisi kaiken koomisuuden esimerkiksi *Moreenista* löytää. Ensin on vain havaittava jonkin ilmiön koomisuus ja vasta sen jälkeen on mahdollista tarkastella, mistä koominen on juuri tässä kyseisessä tapauksessa syntynyt. Esimerkiksi inkongruenssi tai degradaatio eivät vielä itsessään saa aikaan koomisuutta, vaan koominen voi syntyä näistä riippumatta. Myöskään mikään asia tai teko ei itsessään voi olla koominen, vaan kaikki inhimilliset asiat voivat tulla koomisiksi (Kinnunen 1994, 24). Saattaa olla, että koomiset ilmiöt jäävät vielä tunnistamisen ja selitysritystenkin jälkeen salaisuudeksi.

Koomisen havaitsemisesta

Koomista ei voida tutkia, ellei sitä ensin tutkija, tässä tapauksessa lukija, havaitse. Aikakausi ja kulttuuri taas vaikuttavat hyvin merkittävässä määrin siihen, millaista komiikkaa lukija yleensä voi havaita. Eri kulttuureissa nauretaan eri asioille, ja koomisen havaitseminen vaatii kyseisen kulttuurin tuntemista. Esimerkiksi Viidan tekstiä lukiessa paljon komiikkaa jää havaitsematta, jos lukijan tiedot 1900-luvun alkupuolen historiasta ovat hatarat: on tiedettävä ainakin se, mikä oli vuoden 1918 sodan lopputulos. Myös ajalla on merkitystä: se, mikä saattoi olla kovinkin huvittavaa esimerkiksi viime vuosisadalla, ei välttämättä aiheuta nykyajan ihmisessä huvittuneisuutta.

Koominen teksti tai teksti, joka voidaan tulkita koomiseksi, on kirjailijan aikaansaannosta ja vaatii tietenkin myös lukijan, joka ymmärtää tekstin koomisuuden. Koominen teksti edellyttää sellaista lukijaa, joka ymmärtää

tekstiin sisältyvän komiikan. Kuka tahansa lukija ei siis voi havaita kaikkea sitä koomista, mitä teksti sisältää - tähän pystyisi vain eräänlainen kuvitteellinen huippulukija, jota voidaan nimittää sisäislukijaksi. Kaikki todelliset lukijat eivät automaattisesti havaitse koomista, ja varsinkin sellaisten koomisten vivahteiden havaitseminen, jotka edellyttävät lukijalta laajaa yleissivistystä, on vaikeaa.

Esimerkiksi Tammi käyttää termiä *maksimaalinen tulkinta*, joka tarkoittaa mahdollisimman täydellistä tekstin tulkintaa, ja johon voi pyrkiä, vaikka sen toteutuminen ei olisikaan todennäköistä (Tammi 1988, 217). Vaikka Tammi ei termin yhteydessä puhu komiikan tutkimisesta teksteistä, vaan tekstien tulkinnasta yleensä, termi sopii hyvin myös tähän yhteyteen. Voitaisiin myöskin käyttää termiä *maksimaalinen havaintaja*, sillä tulkinta on mahdotonta ennen koomisen havaitsemista.

Toisaalta Kinnusen mukaan kertojan on itse tiedettävä, mikä on koomista ja erityisin opastein ja tekstiin sisältyvin vihjein voitava osoittaa koominen lukijalle (Kinnunen 1972, 202). Ei kuitenkaan ole varmaa, huomaako lukija nämä vihjeet. Osa opasteista voi olla hyvinkin selkeitä, mutta osan havaitseminen vaatii jo taitoa ja harjaantumista. Tällaiseen havaitsemiseen ei kuka tahansa lukija pysty. Toisaalta: jos vihjeet ovat liian räikeitä, ei koomiseksi aiottu ilmiö tai kohta tekstissä olekaan enää huvittava. Jos kertoja esimerkiksi ilmoittaa kertovansa vitsin, koomista ei välttämättä ole enää vitsin sisältö, koska lukija osaa jo etukäteen odottaa jotain huvittavaa. Näin on hävinnyt koomisen yllätyksellisyys ja samalla itse koominenkin. Koomista vaikutelmaa saattaa sen sijaan syntyä siitä, että ennakkotieto, joka lupaa hyvää vitsiä, on täysin ristiriidassa itse vitsin sisällön kanssa.

Koomisen ilmentymät

Yleistä

Koomisen käsitteen yhteydessä voidaan puhua koomisen eri muodoista tai ilmentymistä. Näitä ovat tavallisen komiikan lisäksi esimerkiksi ironia, satiiri, parodia, sukkeluudet ja tavallaan myöskin huumori. Krohnin mukaan koomisuuteen voidaan suhtautua tai se voidaan tajuta esimerkiksi ironisesti, satiirisesti tai humoristisesti, jolloin ironia, satiiri ja huumori ovat asenteita tai näkökulmia koomisuuteen tai koomisessa valossa nähtyihin asioihin (Krohn 1965, 119 - 120). K.S. Laurila pitää kuitenkin huumoria eräänä esteettisenä muunnoksena muun muassa koomisuuden ja traagisuuden ohella myöntäen kuitenkin, että huumorilla on yhteyttä koomiseen (Laurila 1947, 294). Kupiaisen mukaan esimerkiksi ironia ja satiiri ovat komiikan lajeja, mutta huumoria hän ei rinnasta näihin, vaikka myöntää senkin hyödyntävän koomisuutta (Kupiainen 1964, 17). Varmaa on ainakin se, että ironiaan, satiiriin, parodiaan, sukkeluuksiin ja huumoriin jollakin tavalla liittyy koominen. Seuraavaksi on jokaista koomisuuden ilmentymää esitelty lyhyesti erikseen. Komiikasta yleensä on kerrottu luvussa Koomisen käsite ja syntymekanismit.

Ironia

Ironian tarkoituksena on paljastaa epäoikeudenmukaisuuksia sekä ikäviä, pahoja, turhia ja arvottomia asioita. Tämä tapahtuu esittämällä ne päinvastaisesti hyvinä ja tärkeinä asioina (Krohn 1965, 121). Tällöin niiden arvottomuus vain korostuu, kun rinnalle on tuotu täysin vastakkainen näkökulma. Vielä yksinkertaisimmin ironiaa voisi määritellä siten, että siinä sanotaan yhtä, mutta tarkoitetaan päinvastaista. Ironian taustalla on usein halveksuntaa, jopa vihaa, ja ironinen nauru on hyvin ilkeää naurua. Krohnin mukaan ironikko "ei ole täysin vapautunut epäarvosta koomillis-esteettisen

suhtautumisen avulla, vaan hän pyrkii päinvastoin tehostamaan katkeraa tietoisuuttaan ihmisten ja olosuhteiden arvottomuudesta keinotekoisestikin saattamalla ne koomillisiksi ja naurettaviksi, jotta ne oikein joutuisivat halveksituiksi” (Krohn 1946, 146).

Booth käyttää termiä ”stable irony” tarkoittaakseen sillä ironiaa, joka on siinä mielessä rajallista, että se ei voi kohdistua aivan mihin tahansa ilmiöihin. Tällaisen ironian taustalla on aina joitakin pysyviä arvoja, joita ei koskaan haluta näyttää ironisessa valossa tai jotka ironiasta huolimatta ovat tietyllä tavalla pysyviä ja arvokkaita. Tälle ironialle on myös tyypillistä se, että kun ironia on kerran havaittu ja sen merkitys on rekonstruoitu, ei ole enää tarpeen jatkaa ironian erittelyä ja lisämerkitysten etsimistä. (Booth 1974, 5 - 6) *Moreenissa* on todennäköisesti kysymys nimenomaan tällaisesta ironiasta. Vaikka komiikka, erityisesti ironia, onkin tietyllä tavalla jopa anarkistinen ilmiö, voidaan *Moreenin* taustalta löytää tavallisia, selkeitä, vakaalle ironialle tyypillisiä arvoja. Ironinen komiikka ei *Moreenissa* ole absurdia, eikä minkäänlaisia ylilyöntejä tapahdu.

Satiiri

Satiirin juuret johtavat antiikin aikaan. Se on hyvin lähellä ironiaa, mutta kevyempää ja älyllisempää. Kupiaisen mukaan satiiri kohdistuu erityisesti ”ihmisten siveellisiin heikkouksiin sekä yhteiskunnan paheisiin ja narrimaisuuksiin” (Kupiainen 1972, 17). Satiirissa on Krohnin mukaan jonkinlaista välinpitämätöntä pilkkaa, kun taas ironia ei ole välinpitämätöntä, vaan siinä on usein kyse vihasta (Krohn 1965, 120 - 121). Ironiassa on mukana voimakkaita tunteita, satiirissa ei niinkään. Ironikko on hyvin keskittynyt arvottomina pitämiensä asioiden paljastamiseen, kun taas satiirikko toimii huvittuneesti, ikään kuin ohimennen.

Parodia

Parodiassa on kyse jonkin jo olemassa olevan tekstin¹ uudelleen toistamisesta, eräänlaisesta mukailusta. Alkuperäistä tekstiä ei esitetä sellaisenaan, vaan siihen on lisätty uusia piirteitä kuitenkin siten, että alkuperäisen tekstin keskeinen rakenne on tunnistettavissa ja tekstien vertailu on mahdollista. (Nummi 1985, 51 - 52)

Parodiassa alkuperäinen teksti joutuu ironian kohteeksi, koska sitä on käytetty uudessa, usein halventavassa ja alkuperäisestä poikkeavassa yhteydessä. Parodiaan sisältyykin aina ironiaa, mutta ironia on tekstinsisäistä ja ilmenee tekstin merkityksistä, kun taas parodia ilmenee tekstin muodosta (Nummi 1985, 53). Parodia ylettyy aina tekstin ulkopuolelle, ja sen havaitsemiseksi on tunnettava parodian kohteena oleva teksti. Vastaanottajan ”täytyy tuntea perinne” (Kinnunen 1985, 155).

Sukkeluudet

Sukkeluudet ovat pientä, kepeää komiikkaa. Sukkeluutta voidaan nimittää myös vitsikkyydeksi, joka kätkeytyy mm. sanaleikkeihin tai piloihin (Krohn 1965, 122). Sukkeluudet voivat olla ironisia tai niiden sisältämä komiikka voi olla hyväksyvää, joten sukkeluudet voivat ilmentää monenlaista komiikkaa. Sille on pienimuotoisuuden lisäksi ominaista myös ”älyllinen kepeys ja joustavuus” (Krohn 1965, 121), mutta se ei ole laadultaan kovin syvällistä.

¹ Tässä parodiaa koomisen ilmentymismuotona on esitelty ainoastaan sanataiteen kannalta.

Huumori

Laurila ja Kinnunen pitävät huumorin erillään koomisesta. Laurilan mukaan huumori on oma esteettinen muunnoksensa koomisen lisäksi. Kinnusen mukaan huumori on asenne tai suhtautumistapa johonkin ilmiöön, mutta koominen ei. (Laurila 1947, 294; Kinnunen 1972, 198)

Krohnin mukaan huumori on koomisuuden omaksumis- tai ymmärtämistapa samoin kuin ironia tai satiiri (Krohn 1946, 145). Esittelen huumoria kuitenkin erillään koomisen muista ilmentymistä, koska tutkijoiden käsitykset huumorin sijoittamisesta esteettisten muunnosten ja ilmentymien kartalle poikkeavat toisistaan.

Huumori on suhtautumistapa ilmiöön, koomisuus taas ilmiön ominaisuus. Ilmiö, johon huumorilla voidaan suhtautua, on yleensä ihminen. Huumori on asenne, jota sävyttää syvä myötätunto ja hyväksyntä (Krohn 1965, 120; Kupiainen 1972, 18). Laurila puhuu tässä yhteydessä rakkaudesta (Laurila 1947, 307).

Huumori tavallaan vapauttaa halveksinnasta, surusta säälistä ja antaa esimerkiksi lukijalle luvan nauraa näille ilmiöille. Täten huumori ilmentää oikeastaan itsevalmistamaansa koomisuutta. Humoristisella asenteella voidaan kaivaa ilmiön pienetkin huvittavat puolet esille jopa silloin, kun niitä on hyvin vaikea nähdä.

Huumoriin liittyy vahvasti usko kurjankin ihmisen arvokkuuteen. ”Humoristi on aina ihmisrakastaja” (Kupiainen 1964, 18). ”Humoristi ei milloinkaan kadota näkyvistä ihmisen myönteisiä puolia. Jollei muuta, niin hän välähdyttää nähtäväksemme itse yksilön ihmisarvon” (Krohn 1965, 120).

Humoristin nauru ei voi koskaan olla ivallista tai pilkkaavaa, toisin kuin esimerkiksi ironikon nauru. Ahlmanin määritelmä humoristin asenteesta on osuva:

[...] humoristin pila ei koskaan voi olla todellinen loukkaus. Se on niin kaukana loukkauksesta, että sitä on pikemminkin pidettävä välillisenä kunnioituksen ja luottamuksen osoituksena toisen

persoonallisuutta kohtaan. Se sisältää vakuutuksen, etteivät eräät epäedulliset piirteet vähintäänkään kykene alentamaan toisen todellista ja oleellista arvoa. (Ahlman 1993, 104)

Humoristi haluaa nähdä ilmiöissä koomisia ja naurettavia piirteitä ja nauraa niille. Ero humoristin ja esimerkiksi sukkelan (spirituellin) (Krohn 1946, 147) välillä saattaakin piillä naurun vastuullisuudessa. Humoristi ottaa aina vastuun naurustaan ja pilkastaan. Hän välittää naurunsa kohteesta ja tarvittaessa on jopa huolissaan hänestä. Pinnallinen koomisen näkijä tai ironikko eivät tätä vastuuta ota, vaan he näkevät pelkän koomisen ilmiön ja nauravat sille tai lietsovat vihaa sen avulla, mutta eivät kiinnitä sen erityisempää huomiota naurun kohteeseen. Kinnunen puhuu kaksoisvalaistuksesta: koomikko näyttää ihmisen koomisena, mutta humoristi näkee tämän lisäksi ihmisen aivan muuna kuin koomisena (Kinnunen 1993, 254). Höffdingin mukaan huumorissa on kysymys naurun taustalla piilevästä vakavuudesta (Höffding 1967, 66).

Krohnille humoristi on ihminen, joka on voimakkaasti vapautumassa epäarvoista (Ammond 1991, 218). Humoristi kykenee näkemään ihmiset epätäydellisyydestä huolimatta arvokkaina, ja näyttää siltä, että humoristi onkin eräänlainen ihanneihmisen malli Krohnille.

Kun tutkitaan, onko teoksessa huumoria vai pelkkää tavallista, kevyttä komiikkaa, teosta on tarkasteltava kokonaisuutena. Jokin yksittäinen, tiettyyn teoksen henkilöön kohdistuva, ensivaikutelmaltaan ilkeäkin kertojan pilkka voi sisältää huumoria, kun teosta tarkastellaan kokonaisuutena. Kiinnostavaa on myös se, onko ironialla lopultakaan mitään tekemistä huumorin kanssa.

KERTOJAN LUONNEHDINTAA

Yleistä

Kertojan tarkempi luonnehdinta ansaitsee oman lukunsa. Suurin osa *Moreenin* komiikasta on kertojan aikaansaamaa ja ilmenee kertojan diskurssissa. Yleensä kertojan asenne, jota voisi myös kutsua kertojan luonteeksi, ei varsinaisesti vaihtele teoksessa, oli komiikan kohteena sitten köyhyys, ihminen tai kuolema. Kertojan perusasenne pysyy samanlaisena myöskin niissä tapauksissa, kun hän ei hyväksy henkilöiden tekoja ja ajatuksia, tai kun hän suhtautuu niihin hyväksyvästi ja ymmärtävästi.

Moreenin komiikka, joka enimmäkseen on ironiaa, on tietyllä tavalla myöskin ennakoitua ja loogista. Arvot, jotka teoksen taustalla ovat, ovat selkeät ja muuttumattomat esimerkiksi siten, että kurjat elinolosuhteet tai punaisiin kohdistuneet teloitukset ovat koko teoksessa huono asia. Jos jokin tietty ilmiö on kerran komiikan avulla tehty naurettavaksi tai siltä on riistetty arvo, ei ilmiöön suhtauduta missään vaiheessa tarinaa hyväksyvästi.¹ Teoksen koomisten yksityiskohtien tutkiminen on luotettava keino, kun pyritään tekemään kokonaistulkintaa tekstistä.

Moreenin kertoja toimii kertomansa tarinan yläpuolella. Tällaista kertojan valitsemaa tasoa nimitetään ekstradiegeettiseksi (Rimmon-Kenan 1991, 120). Samalla kertoja on myös heterodiegeettinen. Heterodiegeettisenä pidetään kertojaa, joka ei osallistu kertomansa tarinan tapahtumiin millään tavalla

¹ Tähän liittyy Boothin käsite "stable irony" (suom. esim. vakaata ironia). Teoksessa, jonka ironia on vakaata, on siis taustalla joitakin pysyviä arvoja, jotka eivät koskaan joudu kyseenalaisiksi huolimatta siitä, että ne on kuvattu ironisessa valossa. Vakaata ironiaa sisältävä teos ei ole myöskään absurdi, vaan sillä on selkeä sanoma.

(Rimmon-Kenan 1991, 121). Kun kertoja on tarinan henkilöiden yläpuolella ja seuraa tapahtumia itse osallistumatta niihin, hänestä tulee "kaikkietävä" (Rimmon-Kenan 1991, 121). Jokseenkin tällainen on myös *Moreenin* kertoja: hän on perehtynyt henkilöiden ajatuksiin ja luonteenpiirteisiin, hän tietää edeltävät ja ennen kaikkea tulevat tapahtumat ja kommentoi tarinaa, välillä hyvinkin kiihkeästi, mikä on toisaalta erikoista. Muun muassa tämäntyyppiset piirteet osoittavat kertojan **havaittavuuden asteen** olevan korkea (Rimmon-Kenan 1991, 122 - 127), vaikka hän ei osallistuisikaan tarinaan.

Kertoja on siis havaittava, mutta onko hän myöskin luotettava? Luotettavuuden arviointi on tärkeää, mikäli halutaan olla varmoja siitä, onko *Moreenin* kertoja todella halunnut esittää esimerkiksi sodan ironisessa valossa. Mikäli kertoja on epäluotettava, tulkinnat koomisista aiheista ja siitä, minkä kertoja yleensä haluaa esittää koomisessa valossa, muuttuvat epäluotettaviksi, jopa vääriksi. Rimmon-Kenanin mukaan tekstistä on helppo löytää epäluotettavuuden lähteitä, joita ovat "kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma" (Rimmon-Kenan 1991, 128). Kertojan tietämys ei ole rajoittunut, koska hän tietää huomattavan paljon teoksen tapahtumista ja henkilöistä, jopa paljon enemmän kuin henkilöt itse. Myöskin hänen sivistystasonsa on yleensä huomattavasti korkeampi kuin teoksen henkilöiden. Kertoja ei ole myöskään asianosainen, koska hän ei millään tavalla liity teoksen tapahtumiin - hän ei esimerkiksi ole kukaan teoksen henkilöistä.

Kertojan ongelmallinen arvomaailma epäluotettavuuden tunnuspiirteenä vaatii lisätarkastelua. Esimerkkinä on katkelma *Moreenista*:

Matka oli siis seitsemänkymmentä kilometriä. Miten Joosefiina ja Kalle jaksoivat? Niin: miten he jaksoivat? Jaa mutta heillähän oli olkapussissa kaksikolmatta kiloa jauhoja, kainalossa pari leipää ja nokare voita. Tosiaankin: heillähän oli ruokakuorma! Eivätkä he olleet ihan keitä tahansa, vaan Niemisiä, Niemisiä, semmoisia ihmisiä, joita köyhä kansa sikiää kuin, niin kuin kansa sikiää. (s. 179)

Kertoja puhuu seitsemänkymmenen kilometrin pituisesta kävelymatkasta, jonka äiti ja keskenkasvuinen poika joutuvat kävelemään palatessaan ruoankerjuumatkalta. Kertoja kuvaa tapahtumat niin, että kertojan yleisö, jolle

kertoja tarinaa koko ajan kertoo, tulisi hyväntuuliseksi ja ajattelisi, että kaikki hyvin: Joosefiina ja Kalle saivat ruokakuorman mukaansa ja ihan vain ruoan saamisen tuottamasta ilosta jaksavat sitten kävellä seitsemänkymmentä kilometriä. Tarkka lukija tietenkin huomaa, että kävely on vain sitä raskaampaa, mitä enemmän kantamusta on mukana - on siis suorastaan paradoksaalista, että matkanteko kevenisi raskaiden kantamusten ansiosta siitä huolimatta, että ne sisältäisivätkin ruokaa.

Onko kertojalla toinenkin yleisö, jolle ironian ymmärtäminen on tarkoitettu? Vai onko kertoja niin yksinkertainen, että hän on aivan tosissaan väittäessään kävelymatkan tuntuneen kevyeltä? Molemmissa tapauksissa viesti olisi lukijalle kuitenkin sama: kävelymatka oli raskas. Mikäli kertojalla on kaksi yleisöä, joista toinen ymmärtää katkelman paradoksaalisuuden ja toinen ei, lukija voi nauraa toisen yleisön tyhmyydelle. Toisessa tapauksessa kertojalla on vain yksi yleisö, joka sinisilmäisesti uskoo kaiken sanasta sanaan. Tällöin lukija voi nauraa kertojalle, joka osoittautuisi typeräksi ja samalla jokseenkin epäluotettavaksi, koska hänen kertomuksensa olisi ristiriidassa tekijän ajatusten kanssa. Todennäköisempää on kuitenkin se, että kertojalla on kaksi yleisöä ja kertoja itse tietää olevansa ironinen, kuin vaihtoehto, jossa ironia syntyy kertojan ulkopuolella, tekijän ja lukijan tasolla. Tässä tapauksessa itse kertoja joutuisi naurunalaiseksi. Lukija ja tekijä saattavat käydä eräänlaista "salaista keskustelua" (Booth 1961, 300) kertojan ja yksinkertaisen yleisön ohitse.

Se, että kertoja on ironinen, ei siis osoita, että kertojan arvomaailma olisi jotenkin epämääräinen ja että hän olisi epäluotettava. Todennäköistä on, että kertoja on luotettava, eli hän edustaa sisäistekijää, implisiittistä Viitaa. *Moreenin* komiikkaa, erityisesti ironiaa, ei tällöin tarvitse etsiä kerronnan ulkopuolelta, esimerkiksi sisäistekijän ja -lukijan suhteesta kertojan ja yleisön suhteeseen, vaan voidaan luottaa siihen, että kertojan ääni on samalla myöskin sisäistekijän ääni ja että komiikka löytyy kerronnan tasolta. Komiikalle nauravat yhdessä kertoja ja sisäistekijä, toisaalla sisäislukija ja suurin osa yleisöstä - nimittäin se osa, joka komiikan ymmärtää.

Toinen tärkeä seikka, johon tässä yhteydessä on kiinnitettävä huomiota, liittyy *Moreenin* kerrontaan. Teos ei ole perinteinen romaani kerronnan kannalta. Kerronnaltaan tyypillisessä teoksessa henkilöt havaitsevat asioita fiktiivisessä maailmassa, kertoja kertoo näistä henkilöiden havainnoista ja teksti esittää, miten kertoja kertoo henkilöiden havainnoista (Tammi 1992, 29). Tyypillisessä kertomuksessa kertoja joko siteeraa henkilöiden puhetta tai ajatuksia suoraan tai sitten henkilöiden puhe ja ajatukset ovat alisteisia kertojan lausumalle johtolauseelle, jolloin henkilöiden puheet ja ajatukset seuraavat vasta että-sanon jälkeen. (Tammi 1992, 32).

Näiden kahden kerronnan muodon lisäksi on olemassa niin sanottua vapaata epäsuoraa esitystä (Tammi 1992, 33), jossa on piirteitä molemmista edellä mainituista. Vapaassa epäsuorassa esityksessä kertoja on toisaalta hyvin lähellä henkilöitä, eikä vaikuta mitenkään ulkopuoliselta, mutta silti diskurssi on selvästi kertojan eikä henkilöiden esittämää. *Moreenissa* tätä kerronnan lajia esiintyy paljon, joskin kerronnan perinteisetkin lajit ovat hyvin edustettuina. *Moreenin* kertoja on hyvin monipuolinen. Teoksen kokonaistulkinnan kannalta myös erikoiseen ja monipuoliseen kerrontaan on syytä kiinnittää huomiota.

Kertojan erityisrooleja

Kuunteleva ja osaaottava kertoja

Seuraavat katkelmat ovat esillä, koska niissä kertojan käyttäytyminen muuttuu ja herättää erityistä huomiota. Usein kysymyksessä on draamallinen ironia, eikä kertoja voi käyttäytyä tavalliseen tapaan, koska hän tietää jopa tuskallisia asioita henkilöiden tulevaisuudesta. Ironiaa syntyy, kun kertoja tietää, mitä henkilöille tulevaisuudessa tapahtuu - hän tietää siis enemmän kuin henkilöt (Kinnunen 1989, 48 - 49).

Moreenin kertoja kuuntelee ja kommentoi teoksen henkilöiden keskusteluja. Voisi jopa sanoa, että hän sekaantuu henkilöidensä keskusteluihin. Toisinaan kertoja kuuntelee henkilöidensä keskustelua arvioivasti, toisinaan hän halveksii keskustelua hyvin karskisti ja vihaisesti. Hän saattaa jopa olla harmissaan henkilöiden puolesta.

Kertoja on erityisen havaittava, kun Iisakki Nieminen tutustuu Pispalassa johtaja Jakobssoniin. Jakobsson osoittautuu puolihuijariksi, mutta tätä ennen Iisakki on jo tullut tehneeksi paljon ylimääräistä työtä Jakobssonin hyväksi. Jakobsson taitaa puhumisen lahjan, Iisakki taas on vähäpuheinen vakaa työmies.

- Tupakoitteko? vieras sanoi sitten ja ojensi avatun pillisavukerAsian Iisakkiä kohti. Itse hän ei sytyttänyt; hänellä oli kuulemma liian märkä suu. Hän asteli savukerasioineen Paavalinkin luo, mutta eihän tämä vielä semmoisiin kajonnut, punastui vain siitä hyvästä, että oli tarjottu, niinkuin miehelle ainakin. Käteltiin toki silti sekä vaihdettiin muutamia liukkaita kysymyksiä voitelemattomiin vastauksiin. Ennenkuin Paavali saattoi aavistaakaan, Jakobsson oli jo hankkinut itselleen varsin runsaan ja osittain arkaluontoisenkin elämäkerta-aineiston Niemisen perheestä ja sen suunnittelemasta tulevaisuudesta. (s. 39)

Tässä vaiheessa kertoja ei vielä kovin merkittävästi tule mukaan keskusteluihin, vaan tyytyy vain rinnastamaan keskustelun liukkaiden kysymysten ja voitelemattomien vastausten vaihtoon. Liukas merkitsee toimivaa ja tuottavaa, ehkä myös vilpillistä, kun taas voitelematon joutuu tekemään moninkertaisesti liukkaan tekemän määrän työtä, ennen kuin saavuttaa vastaavia tuloksia. Toisaalta liukas on hiottu, särmätön ja siisti, kun taas voitelematon on kömpelö ja karski. Vertaus liukkaaseen ja voitelemattomaan kuvastaa erittäin hyvin sitä, että Niemiset vastauksineen kuuluvat alhaiseen sosiaaliryhmään, kun taas Jakobsson kysymyksineen yläluokkaan. Kertojan omalaatuinen ja yllättävä vertaus on koomista.

Jakobssonin ja Iisakin keskustelu jatkuu myöhemmin. Tässä vaiheessa kertoja ei tyydy olemaan pelkästään varuillaan taka-alalla, vaan hän kommentoi voimakkaasti keskustelua:

Jakobsson oli vähän aikaa vaiti, mutta teki myös sillä välin erinomaisen keksinnön.

- Aiottekos te taas kantaa kaupunkiin nuo työkalunne? hän kysyi.

- Tähänkös ne pitäisi jättää!

- Tuokaa meidän liiteriin; siinä on luja lukko ja pannaan vaikka kaksi! Ja on siellä käsirattaatkin, jos haluatte oksia viedä. Sen kun käytätte hyväksenne ja tuotte sitten joskus takaisin, kun lakkaatte tarvitsemasta.

- No perhana! sanoi Iisakki.

- Ei se mitään; sopii kai tässä nyt sen verran yhtä köyttä vetää, kun kerran ihmisiä ollaan ja samalla mäellä asutaan.

Noin sitä pitää, jopas olikin reilua puhetta! (s. 40)

Kertojan viimeinen repliikki on täynnä ironista kiukkua ja sen merkitys on ymmärrettävä juuri päinvastaisena. Kertojaa harmittaa Jakobssonin käytös ja Iisakin sinisilmäisyys. Jakobsson todellakin vaikuttaa reilulta, mutta yksin kertoja tietää tässä vaiheessa teosta, mitä Jakobssonin näennäisen avuliaisuuden taustalla on. Kertoja ei kuitenkaan repliikissään sano suoraan, että Jakobsson on huijari, vaan lukijan täytyy itse ymmärtää, että kertoja on nimenomaan ironinen Jakobssonin tarkoituserien suhteen.

On vaikea sanoa, sisältääkö tämä tekstikatkelma varsinaista draamallista ironiaa. Esimerkiksi Kinnusen mukaan draamallinen ironia on mahdollista oikeastaan vain silloin, kun lukija tietää, miten kertomus päättyy (Kinnunen 1994, 141). Toisaalta saattaa riittää, että lukija tietää **enemmän** kuin henkilöt (Kinnunen 1994, 140). Tässä tapauksessa lukija ei kuitenkaan varsinaisesti tiedä mitään: kertoja ei anna lukijalle mitään oikeaa tai varmaa tietoa Iisakin ja Jakobssonin naapuruussuhteen myöhemmistä vaiheista. Kertoja antaa vain vihjeen, joka voidaan tulkita ironiseksi vasta sitten, kun kirjaa on luettu pitemmälle.

Jakobsson huijaa Iisakin tekemään valmiiksi keskeneräisen huvilansa. Palkaksi hän antaa Iisakin perheineen asua tässä samassa asunnossa, jota hän korjaa. Näin Iisakki saisi asua aivan oman tonttinsa vieressä, jolloin pitkät

kävelymatkat nykyisestä kodista uuden kodin tontille loppuisivat. Iisakki luulee, että Jakobssonin huvila on vain viimeistelyä vailla, mutta totuus onkin toinen. Kestää kauan, ennen kuin Iisakki pääsee oman talonsa kimppuun. Tällöin Jakobsson on jo myynyt huvilansa johtaja Dahlmanille, joka ei tiedä mitään Iisakin asumisoikeudesta, josta on sovittu Jakobssonin kanssa. Iisakki joutuu lopulta maksamaan asumisestaan, kun Jakobsson kiemurtelee irti vastuustaan.

Semmoista turinaa hän [Jakobsson] piti vielä jonkin aikaa, mutta viimein tuli vastaan oikea asiakin. Hänen talossaan kuului olevan viimeistelemätön huoneisto, keittiö ja kamari, siis juuri parahiksi Niemisen perheelle. Ei muuta kuin naulata muutama neliömetri permantoa ja panna pari ovea paikoilleen sekä ruveta asumaan, kunnes oma talo oli valmis. Kauankos nyt Nieminen mokomassa viimeistelyssä olisi viipynyt! Ja sillä työllähän olisi tullut vuokrakin maksetuksi kenties koko asumisen ajaksi. Jakobssonin olisi sopinut antaa sitten joskus rahana se osa, joka mahdollisesti olisi jäänyt asumalla kuittaamatta. Mutta mitäs nyt semmoisista ruveta niin tarkkaa lakia laatimaan; ei suinkaan naapurien kesken tarvinnut aina puntari kourassa neuvotella!

Asiaa kannatti harkita. Olisi käyty huoneita katsomassakin, mutta Jakobssonilla sattui olemaan tärkeää toimitettavaa muulla suunnalla, eikä Iisakki sitä näkemistä aivan välttämättömänä pitänytkään. Sanasta miestä ja niin edelleen. (s. 43 - 44)

Tässä katkelmassa kertoja referoi Jakobssonin ja Iisakin keskustelua. Lukijalle tulee voimakas vaikutelma, että asiassa on jotakin mätää. Taaskin kertoja paljastaa ironian epäsuorasti: hän puhuu Jakobssonista aivan kunnollisesti, mutta pienet kielelliset vihjeet herättävät lukijan epäilyn. Sanonnat "ei muuta kuin", "kauankos nyt", "kenties", "mitäs nyt semmoisista", "ei suinkaan [...] aina puntari kourassa" ja kesken jäänyt sanonta "sanasta miestä" luovat tavattoman reilun vaikutelman. Kertoja kuvaa keskustelun kulun liian suotuisana ja reiluna. Sanontoja, jotka kaikki kuvastavat keskustelun reilua otetta, on aivan liikaa. Merkitys muuttuu päinvastaiseksi. Erityisen paljastava on kesken jäänyt sanonta "sanasta miestä ja niin edelleen", joka osoittaa, että itse kertojakin kyllästyy lopuksi ironiseen ylistelyyn eikä viitsi jatkaa sanontaa loppuun saakka. Ironian piikit ovat kuitenkin ehtineet osua maaliinsa.

Kiihtynyt kertoja

Moreenin kertojan ääni muuttuu hyvin voimakkaaksi ja kiihtyneeksi muutaman kerran. Kertoja jopa kiroilee, kun Joosefiina on poikansa Einarin kanssa pitkällä jauhostoreissulla maaseudulla ja vastaanotto maataloissa ei punaisen miehen vaimolle ole aina kovin suotuisa:

[...] totta kai niitten seutujen isännät tiesivät, kuinka Pispalan ämmät jauhoja kysyvät. - Eikös saisi olla hiukan voita ja munaa ja lihaa ja ja ja ja - annanko mä vielä kirvestäkin! karjaistiin. Ei ollut vaikea nähdä ja kuulla, että Joosefiina oli punikin vaimo ja Einari punikin poika. Kenties punikin leski ja orpo sikiö saatana? Ulos! Sitä kiireemmin ulos! (s. 169)

Oletettu ison talon omistaja aloittaa huutamisen Joosefiinalle ja Einarille, mikä katkelmassa näkyy suorana esityksenä. Äkisti kertoja alkaakin itse puhua ja vie sanat henkilönsä suusta, mutta vimma on sama kuin henkilöllä. Katkelmassa on vapaata epäsuoraa esitystä.

Kertoja on ironinen, ja ironia on tunnistettavissa juuri kertojan vimmasta. Joosefiinan ja Einarin halveksunta on liian voimakasta ollakseen todellista. Ilmaus "orpo sikiö saatana" on erityisen koominen: sanoipa sen kuka tahansa, niin hän antaa itsestään todella epäsiivistyneen kuvan eikä vaikuta kovinkaan uskottavalta.

Kertoja saattaa hyvin voimakkaasti kommentoida teoksen henkilöiden repliikkejä vastarepliikein: kun joku henkilö tyhmänä ja osaamatta ennakoida tulevaisuutta sanoo jotakin, kertoja ärähtää heti vastalauseen:

- Kunpa te, lapset, vielä joskus näkisitte, minkälaista silloin on, kun on suolakin kortilla! - Saivat, Jumalan kiitos, saivat nähdä! Ja kuulla ja tuntea ja haistaa ja maistaakin saivat, elleivät sitä ennen muuten kuolleet! (s. 186)

Suola on siis menneisyydessä ollut kortilla ja tuntemattomaksi jäänyt repliikin lausuja, joka vaikuttaa jo hieman vanhemmalta ihmiseltä, olettaa, että pahimmat ajat ovat ohi ja tulossa on vain hyviä aikoja. Erikoista on, että kertojan puhe on esitetty niin kuin se olisi jonkun teoksen henkilön puhetta. Puhuja ei kuitenkaan voi olla kukaan muu kuin kertoja, koska hän tietää asoita,

jotka tapahtuvat tulevaisuudessa. Tässä kertoja viittaa ilmeisesti toisen maailmansodan jälkeiseen pula-aikaan.

Esimerkin draamallinen ironia ei yksin vaikuta kovin huvittavalta. Komiikan kohteena on tässä vanhemman sukupolven fraasinomainen tapa puhua ja ärsyttää sekä syyllistää nuorisoa - vaikeat ajat ovat olleet ja menneet, ja edessä on vain helppoja ja huolettomia aikoja. Kertojan voimallinen repliikki saattaa puhujan noloon tilanteeseen lukijan silmissä.

KOOMISET AIHEET

Kuolema

Komiikkaa, joka liittyy teoksen kuolemantapauksiin, on pääosin kahdenlaista. Komiikan toinen laji on raakaan ironista ja siihen liittyy usein pyrkimys osoittaa, miten kurjia Moreenin työväestön elinolosuhteet ovat. Kansalaissodan punaiseen osapuoleen kohdistuvia teloituksia tai niihin liittyviä seikkoja kuvataan tätä raakaa ironiaa käyttäen, mikä osoittaa, että teoksen tekijän sympatiat saattavat olla punaisten puolella tai ainakin julmia teloituksia vastaan. Toisaalta tekijä on kuitenkin sodanvastainen: kaikkea sotaan liittyvää halveksitaan, myös punaisten sotatoimia. Sankarikuolema ei ole erityisen arvokasta.

Toinen kuolemaan liittyvä komiikka on lempeämpää: vaikka kuolemaa kuvataankin varsin raadollisesti kansalaissodan jälkeisten teloitusten yhteydessä tai silloin, kun kyseessä on lapsen kuolema tai muutoin turha kuolema, niin kuitenkin luonnolliselta kuolemalta on haluttu riistää sen pelottavuus ja ylevyys ja toisaalta kuolema on haluttu inhimillistää. Luonnollisen kuoleman yhteydessä komiikka on armahtavaa ja lempeää. Ensiksi kuitenkin katkelma, joka sisältää raakaa ironiaa:

- Se on laaki ja vainaa, kun Paavali painaa; mistähän lahtari lapioita lainaa! kehui Ville.

Niin, kenen hallussa mahtoi olla sillä hetkellä sekin lapio, jolla esimerkiksi Paavali oli sittemmin kaivava pitkää hautaa Kalevankankaaseen, samaa monttua, johon Mäkisen Villekin mätkäytettiin. (s. 96)

Katkelmassa on ensinnäkin draamallista ironiaa: Renkutusrepliikin jälkeen kertoja tavallan nolaa tai oikeastaan kuvainnollisesti "tappaa" iloisen Villen kertomalla lukijalle, että Ville löytää tiensä pään teloitettujen haudasta. Kertoja

tarttuu lapio-sanaan, joka on renkutuksessa täysin sivuasia, ja tämä lapio tulee tavallaan kertojan osuuden hallitsevaksi aiheeksi, kun hän paljastaa Villen kohtalon. Sivuasiasta, lapioista, on tehty näennäisesti pääasia. Jo tämä luo masentavan vaikutelman lukijalle, mutta raskas ironia syntyy myös sanavalinnoilla: Paavali tosin kaivaa hautaa, mutta Villeä ei suinkaan haudata, vaan hänet mätkäytetään hautaan, jota ei kuvata haudaksi vaan montuksi. Sanat *mätkäyttää* ja *monttu* eivät ole sanoja, jotka arvoltaan sopisivat tavallisen, arvokkaan hautaamisen yhteyteen. Ironia syntyy tässä inkongruenssista ja toisaalta myös degradaatiosta, arvonalennuksesta.

Seuraavassa katkelmassa on kuvaus sankarikuolemasta:

Hän [Jooseppi] kertoi, miten Saarisen Venneri oli kaatunut. Hän kertoi, niinkuin sellainen kertoo, joka on tapauksen nähnyt: Perusteellisesti ja parhaat paikat moneen kertaan, niin että hänen muut juttunsa rupesivat tuntumaan ihan ilmeisiltä runoilijantuotteilta.

Oli juuri pantu tupakaksi ja sitten Venneri oli kohottautunut polvilleen, hoitaakseen juoksevan asiansa.

- Kotkat toi kuukin on tyntynyt? Venneri tanoi. Ja tilloin leimahti kolme pyttyä yht`aika!

Jooseppi laskeutui lattialle kontilleen näyttääkseen, kuinka Venneri oli kellahtanut. Mutta ei hän sentään viitsinytkään kaatua suulleen, koska salissa ei ollut lunta, niinkuin metsässä.

- Taatana, oli te kallit kuti? Mitähän pattori tanoo! Pääteeköhän hätää kärtivä taivaateen? (s.117 - 118)

Katkelmassa puhutaan Vennerin sodassa kaatumista, joka todellakin tapahtuu kirjaimellisesti kaatumalla. Komiikkaa kuvaukseen tuo se, että kuvaus välitetään Jooseppi Mäkisen s-vikaisella suulla, joka totisesti vie kunniakkaalta sotalegendalta kaiken kunnian. Kuvaus on kaukana sotakronikkakielestä. Sankaruuden arvo alenee senkin tähden, että Venneri on ollut juuri tekemässä tarpeitaan. Kuolemasta puuttuu täysin urhoollisuus.

Turha kunniakkuus ja arvokkuus halutaan riistää paitsi sotasankareilta myös kuolemaa tekeville vanhuksilta. Joosefiinan äiti Miina lähestyy loppuaan seuraavalla tavalla:

Joosefiina ei yllättynyt, kun mummu äkkiä korahti ja sanoi:

- Kyllä se Iisakki nyt joutuu korviaan myöten velkaan. - Olkaa vai! Joosefiinan oli helppo arvata, mihin mummu taas pyrki, tämä kun ei enää vuosikausiin olisi voinut puhua yhtään mitään, ellei hän olisi saanut lainkaan kerrata. Mutta myötä- ja vastoinkäymiset muodostivat jakamattoman asian, ja nimenomaan vastuksista mummua ei voinut vapauttaa häätämättä häntä yksin tein koko elämästä.

- Minäkin tässä vielä -, hän sanoi, ja hän sanoi sen varmuuden vuoksi heti kahteen kertaan, sillä kuoleminen oli ainoa elämäntehtävä, jossa hän ei vielä kukaan tarvinnut muitten apua; niin kauan kuin hänellä oli yksikin korvaamaton kyky, hän saattoi tuntea itsensä ihmiseksi. Kuolema oli kuin kyhmysauva, jolla hän häitisteli koirat ja kakarat kintuistansa. Ei sitä tarvinnut muuta kuin näyttää, ja siitäkös mummu nautti! Hän nautti kuin lapsi, joka saa turvallisesti kiukutella. Mitä kärsivällisemmin häneen suhtauduttiin, sitä vaikeampi tapaus hänen sopi olla; ja sitä rakkaampi vainaja hänestä oli tuleva. Jumala varjelkoon meitä äkillisestä kuolemasta. (s. 29 - 30)

On siis turha ajatella, että vanha ihminen jotenkin jalostuisi tai kirkastuisi kuoleman edellä, kuten usein oletetaan. Miina-mummu on loppuun asti ihminen eikä muutu pyhimykseksi, mitenkään ihmisenä oloa väheksymättä. Jotta ihminen voisi todella olla inhimillinen aivan elämänsä loppuun saakka, on kuoleman mielikuvasta karsittava kaikki turha runollisuus ja henkevyys. Kertoja ei tässä pilkkaa vanhusta, vaan antaa hänen olla ihminen kaikkine hankalinen piirteineen loppuun asti. Pilkka kohdistuu turhaan ylevyyteen, joka kuoleman yhteyteen helposti liitetään.

Rukouksenomainen loppulausahdus saa nyt hyvin koomisen sävyn, koska se voidaan tulkita kahdella tavalla. Perinteiseen tapaan tulkittuna ihminen pelkää äkkikuolemaa, koska silloin hän ei kenties ehdi valmistaa sieluaan kuoleman tuloon ja viime hetken pyhyys jää tulematta. Uusi tulkinta on hiukan ilkeä: jos ihminen kuolee äkillisesti, häneltä jää kokematta paljon elämän viimeisiin hetkiin liittyvää inhimillistä, kenties lähimmäisille raskasta nautintoa. Taaskin ollaan kaukana pyhästä ja hartaasta.

Kahdessa seuraavassa katkelmassa on käsitelty lasten kuolemaa:

Minä sanoin teidän emännälle, kun kävin kurkistamassa sitä ruumista, että...

- Mitä ruumista?

- Voi herrajjumala, ettekös te, mutta mistäs te...! Vaikka eihän minun sitä tarvitse sanoa, näettehän te sen Jussin kohta itsekin, jos käväisette liiterissä, ennenkuin menette sisälle. Kyllä se on sitten korea ruumis! Kuin taivaan talitiainen! Nosta nyt se kattoon riippumaan, minä sanoin Joosefiinalle, etteivät kissat ja rotat pääse repimään sen suolia mäelle! (s. 154)

Toimelan Paulikin oli kuollut. Mutta häntä Sylvin ja Erkin ei tarvinnut edes löytää, sillä Toimelaska itse kävi heidät kutsumassa pientä rakasta vainajaansa katsomaan. Paulin kasvot olivat sinipunaiset. - Koska jääkylmään veteen hukkuneen kasvot ovat sinipunaiset, oli Sylvi selittänyt. Toimela ja Toimelaska sesoivat avatun arkun takana, valokuvaaja Joutseno pisti päänsä mustaan pussiin ja napsautti. Sitten järjestettiin leikkikumppanit riviin ja napsautettiin toinen kerta. Kolmas kuva otettiin Paulista yksinään. - Ottakaa niin monta kuvaa, että edes yksi varmasti onnistuu, kun ei siitä näy siinä koulukuvassakaan muuta kuin harmaa vilaus! (s. 217 - 218)

Molempien katkelmien ironia on hyvin makaaberia. Lapsen kuolemaa pidetään kulttuurissamme yleensä hyvin arkana ja pyhänä asiana, jonka häpäisy tai jolla leikkittely ei oikeastaan voi tulla kysymykseenkään. Tässä kertoja liikkuu äärirajoilla, mutta todellisuudessa lapsia ja niiden kuolemaa ei haluta missään vaiheessa häpäistä, ainoastaan ne olosuhteet, missä lapsi kuolee, tai kuoleman syyt.

Ensimmäisessä katkelmassa ironiaa syntyy, kun Iisakki Nieminen, joka ei vielä tiedä poikansa Jussin kuolemasta, saa kuulla suru-uutisen juoruakka Haapaskalta. Haapaska ei osoita myötätuntoa, vaan hänen ainoa huolensa on se, että pojan ruumis ei mahdollisesti säily kauniina. Ristiriita Iisakin surun ja Haapaskan kauneushuolien välillä on suunnaton, ja tämä ristiriita tekee Iisakista hyvin traagisen henkilön. Ironia ei lopu tähän, vaan Iisakkia kiusataan vielä Haapaskan varotoimiehdotuksilla. Vainaja saa kyllä levätä rauhassa liiterissä, mutta tunnelma on pilattu: lukija näkee mielessään vainajan riippumassa katossa suojassa rotilta ja kissoilta. Surun tunnelman rikkominen näillä siitä mahdollisimman kaukana olevilla mielikuvilla saa aikaan ironiaa.

Toisessa esimerkissä ironia tiivistyy Paulin äidin loppurepliikkiin, jossa hän on syvästi huolissaan siitä, että pojasta ei ole valokuvaa ja toivoo kuvaajan ottamien kuvien onnistuvan. Ironista on se, että hänen suremistaan ei teoksessa muutoin kuvata, vaan valokuvat ovat pääasia. Näin ei varmaankaan oikeasti voi olla: taaskin sivuasiasta tehdään pääasia ja suru kätketään valokuva-asian korostamiseen. Tällä tavalla suru saadaan vaikuttamaan entistäkin syvemmältä.

Myöskin seuraavassa esimerkissä kuoleman järkyttävyys on kätkeyty:

Sinä opettelit silloin kävelemään, mummu kertoi, - olit semmoinen ruipelo, kun isäsi putosi puuvillatehtaan ränniin ja minä sain kaksitoista markkaa ja neljäkymmentäviisi penniä. Se oli iso raha siihen aikaan, se tulikin isoon tarpeeseen, kun oli samalla viikolla saatava isäsi hautaan ja nuorin veljesi maailmaan. (s. 24)

Tässä esimerkissä komiikka ilmenee, kun tarkastellaan virkkeen syntaktista rakennetta. Virkkeessä on kaksi kieliopillisesti rinnasteista sivulausetta, joiden merkitys on kuitenkin kaikkea muuta kuin rinnasteinen: "isäsi kuoli ja minä sain rahaa". Aviomiehen kuolema on ollut taatusti tuskaa tuottava kokemus, mutta tuska kätketään, eikä siitä kerrota mitään, vaan sen sijaan iloitaan lesken saamista korvausrahoista. Ironia lisääntyy vielä, kun lukija huomaa, mihin korvausrahat todella kuluivat.

Nämä kaikki kolme katkelmaa korostavat kuoleman aiheuttamaa tuskaa. Ironian keinoin siitä saadaan vain entistäkin syvempää. Vaikka epäolennaisten asioiden seikkaperäinen esilletuominen katkelmissa luo ahdistavan vaikutelman ja vaikka sivuasiat saattavat tuntua äärimmäisen turhilta tuskallisten kuolemantapausten yhteydessä, niillä on kuitenkin toinenkin merkitys: ne ohimennen, vahingossa paljastavat teoksen maailmasta jotain sellaista, mitä kertoja ei suoraan lukijalle kerro, mutta jolla onkin tärkeä merkitys, kun yritetään hahmottaa, mitä teoksen tekijä todella haluaa sanoa.

Ensimmäinen katkelma paljastaa, että Jussin ruumista ei säilytetä missään erityisen hienossa ruumishuoneessa, vaan paikassa, jossa on todellakin mahdollista, että rotat ja kissat ovat uhkana. Toinen katkelma kielii siitä, että Paulin vanhemmat ovat mahdollisesti olleet köyhiä, koska he eivät ole ottaneet pojastaan valokuvaa aikaisemmin ja nyt, kun on jo liian myöhäistä,

he haluavat hätäpäissään jotenkin hyvittää tämän pojalleen ja itselleen. Toisaalta katkelmasta tulee hyvin esille se, miten epätoivoisesti äiti haluaa Paulista muiston itselleen. Kolmannesta katkelmasta saa sen vaikutelman, että tehtaiden työturvallisuus on ollut keho - ikään kuin olisi jokapäiväistä, että mies putoaa ränniin ja kuolee. Katkelma kertoo myöskin paljon tuon ajan leskeneläkkeiden ja korvausten tasosta. Voidaan siis todeta, että näihin katkelmiin sisältyy epäsuoraa yhteiskuntakritiikkiä, jota on myös seuraavassa katkelmassa, jossa Joosefiina Nieminen menee kirkonvirastoon ilmoittamaan virkamiehelle pienen poikansa Jussin kuolemasta. Virkamies haluaa merkitä tarkasti muistiin kuollutta Jussia koskevat asiat, muun muassa rokotukset:

- Kysyn, mikä oli kuoleman aiheuttaja?

Mikä oli kuoleman aiheuttaja! Mitäs puhetta se oli? Luuliko se mies, että kuoleman oli joku aiheuttanut, ihan tahallaan tappanut lapsen! Hyi, hävetköön!

- Nälkä, nälkä sen oli ja jano ja vilu ja minä tyrkytin sille rintaakin, mutta kyllä siinä jokin tautikin oli, vaikkei siihen pitänyt enää tulla, kun se oli jo kaikki vaivat kärsinyt.

- Olisi pitänyt rokottaa, olisi pitänyt.

- Herra siunatkoon, onko se jäänyt merkkäämatta! Eihän se poika parka olisi päässyt kouluunkaan!

Mutta sopihan se vieläkin merkitä. Virkamies ei toki halunnut vaikeuttaa Jussi-vainaan koulunkäyntiä. Virkavirheen uhallakin hän merkitsi painavaan kirjaan, että Jussi Nieminen ei suinkaan ollut vain syntynyt, kastettu ja kuollut, vaan myös rokotettu, ro-ko-tet-tu. Mutta kello? Kas tuota, kun oli hurauttanut viisarinsa ratki vaativaan asentoon! Ehdittiin sentään sopia hautaamisajasta. Ruumiita oli runsaasti; kuoleminen ei ollut kovinkaan ansiokasta. (s. 162)

Katkelmassa on hyvin voimakasta kritiikkiä, joka kohdistuu turhaan byrokratiaan. Suru ei ole tärkeää, eikä oikeastaan kuolleen lapsen hautaaminenkaan, koska hautaamisajan sopiminen jää viime tinkaun virastoajan loppuessa. Tärkeintä on, että naurettavat, kuolleen lapsen elinaikaa koskevat pykälät ovat kunnossa. Systemi ei ole kiinnostunut yksilöistä eikä yksilöiden inhimillisistä tarpeista. Vastakkain ovat yksilö (sureva Joosefiina, jonka lapsi on juuri kuollut) ja systemi, johon yksilö hukkuu. Joosefiinakaan

ei osaa kritisoida systeemiä, vaan on aidosti huolissaan siitä, miten Jussin käy, koska kirjoihin on jäänyt merkitsemättä, että lapsi on rokotettu. Kritiikki tulee esiin erittäin hyvin juuri silloin, kun voimakas inhimillinen hätä (esimerkiksi kuolemasta johtuva suru) kohtaa kaavoihin kangistuneen, pikkumaisen systeemin. Näitä kahta elementtiä on äärimmäisen vaikea sovittaa yhteen ilman, että vaikutelma ei olisi ironinen.

Moreenissa naureskellaan myös sille, että ihminen kuvittelee hallitsevansa kuolemaa. Kaksi punavankikarkuria, Ville ja Armas, löytyy piileskelemästä maakuopasta. Rantalan isäntä löytää karkulaiset, joita odottaa todennäköisesti kuolemantuomio. Rantala heittää kuoppaan käsikranaatin piileskelijöiden saamiseksi esiin, mutta loukkaantuukin itse kuolettavasti heittämistään käsikranaatista, koska ei kuule annettuja ohjeita ja heitto epäonnistuu. Punakarkurit säilyvät vielä ehjinä:

- Saatanan roistot, pitikö niitten nyt vielä tappaa tuo Rantalakin. Pannaanpas töpinäksi, ennenkuin kylmenevät.

- Kuolenko minä? Kuolenko minäkin?

- En minä isäntää tarkoittanut, vaan noita vuokralaisia kerrosta alempana; ne kuolevat varmasti!

Mutta niin vain kävi, että isäntä kuoli ensin. Verenhukka oli liian suuri, hevonen ja lääkäri eivät voineet siirtää kuolemista sunnuntaiaamua pitemmälle. Ville ja Armas sensijaan eivät näyttäneet lainkaan vaivaisilta. (s.181)

Vangitsijat syyttävät Rantalan tappamisesta karkureita, vaikka kuoleman aiheutti selvästi hänen oma erehdyksensä. On tietysti mahdollista, että vangitsijat eivät ole nähneet, mihin Rantala kuoli ja vain luulevat syyllisten olleen Ville ja Armas. Todennäköisempää on kuitenkin se, että tämän virheen tarkoituksena on korostaa vangitsijoiden häikäilemättömyyttä. Isännän kysymys "Kuolenko minä" on hyvin vilpitön: hän todella odottaa saavansa vastauksen ympärillään olevilta ihmisiltä. Koomista on se ristiriitaisuus, että tekstissä pidetään todennäköisenä sitä, että Rantala ei kuole, vaikka hän on henkihieverissä, mutta aivan varmana pidetään karkurien kuolemaa, vaikka he

ovat elossa eivätkä "näyttäneet lainkaan vaivaisilta", kuten kertoja sanoo ja ihmettelee tätä samaa seikkaa.

Tapauksen jälkeen kertoja toteaa muka ihmetellen, että kuolemaa eivät voineet hevonen ja lääkäri **siirtää**. Sana *siirtää* on tässä yhteydessä koominen ja aiheuttaa mielikuvia: ikäänkuin kuolemaa voisi siirtää kuten leikkausta tai sovittua tapaamista.

- Tulkaa helvetissä auttamaan! Menkää hakemaan hevonen ja lääkäri!
(s.180)

Epäonnistuneet kuoleman siirtäjät ovat hevonen ja lääkäri, aivan tasavertaisiksi rinnastettuina. Tämäkin on koomista: toki lääkäri parantaa sairaan, mutta jos hevosta ei olisi, miten sairas saataisiin nopeasti lääkärin luo? Erikoisella ja hilpeällä rinnastuksella kertoja haluaa korostaa sitä, että ihminen ei ole yksin kaikkivoipa - ei kuoleman edessä, eikä tavallisessa elämässäkään.

Kertojan nauru ihmisen kaikkitietävyydelle jatkuu:

Niemiset eivät tienneet, että tilaston mukaan lasten elinikä näyttää noudattavan enemmän äidin kuin isän määräaika. Heillä oli vain se varsin yleinen epätieteellinen käsitys, että kuolema voi tulla milloin tahansa. Jaakonmäki, Haapaska ja Mooses, kolmessa viikossa kolme tuttua vainajaa, eipä ihme, että Niemisellä oltiin totisia, kun Iisakki kohta perään sairastui. (s. 357)

Tottahan on, että kuolema voi tulla milloin tahansa huolimatta todennäköisyyksistä. Yleinen epätieteellinen käsitys onkin aivan oikea: kertoja kääntää asian juuri päinvastaiseksi, mistä syntyy komiikkaa.

Seuraavat katkelmat sisältävät komiikkaa, joka on pikemminkin lempeää kuin ironista:

Sekatyömies on suopea luonnonvoima, joka huomataan ja tunnetaan ainoastaan silloin, kun se ei vaikuta. Mutta Iisakki vaikutti. Häntä ei siis huomattu, ennenkuin siunattu santa ropisi arkun kanteen. Se olikin oleva hieno laatikko, ensimmäinen ja ainoa luteen käymätön sänky, jossa sekatyömies oli vihdoinkin makaava oikein herroiksi kahden lakanan välissä, kunnes- niin, milloin tapahtunee se pastorin ennustama ihme? Mutta niinpä Kalle Iisakinpoika olikin sanova: Ei sitä nyt sentään kaikkein halvinta looraa oteta, kun tulee niitä helsinkiläisiäkin! (s. 10)

Kuoleman pelottavuus ja juhlallisuus saa kovan kolauksen, kun ruumisarkku saa kaksi uutta nimitystä: "ensimmäinen ja ainoa luteen käymätön sänky" ja "loora". Nämä nimet aiheuttavat kuoleman arvonalennuksen ja toisaalta ne eivät oikein sovi juhlavan ruumisarkku-nimityksen yhteyteen. Kuolema on tuttavallinen ja inhimillinen asia, kun se koskettaa vanhaa miestä ja tämä lempeä vaikutelma on saatu aikaan komiikalla. Toki katkelmassa on myös hienoista ironiaa: ruumisarkku tulee olemaan Iisakin hienoin sänky ja Kallepoikakin puhuu karmean käytännöllisin äänenpainoin isänsä ruumisarkun valinnasta, mutta päällimmäisenä katkelmassa on kuitenkin ja kaikesta huolimatta kuoleman hyväksyntä. Kuolema ei ole tässä missään tapauksessa katkera asia.

Kuoleman dramaattisuus vähenee myös ennakkoinnin käytön vuoksi. Katkelma on aivan teoksen alussa, mutta jo siinä vaiheessa kerrotaan lukijalle, että Iisakki Nieminen tulee kuolemaan ja ennen kaikkea hän tulee kuolemaan yhtä köyhänä kuin teoksen alussa oli, mikä myöskin paljastuu lukijalle katkelmasta. Tavallisesti lukija jännittää, **mitä** teoksessa seuraavaksi tapahtuu. Kun käytetään ennakoiteja, asetelma muuttuu: nyt lukija jännittääkin sitä, **miten** tulevat tapahtumat, jotka hän jo siis ennalta tietää, tapahtuvat (Rimmon-Kenan 1991, 63). Tällainen kerrontatapa *Moreenissa* on omiaan kiinnittämään lukijan huomion erityisesti kerrontaan ja samalla pois juonesta. Teoksen jännittävyys on tavallaan pilattu proleptisyydellä, ja lukija joutuu keskittymään siihen, miten tapahtumat on kerrottu. Tämä on mielenkiintoinen huomio erityisesti sen vuoksi, että koomisuus on kiinnittynyt ensisijaisesti kerronnan yksityiskohtiin. Vaikka edellä mainitsinkin siitä, että kertoja muka vahingossa ja tietämättään paljastaa komiikan avulla tärkeitä asioita teoksesta, niin samalla hän ovelasti pakottaa lukijan huomion niihin. Keinona on käytetty perinteisen juonidramatiikan ja tarinan osuuden vähentämistä.

Seuraavassa esimerkissä kerrotaan lyhyesti kolmen vanhan miehen kuolinajankohdista:

Sitten alkoi lokakuu ja loppui Mäkinen ei esimerkiksi Eemeli vaan Mooses, joka oli niistä veljeksistä nuorin. Eemeli kuoli vasta kahden

vuoden kuluttua siis myöhemmin kuin Iisakki Nieminen. Kohtalon oli pidettävä kiirettä jos se aikoi heidät elävältä koukata. (s. 357)

Ihminen ei kuole, vaan hän "loppuu", niinkuin paristosta voima. Tällä kiertoilmaisulla ei haluta piilottaa pelottavaa kuolemaa, vaan kertoa, mitä se oikeastaan on, loppumista, ei sen pahempaa. Myöskin tässä esimerkissä on käytetty ennakointia: Mäkisen Eemelin, Iisakin kumppanin kuolema kerrotaan etukäteen. Tosin sitä ei koskaan "ehditä" teoksessa kuvata, sillä teos päättyy Iisakin kuolemaan.

Oma lukunsa ovat kuolemaan liittyvät raamatulliset rinnastukset, joita *Moreenissa* on kaksi. Toinen liittyy Mäkiskän tuskaan, jota hän kokee, kun tietää tyttärensä Lempin ja poikansa Villen joutuvan kohta teloitettavaksi ja toinen, lempeämpi, liittyy Iisakin sairastamiseen. Näitä rinnastuksia ei ehkä varsinaisesti voida nimittää koomisiksi, mutta koska ne ovat hyvin yllättäviä, ne ovat tässä mukana:

Sabatin viimeisellä tunnilla Mäkiskä seisoi pihassaan lapusylys käsivarrella ja toisessa kädessä likaämpäri, seiso ja huusi: - Tappakaa! Tappakaa kaikki, syylliset ja syyttömät! (s. 183)

Lempin ja Villen teloittamisesta kertova jakso alkaa sanoilla "Sabatti oli päättynyt" (s.183). Punavankien ja heidän äitinsä tuskalliset kokemukset rinnastetaan Jeesuksen ristinkuolemaan liittyviin tapahtumiin. Rinnastus saattaa olla ironinen, koska tietojemme mukaan Jeesuskin kuoli syyttömänä kuten nämä kaksi punavankia, jotka eivät olleet tappaneet ketään. Samoin Mäkiskä muistuttaa Jeesusta, joka juuri ennen kuolemansa hetkeä oli hetken aikaa ristillä hyvin epätoivoinen. Tuska vaikuttaa joka tapauksessa paljon voimakkaammalta, kun tekstiin on liitetty raamatullisia yhteyksiä.

Toinen esimerkki on hyvin lempeä:

[...] eipä ihme, että Niemisellä oltiin totisia, kun Iisakki kohta perään sairastui. Jo kuukauden päivät hän oli marissut milloin suolasta, milloin sipulista, mutta nyt hän makasi sängyssä kuin lammas taulussa eikä lähtenyt töihin. Herra varjeltoon, näinköhän ne nyt menivät peräkanaa! (s. 357)

Sängyssä makaavan Iisakin kuolema on kohta edessä, vaikkakin hän vielä jonkin aikaa tekee töitäkin. Juuri katkelman edellä on kerrottu Jaakonmäen, Haapaskan ja Mooses Mäkisen kuolemasta, mikä selittää kertojan muka hämmästyneen ja pelokkaan päivittelyn Iisakin sairastumisesta. Kertoja vertaa kuolevaa Iisakkia lampaaseen uskonnollisessa taulussa. Lammas-symboli on hyvin vahvasti kristillinen. Toisaalta lammas on tahdoton, surkea olento, josta kaikki urhoollisuus on kaukana, mutta toisaalta se symboloi pelastettua uskovaa. Kertoja osoittaa tällä vertauksella, että Iisakki Nieminen on sairastaessaankin ja kuoleman lähestyessä ”turvassa” kuin lammas, jota paimennetaan, vaikka sairastaminen vaikuttaakin pelottavalta ja vaivalloiselta. Tässä komiikka, joka syntyy raavaan työmiehen ja lampaan rinnastamisesta, on kuitenkin hyvin lämmintä ja humoristista.

Pienten ihmisten naurettavat puheet

Moreeni sisältää myös komiikkaa, johon kertoja ei varsinaisesti osallistu. Komiikka ilmenee suoraan henkilöiden repliikeistä yleensä siten, että henkilöt tietämättään tekevät itsensä hyvin naurettaviksi lukijan silmissä. Henkilöiden puheessa on paljon kliseemäisyyksiä, jotka antavat mahdollisuuden lukijan naurulle.

Ensimmäisessä katkelmassa lapsi Erkki Nieminen löytää maasta erikoisen linnun, jonka johtaja Dahlman on juuri ampunut. Lintu on harvinainen, ja Sylvi Nieminen arvelee, että Dahlmanin aikomuksena on täyttää lintu. Erkin löytäessä linnun se on vielä elossa, ja Erkki on hyvin ihmeissään koko tapuksesta. Erkki antaa linnun Dahlmanille, joka antaa Erkille palkkion linnun tuomisesta. Taustalla on myös Joosefiina, joka sanoo Erkille:

- No, Erkki, kuinka sanotaan, kun rahaa saadaan? Kiitä nyt ja pokkaa, ettet seiso kuin mustalaisen kuormasta pudonnut. Ei tuo meidän poika vielä osaa oikeitten ihmisten tapoja. (s. 219)

Joosefiina tietysti vain kasvattaa poikaansa, eikä hän tiedä, mitä poikansa päässä liikkuu. Tässä vaiheessa lukija tietää, että Erkki on hyvin hämmästynyt

siitä, että Dahlman on noin vain ampunut harvinaisen linnun. Rahapalkkio linnun tuomisesta on Erkille täysin sivuasia, sillä linnun kuolema on pannut pojan päähän suuria, ihmetystä täynnä olevia ajatuksia. Erkki on suorastaan valaistunut ajatuksistaan, mutta äiti Joosefiina ei voi tätä pojastaan havaita. Katkelmassa ylevä kohtaa arkisen, joka ei havaitse ylevän läsnäoloa. Tämän seurauksena arkinen lapsen kasvattaminen kansanomaisine mustalaisvertauksineen joutuu naurettavaan valoon.

Lisäksi voidaan miettiä, mitä tarkoittavat ”oikeitten ihmisten tavat”, joita Erkki ei Joosefiinan mukaan vielä osaa. Arvelisin, että ”oikea ihminen” mielummin hämmästelee luontoa ja on hämmentynyt linnun väkivaltaisesta kuolemasta kuin muistaa pokkuroida linnun ampujaa, joka kuuluu ylempään yhteiskuntaluokkaan. Sana ”oikea” voidaan tulkita kahdella tavalla.

Toisessa esimerkissä Erkki Nieminen on jo lyseolainen ja hän on kumppaneidensa Allanin ja Riston kanssa saarella veneretkellä. Heidän seuraansa liittyy omituinen mies, joka kutsuu itseään Eliaaksi. Elias puhuu pojat pyörryksiin. Tässä hän selostaa tarinaa vetelästä tietyömiehestä, jonka tilalle tulee töihin Iisakki Nieminen:

- Minunkin isäni oli muutaman päivän jossakin maantietöissä.
- Mikäs mies hän on?
- Kirvesmies, Iisakki Nieminen.
- Pispalasta?
- Takuulla!
- Perhanan poika, oletko sinä Iisakin poika! Juuri sinun isäsi tuli sen henkisen miehen tilalle ja sanoi tirehtöörille heti ensimmäisenä päivänä: Etkö sinä saatanan iileskotti käsitä, että se laskee keväällä!
- Mikä laskee?
- No, se pankki tietysti, kun kerran maantietä tasattiin.
- Pankki? Mikä pankki? ihmettelivät Allan ja Risto.
- Pankki mikä pankki! Ettekö te saatanan iileskotit käsitä edes, mikä on pankki! Pankki on se kaatopaikka, johon karrätään, jota täytetään,

johon ajetaan autolla, hevosella ja vaikka millä. Pankkimies seisoo kintaat suorana ja viittaa, mihin mikin kuorma puretaan. Iisakki vähän valisti sitä meidän pankkimiestä, ja kärräysmatka lyheni puoleen, kun ruvettiin uudelleen täyttämään sitäkin osaa, joka oli muka jo ollut valmista. Sitten tuli tirehtööri ja karjui, että hän oli määrännyt niin ja niin ja että hän pystyi kyllä vastaamaan pankin korkeudesta. Ja silloin isäsi sanoi: Etkö sinä saatanan iileskotti käsitä, että se laskee keväällä! (s. 306 - 307)

Katkelman Elias tuskin itse tajuaa, kuinka usein hänen jutunkerronnassaan toistuu ilmaus "etkö sinä saatanan iileskotti käsitä". Tämä tekee ensinnäkin Eliaasta naurettavan, jos ei poikien silmissä, niin lukijan ainakin. Puheissaan hän tosin ylistää Iisakia, mutta kuitenkin Iisakki ja hänen ansionsa työmaalla tulevat koomisiksi, koska Iisakin järkeviin ehdotuksiin liittyy Eliaan puheissa aina tuo sama puheenparsi. Näin Iisakin arvo vähenee. Hänen älykkäästä tietämyksestään tietöissä ei suinkaan kerrota painetuissa historiikeissa, vaan ne tulevat tietoisuuteen omituisen kulkuri-Eliaan suullisesti välittäminä ja värittäminä.

Seuraavissa katkelmissa puhuvat hyvin yksinkertaiset ihmiset. Kertojan rooli on näissä hyvin neutraali. Kertoja tavallaan pysyttelee taustalla, välttää henkilöiden keskustelujen kommentointia ja selostaa vain varovasti henkilöiden tekemisiä. Näissä tapauksissa komiikka ilmenee pelkästään henkilöiden keskinäisestä diskurssista.

- Herrajjumala! Vai Nieminenkö se onkin! Iltaa! Jestas kun minä säikähdin!

- Ehtoota, murahti Iisakki.

- Toissatalvena, vai oliko se sen edellisenä, ei, kyllä se oli toissatalvena, tai taisi se sittenkin olla jo edellisenä, väitteli Jooseppi-Mäkiskä ripustaen samalla ämpärinsä vesipostinkoukkuun. - Mutta mikäs teidän takkianne vaivaa? hän kysyi.

- Pujottelen tuota lusikkaa.

- Mitä lusikkaa?

- Tavallista lusikkaa.

- Jaa lusikkaa, mutta muistattehan tekin sen tapauksen, kun tuolla tahmelassa tapettiin nainen kirveellä? Eikös se ollut toissatalvena? Ei, kyllä se oli jo edellisenä!

- Taisi olla, myönsi Iisakki, pisti salavihkaa pulveritölkin taskuunsa ja asteli Eemeli-Mäkiselle.

Tuskin hän oli ehtinyt istuutua, kun Jooseppi-Mäkiskä tölmäisi perässä. - Kyllä se toissatalvena tapettiin! hän väitti. (s. 352)

Kun Iisakki menee kylään Jooseppi Mäkiselle, hän yllättää Joosepin vaimon, joka ihmettelee, miksi Iisakki näpertää takkiaaan. Iisakin lääkejauhohopurkin lusikka on lähtenyt takin taskusta omille teilleen takin vuorin väliin. Lusikka on sivuseikka. Iisakki on menossa Mäkiselle kylään vain keskustellakseen Mäkisten huonosta taloudellisesta tilanteesta, josta myös Iisakki on huolissaan, koska hän on Mäkisten lainan takaaja. Jooseppi-isäntää ei näy, eikä Iisakki pääse lainkaan esittämään varsinaista asiaansa, koska emäntä höpöttää koko ajan tapetusta naisesta ja pohtii, milloin tappo oikein tapahtuikaan. Kun Iisakki lähtee Joosepin luota pois tapaamaan toista Mäkisen veljestä, Eemeliä, tulee perässä Joosepin vaimo ja pian myös kolmannen veljeksensä, Mooseksen vaimo on Eemeli Mäkisen luona. Eemelilläkin on kuitenkin vain vaimo kotona, joten Iisakki yrittää turhaan tavoittaa Mäkisen veljeksiä. Lopuksi Iisakki istuu kylässä turhautuneena, kun kolme vaimoa pohtii Iisakin lääkitystä, lääkelusikkaa, kuollutta naista ja sitä, milloin tämä nainen tapettiin sekä sitä, miten lääkejauhot tulisi nauttia ilman, että jauhun paha maku maistuu suussa.

Koomisia ovat yksinkertaiset, jaarittelevat Mäkisten veljesten vaimot, eritoten Joosepin vaimo. Yksinkertainen ihminen ei kuitenkaan itsessään ole koominen. Koomisuus tuntuu syntyvän tässä siitä, että Mäkiskät eivät tiedä, mitä Iisakin päässä liikkuu ja kuinka vakavan asian tähden Iisakki on yleensä tullut Mäkisille kylään. He ylläpitävät kepeää, arkista jaarittelua, kun taas Iisakki on tekemässä jotain aivan ylivoimaista. Komiikka syntyy siitä, että Mäkiskät eivät tiedä Iisakin ajatuksista ja siitä, että Iisakin ja Mäkisten mielentilat ja ajatukset ovat hyvin kaukana toisistaan.

On myös mahdollista, että Mäkisten vaimot ovat täysin tietoisia kurjasta taloudellisesta tilanteestaan ja siitä, että Iisakki on taannut heidän talolainansa.

Jos näin on, katkelmassa ei ole erityistä komiikkaa. Tällöin Mäkisten vaimojen jaarittelu on ymmärrettävä yrityksenä puhua lisäksi pyörriksiin niin, että hän todella unohtaisi varsinaisen asiansa tai ei muuten viitsisi enää yrittää pysyä asiassaan.

Seuraavassa esimerkissä puhujana on mies. Tilanteessa ollaan rakennustyömaalla, jossa Erkki Nieminen on töissä. Työmiehet katsovat Erkin savukerasiaan piirtämää kuvaa kuun liikkeistä, minkä jälkeen alkavat miettiä, miten vaikeaa on piirtää hevonen.

- Piirräs hevonen! sanottiin. - Sen takajalka on pirullinen piirrettävä!
 - Kyllä etujalka on paljon vaikeampi! väitti kolmas. - Meirällikka piirtää sen turvankin ihan just eikä melekeen, vaikka on vasta kaharentoista; toukokuussa täyttää kolmetoista! (s. 377)

Tilanteessa on ensin vakava ja ylevä tunnelma, kun Erkki pohtii Kuun liikkeitä ja yrittää piirtämällä kokeilla, miksi Kuun ulkonäkö vaihtelee. Tämä hieno tieteellinen kokeilu tehdään niinkin proosalliseen esineeseen kuin savukerasiaan ja tutkimus tehdään rakennustyömaalla ruokatunnin aikana. Tutkimuksen tekeminen oikeastaan vaatisi arvokkaammat olosuhteet ja tässä komiikka alkaa tutkimuksen ja sen olosuhteiden yhteensoveltumattomuudesta. Se lisääntyy, kun työmiehet toteavat, että Erkki on kuitenkin "aika poika" (s. 377), koska osasi piirtää hyviä ympyröitä, jotka kuvaavat kuuta. Erkille tuskin ympyröiden ulkonäkö merkitsee mitään. Hän saa siis kehuja piirustuksen sivuasiasta, ja sivuseikkojen korostuminen pääasian sijasta on tyyppillistä koomiselle vaikutelmalle. Koominen lisääntyy vielä, kun miehet alkavat pohtia hevosen piirtämisen vaikeutta ja väittelevät naurettavasta asiasta: kumpi onkaan vaikeampi piirtää, hevosen etu- vai takajalka! Todellinen koominen tyrmäys tulee kuitenkin vasta lopuksi, kun murretta voimakkaasti puhuva mies alkaa kertoa tyttärestään, jonka nuoren iän tarkka selvittely vaatii oman aikansa keskustelutilanteessa. Näin ollaan siirrytty Kuun eri vaiheiden tutkimisesta toteamaan, että eräs nuori hevosenpiirtäjä täyttää toukokuussa kolmetoista. Tässä ovat rinnakkain ylevä ja arkinen, ja ylevä joutuu auttamattomasti laskeutumaan jalustaltaan, kun arkinen tulee sen rinnalle.

Samaa ylevän ja arkisen rinnakkaiseloja, jossa ylevä luhistuu, kun arkinen tulee sen rinnalle, on seuraavassa katkelmassa. Siinä kertoja puhuu ensin todella pitkään ylevästi, tosin siten, että kertoja ironisoi hiukan omaa ylevyyttään ja ylevä on siksi sellaisenaankin hieman koominen. Kertojan osuuden jälkeen puhuvat henkilöt, jotka edustavat arkista. He jäävät teoksessa tuntemattomiksi.

Siellä kaikkivaltiaan oikealla, niin niin oikealla, ei väärällä eikä vasemmalla, vaan oikealla puolella voit viimeinkin levittää suloisen suusi ja laulaa turvallisesti: Oi vapaa Venäjä...! Niin, niin, ja Luoja, Kansa ties mitä kaikkea siellä olikaan lupa laulaa! Siellä, kielletyssä maassa, oli luvallista kaikki se ihanuus, mikä oli kiellettyä luvatussa maassa. Siellä sai työläinen työtä ja työn hedelmää: ruokaa, vaatetta, lepoa, soittoa, tiedettä, taidetta mielin määrin! - Oi vaapaa Vee...! - Ei sitä sillä tavalla venytetä! - Oi vapaa Venäjä, mulle kallis...! - Ei, ei mulle eikä sulle, vaan kuinka, kuinka kallis olet sä, ymmärrätkös, noin vain yleensä, ehdottomasti; ei sitä saa väaristellä! Pannanpas ikkunat peittoon ja grammari soimaan! Pannaan yöneula, ettei kuulu Lahtiselle! - Pannaaskin, ja pannaan mööpelit nurkkaan ja matot kasaan, haetaan likkoja lisää ja tanssitaan! Oi vaapaa...! - Aijai, etkö sinä nyt muista, ettei sitä vapaata saa venyttää! (s. 370)

Rinnakkain ovat siis ylevä ja arkinen. Tässä tapauksessa komiikkaa on kuitenkin eniten siinä, että ensin kertoja sanoo, että Neuvostoliitossa voi laulaa turvallisesti Vapaata Venäjää ja paljon muitakin lauluja. Tämä on käsittääkseni vertauskuvallista: kertoja tarkoittaa, että Neuvostoliitossa on mahdollista sellainenkin poliittinen ideologia, joka Suomessa ei ole sallittua. Henkilöiden repliikeissä on "tulkinta" kertojan esittämistä ajatuksista: näytetään kirjaimellisesti toteen se, että Suomessa ei saa laulaa Vapaata Venäjää - tosin ei sen tähden, että laulu olisi toisen henkilön mielestä kielletyn kommunismin julistusta, vaan koska sitä laulava henkilö laulaa väärin.

Katkelmassa ainakin laulu vapaasta Venäjästä kokee arvonalennuksen, kun sitä arkinen ihminen laulaa väärin venyttäen. Myös henkilöt näyttäytyvät lukijalle koomisina: Heillä on ylevä ideologinen vakaumus, mutta he väittelevät naurettavista pikkuseikoista sekä yksinkertaisesti tanssivat ja pitävät hauskaa. Kertoja sen sijaan kertoo elämästä Neuvostoliitossa liian nokkelin sanankääntein ja liian ylistävin sanoin, että lukija voisi ottaa kertojan viestin

vakavasti. Katkelmassa nauretaan Neuvostoliiton kommunismille, laululle sekä aatetta (nimenomaan Neuvostoliiton kommunismia) kannattaville ihmisille.

Seuraavassa katkelmassa puhuvat teoksessa tuntemattomiksi jääneet juopuneet putkassa. Kertoja ei kommentoi tässä lainkaan voimakkaasti juopuneen miehen puhetulvaa, toteaa vain, että miehen örinä vaimenee, eikä häiritse kenenkään unta ja että poliisit korjaavat nurkujan erikoiskäsittelyyn (s. 409).

- In vino veritas. In vino veritas! - Ole nyt hiljaa, tämä on yleinen paikka. - In vino veritas. Tiedätkös sinä, mitä se merkitsee? - Anna sen merkitä, mutta älä melua. Mistäs ne sen tietävät, kuka täällä melttoo; käy pian niin, ettei päästetä ketään pois ennen yhdeksää. - In vino veritas! Jumalauta, kaveri, se on totinen tosi! Ennen minä luulin, että pitää kaataa naapuriin, mutta nyt se selvisi, että on aivan yhdentekevää, kumpi sen juo. - Hiljaa siellä, että toiset saavat nukkua! - Nukkukaa te vain, en minä ole hiljaa! In vino veritas! Juokaas, pojat, tekin kerran viinaa, että näette, kuinka teidän käy! (s. 409)

Mies jatkaa vielä puhettaan ihmetellen vaimonsa tylyä käytöstä ja poliisien kovia otteita. Katkelma on tyypillistä juopuneen puhetta, jossa on inttävä sävy. Koomista siinä on lentävän lauseen "in vino veritas" jatkuva toistaminen ja se, että klassinen, sivistystä osoittava ja ylevä lause tuodaan julki niinkin arkisessa ja ihmisen alennustilaa osoittavassa paikassa kuin putkassa. Samoin koomista on lausujan ja lauseen yhteensopimattomuus: juopuneen, alennustilassa olevan miehen ei luulisi osoittavan klassisen sivistyksen merkkejä. Komiikkaa löytyy vielä lisää, kun tiedetään lentävän lauseen merkitys "viinissä on totuus" tai että viini paljastaa, mitä ihminen todella ajattelee (Kivimäki 1997, 126). Ilmeisesti juopunut ei sitaatin merkitystä tunne. Jos näin on, komiikka syntyy myös miehen tietämättömyydestä ja siitä, että lause todellakin jää pelkäksi kliseeksi eikä sillä ole yhteyttä miehen muihin puheisiin.

Kaikki kuusi edeltävää katkelmaa sisältävät suoraa lainausta *Moreenin* henkilöiden puheista. Kolmessa katkelmassa puhujat ovat nimettyjä ja tunnistettavissa (Mäkisten vaimot, Joosefiina sekä Elias). Muut kolme puhujaa jäävät tuntemattomiksi. Näyttää siltä, että tekijä ei ainakaan halua suojella nimettyjä henkilöitään hölmöiltä puheilta: teoksessa puhuvat naurettavasti niin nimetyt kuin tuntemattomatkin henkilöt. Tuntemattomien puheet eivät kuitenkaan liity pispalalaisten elämään eivätkä edes tarinaan millään tavalla.

Ne jäävät enemmänkin kerronnan koukeroiksi, ja juuri niissä tekijä sanoo paljon. Vapaan Venäjän venyttäjä, mies, jonka tyttö täyttä kohta kolmetoista ja juopunut mies ovat kaikuja teoksen tekijän ihmiskäsityksestä, vaikka toki tekijä puhuu myös nimettyjen henkilöiden välityksellä. Ihminen saattaa olla naurettava hölmö, mutta aina inhimillinen. Todellinen ihmisarvo säilyy, sitä ei näiltäkään yksinkertaisilta ihmisiltä ole viety.

Ihmisessä on ylevää ja arvokasta henkisyyttä sekä kykyä pohtia ja ihmetellä asioita. Pieni Erkki ihmettelee kuolemaa ja tappamista, lisäksi haluaisi keskustella ja hoitaa yhteisiä asioita ja lisäksi on myöskin hyvä ja viisas työntekijä, joka huomaa työmaalla tärkeitä asioita. Aikuisena Erkki ihmettelee kuun vaiheita ja on kiinnostunut ilmiöiden tutkimisesta. Samoin ihmisellä on kyky luoda poliittisia teorioita. Ihminen voi käyttää alkoholia siten, että hän ei käyttäydy naurettavasti. Tämä kaikki on ylevää toimintaa - ylevä tarkoittaa tässä korkeaa, sivistynyttä inhimillisyyttä. Toisaalta koko ajan ihminen voi olla myös naurettava, arkinen ja alhainen. Se komiikka, jota näissä katkelmissa on, on syntynyt ensisijaisesti ylevän ja arkisen ristiriidasta. Ylevä muuttuu helposti koomiseksi, kun siihen liitetään arkinen, mutta arkisessa inhimillisyys on helpommin näkyvissä.

Uskonto

Moreenissa on ironiaa, joka kohdistuu viralliseen, institutionaaliseen ja kaavoihin kangistuneeseen uskonnollisuuteen. Uskonto tai Jumala eivät ole pilkan kohteena, mutta ihmisten naurettavuus ja pienuus kuvastuu myös uskonnon harjoittamisessa. Toisinaan suhtautuminen Jumalaan ja elämän syvällisiin perustotuuksiin on lyöty leikiksi. Taustalla on usein myös yhteiskuntakritiikkiä.

Kertoja rukoilee *Moreenissa* ainakin kahdessa yhteydessä ja muutenkin hän tehostaa puhettaan voimakkailla ilmaisuilla, esimerkiksi "voi hyvä Jumala" (s. 140). Nämä rukoukset toimivat kuitenkin kertojan "itsetehostuskeinoina". Koomista niissä on lähinnä se, että niitä ei käytetä alkuperäisessä

tarkoituksessa, vaan kertoja saa niissä kanavan muun muassa kielelliselle leikittelylle. Ensin kuolema-luvussakin ollut esimerkkikatkelma Joosefiinan äidin viimeisistä elinajoista, jolloin hän nautiskelee kiukuttelemisesta muille perheenjäsenille. Koska kaikki tietävät hänen kuolevan pian, häneen suhtaudutaan kärsivällisesti eikä kukaan yritä saada häntä muuttamaan ikävää käytöstään, josta hän tietoisesti nauttii:

Kuolema oli kuin kyhmysauva, jolla hän hätisteli koirat ja kakrat kintuistansa. Ei sitä tarvinnut muuta kuin näyttää, ja siitäkös mummu nautti! Hän nautti kuin lapsi, joka saa turvallisesti kiukutella. Mitä kärsivällisemmin häneen suhtauduttiin, sitä vaikeampi tapaus hänen sopi olla; ja sitä rakkaampi vainaja hänestä oli tuleva. Jumala varjelkoon meitä äkillisestä kuolemasta. (s. 30)

Edellä totesin, että kertojan loppukommenttina lausuma rukous voidaan tulkita kahdella tavalla: äkillistä kuolemaa pidetään yleensä muun muassa ikävänä siitä syystä, että ihminen ei kenties ehdi valmistautua kuolemaan tarvittavalla hartaudella. Toinen tulkinta on todella ilkeäkurinen, eikä sitä voi ymmärtää, ellei tiedä mitään Joosefiinan äidistä. Kertoja käyttää tässä rukousta kaksimielisen pilan raamina. Teoksessa on myös toinen samantapainen katkelma:

Ja kun keskikaupungilta oli saapuva uutinen, että eräs pommi oli pyyhkäissyt kerta kaikkiaan olemattomiin sen pullean portinvartijan, joka oli kerran lakon aikana aprikoinut: - Saas nähdä kumpi voittaa, me vaiko työläiset! - silloin Jooseppi, auta armias, mitä hän olikaan tanova: - Vain toti on pytyväittä!

Jumala, Sinä jonka tiet ovat tutkimattomat, Sinä joka taidat kiinat ja hepreat, terveisiä Suomesta, kattos nääs. (s. 373)

Kertojan rukouksenomainen lausahdus on tässä katkelmassa paljon vilpittömämpi kuin edellisessä katkelmassa, mutta edelleen rukousta käytetään lähinnä lukijan hauskuttamiseen. Toisaalta kertoja käyttäytyy rukouksessa hyvinkin uskonnollisesti. Hän esittelee tai näyttää **vilpittömästi** yleisönä toimivalle Jumalalle, millaista on pienten suomalaisten ihmisten elämänmeno, vaikka se onkin naurettavaa ja kaukana ylevästä. Katkelmassa on muutakin uskonnollisuuteen liittyvää komiikkaa. Kun Jooseppi Mäkinen, s-vikainen reppana, joka esiintyy teoksen useimpien tapahtumien persoonallisena kommentaattorina, lausuu vavisuttavat sanat "vain toti on pytyväittä",

tapahtuu koomiselle tyypillinen arvonmenetyks, joka kohdistuu lähes raamatulliseen sitaattiin. Vaikka kertojakin nauraa Joosepille, ei tarkoitus kuitenkaan ole käyttää Jooseppi-parkaa ylevien, raamatullisten sanojen arvon laskemiseen, vaan ylevät lauseet palautetaan tavallisten ihmisten suihin, alkuperäiselle paikalleen. Köyhällä ja yksinkertaisellakin on oikeus yrittää olla ylevä, vaikka lopputulos olisikin koominen.

Seuraavissa katkelmissa kertoja kritisoi komiikan avulla ihmisen uskonnollisuutta ja outoja tapoja, jotka kuuluvat uskontoon. Ensimmäisessä katkelmassa kerrotaan, että Niemisen Elina, voimakkaasti uskonnollinen ja omissa maailmoissaan viihtyvä Iisakin vanhin tytär, oli vahingossa pudottanut pienen Erkki-vauvan maahan hoitaessaan tätä. Tapaus toistuu kertojan mukaan vielä saunassa, ja Joosefiinan oma saunominen vaikeutuu huomattavasti, koska hän joutuu koko ajan vahtimaan pientä Erkkiä.

Mutta silti Elinan ei olisi tarvinnut pudottamista uusia, kun oltiin saunassa ja Joosefiina aikoi välillä pestä hiukan itseäänkin. Tosin sellaista alastonta, märkää ihmisenlasta on kenen tahansa toisen alastoman ja märän sangen vaikea saada sylissään pysymään, mutta Iisakki olisi pidellyt, ellei juuri Elinan painostuksesta olisi ruvettu käymään uudenaikaisessa saunassa, jossa naiset ja miehet kylpivät erillään, vankka betoniseinä välissä, vaikka herra aikanaan oli julmistunut jo viikunanlehdestäkin, mikäli Iisakki oikein muisti. (s. 58)

Elina noudattaa uskonnollista vakaumustaan halutessaan, että perheen miehet ja naiset käyvät eri saunoissa. Kertoja osoittaa, että tämä vakaumus on ihmisen terveen järjen vastainen: nyt Iisakki ei ole turvallisesti pitelemässä Erkistä kiinni sillä välin, kun Joosefiina pesee itsensä. Ihmisen elämän osoitetaan selvästi vaikeutuvan, kun noudatetaan muka-uskonnollisia sääntöjä. Komiikka syntyy, kun kertoja kertoo Iisakin pohtivan alkuperäistä raamatunkohtaa, jossa Jumala selvästi osoittaa kantansa alastomuuskysymykseen. Hartaan uskovaisen, Elinan, tulkinta on kuitenkin aivan päinvastainen kuin alkuperäinen ohje. Toki Jumalan alkuperäisen mielipiteen ja uskovaisten nykykäytännön välisellä matkalla on ollut monta mutkaa ja historiallisia, ihmisen keksimiä selityksiä sille, miksi käytäntö on nykyään sellainen, että toisen sukupuolen läsnäollessa alastomana esiintyminen on hävettävää. Raamatunkohtaakaan ei välttämättä

ole tulkittu kokonaisvaltaisesti muun raamatunsisällön valossa. Kertoja jättää kuitenkin muut seikat ja syyt kertomatta ja korostaa vain alkuperää ja nykykäytäntöä, jolloin nykykäytäntö muuttuu naurettavaksi lukijan silmissä.

Toisessa katkelmassa nauretaan ihmisen tavalle rukoilla Jumalaa muuttamaan asiat niin, että ne ovat ihmisen mieleen:

Iisakki ehti vain käväistä perheensä luona. Oikeastaan sekin olisi saanut jäädä tapahtumatta; olisi päässyt ainakin yhtä lähtemistä vähemmällä ja maailman murheitten mereen olisi kenties jäänyt muutama suolainen pisara tipahtamatta. Tosin Joosefiinan yöllinen hartaushetki oli sitä järkyttävämpi, mutta niitäkin pidettiin kaikkialla ja rukousryöpyt syöksyivät toisiaan vastaan kuin pahimmat tappelupukarit, niin että Jumalalla oli joka tapauksessa vaikea aika, vaikkei hän olisikaan järkkymätön. (s. 123)

Iisakki tulee käymään kotonaan kesken sotatoimien. Joosefiina pelkää sotaa, joka on koko ajan muuttumassa yhä vain pelottavammaksi. Kertoja mainitsee Joosefiinan rukoilevan yöllä. Samassa tilanteessa - ja samaa Jumalaa - rukoilevat siis punaiset ja valkoiset. Koomista katkelmassa on ensinnäkin kuvaus rukousryöpyistä, jotka muistuttavat tappelupukareita. Tämä ilmaus ei kuvaa oikeaa kristillistä rukousta ainakaan sellaisena kuin Raamattu sitä opettaa, vaan vie hartaaksi ymmärretyltä toiminnalta arvon. Kun Joosefiina on *Moreenin* kristityin ihminen, ellei oteta lukuun Elinaa, joka elää jonkinlaisessa hurmoksessa, voidaan olettaa, että juuri Joosefiinan rukoukset ovat kaikkein lähinnä kristillisiä rukouksia. Katkelmassa kertoja kuitenkin nauraa myös Joosefiinan rukouksille - ei siis vain valkoisen osapuolen rukouksille - joten arvonmenetyksen kohteeksi joutuu koko kristinukon rukoustapa tai -kulttuuri, jopa itse Jumala, joka antaa ristiriitaisia lupauksia toiveiden täyttymisestä.

Katkelman loppu on erikoinen: "Jumalalla oli joka tapauksessa vaikea aika, vaikkei hän olisikaan järkkymätön" (s. 123). Loogisesti ajateltuna lopun pitäisi olla "vaikka hän olisikin järkkymätön". Tässä saattaa olla lipsahdus tai sitten erikoisuus on tahallinen.

Kristillisen tapakulttuurin pilkkaaminen jatkuu vielä seuraavissa esimerkeissä. Paavali, Iisakin vanhin poika on mennyt naimisiin ja sisar Sylvi on tuonut palveluspaikastaan kirkkoherralta lahjaksi seinätaulun, jossa on mustalla

pohjalla ahdistava uskonnollinen teksti. Kun Paavali ei kuitenkaan taulua huoli, päättää Joosefiina ottaa sen, ettei Sylvi pahastu, ja asettaa sen makuukamarin seinälle, johon seinätaulut yleensä ripustettiin.

Joka tapauksessa taulu sai jäädä siihen naulaan, johon se oli kokeeksi ripustettu. Tylysti se katseli Joosefiinaakin, mutta tällä ei ollut rohkeutta siirtää hurskauttaan uhoavaa lausetta seinästä pois, vaan hevosenkuva, jota varten naula oli aikanaan lyöty, sai nyt vaatimattoman pielipaikan. Hevosta toki ihmisen sopi kieltää ja käskää, ylentää ja alentaa, kunhan vain muisti, että kaikkeen kiitokseen ja kunniaan Jumala oli pidättänyt itselleen yksinoikeuden (s. 234)

Tässä katkelmassa kertoja selittää itse, mistä syntyy tilanteen koomisuus. Hevosenkuva saa siirtyä uskonnollisen tekstin tieltä syrjemmälle. Kertoja toteaa itse Joosefiinan toimista, että hevosta saa ihminenkin käskää ja siirtää, mutta Jumalalle on aina varattava paras paikka niin seinällä kuin kuin sydämessäkin. Taaskin Jumala kokee arvonlaskun: kaukana on suuruus sellaisesta Jumalasta, joka tunkeutuu ihmisten koteihin ahdistavan, mustan seinätaulun muodossa ja vaatii siirtämään leppeän hevostaulun sivuun itsensä tieltä. Arvonlaskun kokee myös uskonnollinen tapakulttuuri, jossa ahdistavia seinätauluja täytyy arvostaa. Kertoja kuitenkin arvostele katkelman lopussa nimenomaan Jumalaa siitä, että hän on ottanut itselleen yksinoikeuden kunniaan ja samalla myös kunniapaikoille.

Huvittavuutta, jonka lukija voi vielä erikseen huomata, on siinä, että syrjään siirrettävässä kuvassa on juuri hevonen. Hevonen eläimenä nousee edustamaan kaikkea sitä maallista, mistä ihmisen on luovuttava tai mikä on toisarvoista, kun ensisijalla on Jumala. Kuitenkin hevonen on Jumalan luoma eläin ja hyvin tärkeä ainakin vuosisadan alkuvuosikymmenien ihmiselle.

Taulun ahdistavuutta kuvataan vielä lisää. Iisakki on menossa nukkumaan, kun muu häväiki vielä juhlii. Iisakki yrittää saada kovaa, tärkättyä kaulustaan pois, mutta joutuu menemään nukkumaan ahdistava kaulus kaulassa:

[...] kaulus oli ja pysyi siinä, mihin se oli joukolla asennettu. Ei kuulunut edes Joosefiinaa, haitari vain hirnui talon toisessa päässä. Iisakki veti ikkunan kiinni, mutta yhä kuului humu. Tanssikoon nyt kerrankin Joosefiinakin tarpeekseen, hän ajatteli ja kävi makuulle

kivikova rengas kaulassaan. Yhtä tyynyä vähemmällä kuin tavallisesti oli tultava toimeen, sillä kurkunpää oli jo niin ärtynyt, että pelkkä kauluksentuntukin raivostutti. Sellaisessa asennossa oli tuon tuostakin yskäistävä ja muutenkin vaikea nukahtaa. Seinäkellokin pauhasi kuin viimeisellä tuomiolla ja musta taulu julisti: Muista Aina Olevasi Herran Kasvojen Edessä! (s. 235)

Kertoja kiihdyttää ahdistavaa tunnelmaa: kova kaulus, haitarin hirnunta, liian vähän tyynyjä, ärtynyt kurkunpää, yskä, unettomuus, kovaääninen seinäkello ja viimeisenä Iisakin ahdistusluettelossa tyrmäävä seinätaulu. Luettelonomaisuus luo komiikkaa ja viimeisenä tuleva seinätaulu on viimeinen pisara lukijan naurulle. Katkelmassa on hilpeyttä, jota tuo lisää myös seinätaulun sisältö, jonka mukaan ihmisen täytyy aina muistaa Jumalan läsnäolo joka tilanteessa. Iisakki ei voi tilanteelleen yhtään mitään, niin naurettava ja epähurskas kuin hänen tilansa onkin. Seinätaulu vaatii Iisakilta hurskasta ja uskonnollista käytöstä - se on jo itsessäänkin ahdistava vaatimus, mutta Iisakki kärsii jo tarpeeksi ilman seinätaulun käskyjä. Tässä tilanteessa Jumala - jota seinätaulu edustaa - näyttäytyy lukijalle armottomana ja sokeana käskijänä, joka vaatii ihmiseltä yli-inhimillisiä ponnistuksia. Kuitenkin tässä hienoisen ironian kohteena on nimenomaan seinätaulu ja uskonnolliset "lentävät lausahdukset", jotka ovat hyvin kaukana tavallisen ihmisen tavallisesta elämästä, vaikka tuo elämä ei olisikaan erityisen synnillistä.

Arvo romautetaan alas myös papeilta. Sylvi Nieminen on lähtenyt palveluspaikastaan ruustinnan luota, koska on halunnut, että hänen palkkaansa ei lasketa puoleen niin kuin ruustinna on ehdottanut. Tähän Sylvi on sanonut, että hänen palkkaansa ei ole nostettu kertaakaan koko hänen palvelusaikanaan, vaikka rovastin ja ruustinnan tulot ovat nousseet. Tällöin ruustinna on sanonut Sylviä kommunistiksi. Ironista on myös se, että nämä tiedot eivät ilmene teoksessa Sylvin ja ruustinnan todennäköisesti asiasta käymässään dialogissa, jota teoksessa ei esitetä, vaan toisen käden tietona. Sivuasiat, epäluotettavat toisen käden tiedot muuttuvatkin merkityksellisiksi. Tuloja papin perheelle Sylvi on auttanut hankkimaan kirjoittamalla rovastin saarnoja puhtaiksi ja nyt hän selvittelee tilannettaan äitinsä Joosefiinan kanssa:

- [...] Armovuosi loppui eikä ruustinna voinut enää julkaista edes saarnoja, kun ne oli jo rovastin eläessä moneen kertaan puhuttu ja painettu.

- Samat saarnatko?

- Samat saarnat. Minä ne puhtaaksi kirjoitin, ja mukavaa hommaa se olikin siitä alkaen kun rovasti osti kirjoituskoneen. Niitä puhuttiin ja korjailtiin ensin ja sitten ne myytiin päivä- ja viikkolehtiin, kaikenlaisiin aikakausilehtiin ja juhlaulkaisuihin, ja lopulta ne koottiin kirjoiksi. Siinä olikin joskus kiirettä, kun rovasti numeroi lauseita ja minä naputin ne taas uuteen järjestykseen. Keväällä minä tapasin ruustinnan kadulla ja hän sanoi poimivansa niistä saarnoista ensi jouluksi jonkinlaisen yöpöydällä pidettävän hartauslausekokoelman. Ja hän lupasi vielä kerätä rovastin lähettämät kirjeetkin, mutta samat saarnat niissäkin on, kyllä minä sen tiedän.

- Et suinkaan sinä sentään sanonut ruustinnalle?

- Ei sitä sanoa tarvinnut, kyllä hän sen tietää yhtä hyvin kuin minäkin. Enhän minä muuten olisi niitä saanut puhtaaksi kirjoittaakaan!

- Niitä kirjeitäkö?

- Niin. Ne olivat samoja saarnoja, mutta ne kirjoitettiin tiheämpään, ja rovasti käski tehdä niihin aikalailta lyöntivirheitä.

- Mitä ne ovat?

- Kirjoitusvirheitä, kirjoitusvirheitä, että saarna näyttää uudelta ja saarnaaja ahkeralta [...]. (s. 332 - 333)

Näin viattomasti ja asiallisesti keskustelevat Joosefiina ja Sylvi rovastin ja ruustinnan tavoista luoda "uutta" hartauskirjallisuutta. Rovasti nolataan tavallisella, asiallisella keskustelulla, jonka osapuolet eivät mitenkään erityisesti paheksu rovastin toimia. Joosefiina ihmettelee saarnojen uudelleenkirjoittamista kuin mitä tahansa arkista asiaa, ja Sylvi selostaa töitänsä äidilleen kuten mitä tahansa työtä, jota palvelustyttönä joutuu tekemään. Keskustelutilanne on **näennäisesti** tavallinen, siinä ei näennäisesti ole mitään ihmeellistä. Mutta juuri siksi rovasti menettää lukijan silmissä arvonsa ja uskottavuutensa. Koska Joosefiina ja Sylvi ovat liian viattomia paheksumaan todella leipääntynyttä rovastia millään tavalla, on jonkun se tehtävä, ja se jää nimenomaan lukijan tehtäväksi, koska kertojakaan ei kommentoi tapausta.

Lukijan silmissä rovasti menettää arvonsa, kun taas Joosefiinan ja Sylvin kunnia vain kirkastuu.

Seuraavassa katkelmassa komiikan luoja on taaskin kertoja, ja tällä kertaa hän kohdistaa ivansa siihen, miten kirkko jätti siunaamatta vainajat, jotka olivat kaatuneet punaisten puolella. Kirkko ei näistä vainajista halunnut huolehtia:

Ammattiosasto ja kirkko eivät olleet puolueellisia, aivan puolueettomasti ammattiosasto kehotti jokaista jäsentään liittymään punakaartiin, ja valikoimatta kirkko siunasi voittajat ja jätti hävinneet siunaamatta, elävät ja kuolleet, soromnoo. Niin, tosiaankin, kesken viimeistelyvaihetta oli tuleva Korkeimman määräys, että kirkon oli huolehdittava kaikista vainajista. (s. 86)

Aluksi kertoja kertoo neutraalina tarkkailijana ammattiosaston ja kirkon toiminnasta, sitten hän lisää selostukseensa vielä erään seikan, joka on toki punakaartilaisillekin tärkeä, mutta tässä kertoja selostaa asian tavallaan valkoisten näkökulmasta, jolloin hän vain mainitsee tästä tärkeästä asiasta lyhyesti, melkein pä unohtaen sen. Koomiikan luo nimenomaan tämä unohtaminen "niin, tosiaankin". Tärkeimmältä asialta viedään sen arvo, se melkein unohtetaan ja mainitaan kaikkein viimeisenä.

Yhteiskunnan epäkohtia

Köyhyys

Moreenissa on hyvin runsaasti kohtia, joissa köyhyyttä ja yhteiskunnallisia epäkohtia sekä ihmisten eriarvoisuutta on ironisoitu. Vaikeat ja tuskalliset asiat on muutettu ironian avulla näennäisen kevyiksi ja helpoiksi, jolloin vaikutelma on saatu hyvin koomiseksi. Kertoja ei lainkaan tyrkytä lukijalle kurjuutta ja ankeutta, eivätkä myöskään teoksen henkilöt valita köyhää elämäänsä. Tekijä on kuitenkin aivan toista mieltä: teennäisen onnelliseksi ja helpoksi kuvattu elämä saa lukijan uskomaan melko helposti, että teoksen eräs tärkeimmistä

sanomista on osoittaa lukijalle, miten kurjia ovat työväestön elinolosuhteet. Tässä ironia on varsin helppo havaita.

Ensimmäisessä katkelmassa kertoja kuitenkin erikoisella tavalla myöntää, että Niemisten perhe on tavallinen, köyhä työläisperhe, vaikka ei sitä suoraan halua sanoakaan:

[...] suorastaan ihmeeltä tuntui se väljä ja nöyristelemätön henki, joka perheessä vallitsi, ikäänkuin lapsia ei olisikaan ollut liikaa, ikäänkuin anoppi ei olisikaan ollut sokea, raihnas, vihoviimeinen vastus, ja ikäänkuin työnantajan suunnittelema työläisasunto ei sittenkään olisi kyllin tehokkaasti korostanut sitä perustotuutta, että maksettavat palkat eivät edellyttäneet kaiken maailman ylellisyyksiä. (s. 19)

Kun kertoja kertoo perheessä vallitsevasta poikkeuksellisen hyvästä ja väljästä hengestä, hän tietysti voisi kertoa vain, että vaikka Niemiset olivat köyhiä työläisiä, he tiesivät arvonsa. Sen sijaan kertoja luettelee hyvin tarkasti, mitä kaikkea ulkopuolisen silmin katsottuna negatiivista, jota Niemiset eivät ainakaan kertojan mukaan kuitenkaan pidä negatiivisena, kuuluu Niemisten elämään. Luettelo on tarkka ja siihen sisältyy myös toistoa: 'ikäänkuin'-sana on luettelossa toistettu kolmesti. Luettelo pakottaa erikoisuudellaan ja tarkkuudellaan lukijan kiinnittämään siihen erityistä huomiota. Siitä selviää, millainen Niemisten elämänpiiri on ulkopuolisen silmin. Itse Niemiset eivät teoksessa sitä kerro, ja kertojakin antaa vain tällaisia pieniä, koomisia vihjeitä siitä, miten asian laita todella on. Toisaalta tällä katkelmalla on myös aivan toisenlainen, humoristinen ulottuvuus, jota käsitellään enemmän alaluvussa Ihminen.

Seuraavassa katkelmassa lukijalle kerrotaan Joosefiinan äidin, Miinan elämänvaiheista. Hän on päässyt kahdeksanvuotiaana tehtaaseen töihin, eikä ole sen koommin lapsuudenkotiaan nähnyt.

Ja sitten Miina oli päässyt kutomakoneelle. Ja sitten hänet oli naitu, ja hän oli ollut silloin kaksikymmentäkolmevuotias. Kutominen oli silti jatkunut, mutta olihan se elämä sentään ollut toisenlaista kuin tyttönä ollessa; neljä vuotta ilman ainoitakaan kuukautisia. (s. 28)

Koominen vaikutelma syntyy tässä katkelmassa siitä, että ihmiselämän tärkeiden asioiden, kuten naimisiinmenon ja lastensaannin kuvaus on hyvin

niukkaa tai puuttuu tyystin, kun taas näihin asioihin kiinteästi liittyviä, mutta hyvin epäolennaisia sivuseikkoja pidetäänkin yllättäen tärkeänä pääasiana. Kertomatta jätetään myös se, että neljä vuotta ilman kuukautisia merkitsee jo useampaa lasta ja vielä peräjälkeen - lasten saaminen ei välttämättä ole ollut kovin autuaallista. Tämän voi tulkita vain lukija. Koomista on myös se, että kertoja rakentaa kuvan Miinan elämänvaiheista kutomakoneesta käsin tai kutomakoneen ympärille, mikä on todella ihmisarvon vähättelyä.

Toisessa esimerkissä komiikkaa syntyy, kun henkilöstä kertomisen yhteydessä kerrotaan esineistä, joita henkilö ei lainkaan omista:

Pispalan-Mäkinen, toisin sanoen Mäkisen Eemeli, istui keinutuolissa klaffipiirongin ja ompelukoneen, seinän ja pöydän välisessä loukossa. Hattu oli ompelukoneen kannella, ja sellaisista kuin päällystakista ja kalosseista vieras oli selviytynyt siten, että hänellä ei ollut niitä lainkaan. (s. 17)

Kuvaus rikastetaan koomiseksi: jos haluttaisiin vain osoittaa Eemelin olevan köyhä, voisi hyvin sanoa vain sen, että miehellä oli vain hattu, ei muita päällyysvaatteita. Komiikalla tuodaan katkelmaan se mahdollisuus, että Eemelillä *voisi* olla myös päällystakki ja kalossit - lukija ikään kuin näkee ne jo mielessään - mutta niitä ei Eemelillä vain ole. Lukija jää tavallaan kaipaamaan *Eemelin* kalosseja ja *Eemelin* päällystakkia.

Jossain määrin edelliseen esimerkkiin on verrattavissa seuraava katkelma. Kun edellisessä katkelmassa todettiin, että Mäkisen Eemeliltä *puuttuu* jotain, niin kirvesmies Iisakillapa on jotain *liikaa*:

Jonakin vuorokauden hetkenä, milloin myöhäisenä, milloin varhaisena, Iisakki keräsi työkalunsa ja puurastustähteensä tiettyihin paikkoihin ja lähti määrämittäisin askelin astumaan Puuvillatehtaan puuvillatehtaan kirkon ohi määrättyyn puuvillatehtaan työläisasuntoon, jossa määrätty toimet, makuu ja syöminen, odottivat toimittajaansa. Sitä väliä hän oli astellut jo kymmenisen vuotta, astellut ja katsellut, tähystänyt kaksin silmin; yksikin olisi ollut niin tutulla väylällä ihan silkkaa ylellisyyttä. (s. 11)

Kertoja kertoo Iisakin työmatkasta. On toki selvää, että kun ihmisellä on silmät, niin niitä kyllä myös käytetään, vaikkakin toisinaan ne eivät ole aivan tarpeelliset. Kun kertoja toteaa, että silmät eivät ole Iisakille kovinkaan

tarpeelliset työmatkalla, niin tarkoituksena on osoittaa, kuinka yksitoikkoinen Iisakin elinympäristö on. Yllättävää on se, miten lukijalle välitetään ympäristön yksitoikkoisuus. Silmät ovat kuitenkin ihmiselle elintärkeitä, ja on hyvin erikoista, että kertoja kyseenalaistaa niiden tarpeellisuuden. Kertojan kuvauksessa Iisakin kävelemisestä ja katselemisesta on myöskin hieman röyhkeä sävy: niin vain mies siinä astelee ja katselee kaksin silmin ollenkaan häpeämättä moista silmien tuhlausta. Tekijä tosin haluaa osoittaa, että kukaan ei voi estää Iisakkia, eikä ketään muutakaan, käyttämästä silmiään. Elämistä ei voida kieltää, olivat olosuhteet sitten mitkä tahansa.

Elinympäristön ankeus tulee ilmi myös toisella tavalla. Iisakki ei pääse puuvillatehdasta pakoon missään, ei työmatkallaan, kirkossa, ei edes kotonaan. Puuvilla-alkuisia sanoja on katkelman yhdessä lauseessa kolmekin kappaletta. Toisto luo koomista vaikutelmaa.

Seuraavassa katkelmassa komiikka syntyy virkkeen syntaktisen rakenteen erikoisesta käytöstä:

Sinä opettelit silloin kävelemään, mummu kertoi, - olit semmoinen ruipelo, kun isäsi putosi puuvillatehtaan ränniin ja minä sain kaksitoista markkaa ja neljäkymmentäviisi penniä. Se oli iso raha siihen aikaan, se tulikin isoon tarpeeseen, kun oli samalla viikolla saatava isäsi hautaan ja nuorin veljesi maailmaan. (s. 24)

Katkelman virkkeessä "isäsi putosi puuvillatehtaan ränniin ja minä sain kaksitoista markkaa neljäkymmentäviisi penniä" on kaksi kieliopillisesti rinnasteista lausetta, joiden merkitys on kaikkea muuta kuin rinnasteinen: 'isäsi kuoli ja minä sain rahaa'. Nämä kaksi rinnasteista lausetta ovat vieläpä sivulauseita ja alisteisia päälauseelle "olit semmoinen ruipelo". Kuolemaa ei ole ainoastaan rinnastettu mahdollisimman sopimattoman lauseen kanssa, vaan se on ilmoitettu lisäksi sivulauseessa. Aviomiehen kuolema on taatusti ollut tuskaa tuottava kokemus, mutta tuska kielletään, eikä siitä oikeastaan kerrota mitään, vaan sen sijaan iloitaan lesken saamista korvausrahoista. Ironia lisääntyy vielä, kun lukija huomaa, mihin korvausrahat todella kuluivat.

Asuntojen ahtaudesta kertovat seuraavat katkelmat:

Ja lisäksi oli tullut taas, tullut ja mennyt niin monta kertaa, että oli kuin olikin lopulta saanut Joosefiinan mukaansa. Hyvin oli pitänyt, ei ollut vaimolla valittamista. Tavaraakin oli sentään siunaantunut: kastrullia, pataa, pilkkumia, joukko sivusta, päästä tai kaapin ja seinän välistä vedettäviä sänkylaitteita, ja tietysti lapset niihin, ja vaatetta, polstaria ja muuta, niin ettei Joosefiinan tarvinnut käyttää ainoatakaan halkoa päiväpetauksen tehostamiseksi. (s. 32)

Tuskin oli kulunut puolta tuntia, kun äiti oli jälleen jalkeilla. Hän soluttautui erinäisten asumisvälineiden lomitse polveilevaa reidenlevyistä kujaa myöten oven luo ja tarttui sähkökatkaisijaan. Hän silmäsi sentään vielä elämänsä satoa, ennenkuin napsautti pimeäksi huoneen. (s. 127)

Ensimmäisessä katkelmassa on runsas luettelo tavaroista, joita Joosefiinalle on kertynyt avioliiton aikana. Vaikka tavaraa onkin, on asunto hyvin ahdas. Tämä paljastuu kahdesta kohdasta, jotka kyllä löytyvät tekstistä, mutta eivät ole mitenkään selvästi lukijan havaittavissa. Sängyt ovat joko sivusta, päästä tai kaapin ja seinän välistä vedettäviä. Jos sänky täytyy vetää yöksi esiin kaapin ja seinän välistä, täytyy asunnon olla todella ahdas. Tämä tärkeä epäkohta on kätketty näennäisesti vähäpätöiseen luetteloon, johon lukija ei kiinnitä huomiota, koska arvelee koko luettelon kuvaavan sänkyjen rakennetta ja ulkonäköä, mikä ei katkelman kokonaisuutta ajatellen tunnu kovinkaan merkittävältä. Toinen epäkohdan paljastava kohta katkelmassa liittyy sänkyjen petaukseen. Joosefiinan ei siis tarvitse käyttää halkoa siihen, että petaus on siistin näköinen. "Halkopetaukseen" tuskin monilapsisella äidillä, jonka koti on ahdas ja täynnä tavaraa, on aikaa. Koko askare kuulostaa turhalta ja naurettavalta. Kertoja esittää asian lukijalle positiivisesta näkökulmasta: nyt Joosefiina säästyy tältäkin työltä, eli hänen elämänsä vaikuttaa suorastaan helpolta.

Kahdessa seuraavassa katkelmassa tuodaan esille lisää epäkohtia. Ensimmäisessä kuvataan lisäksi ruumisarkkuun ja sen valintaan liittyviä asioita:

Sekatyömies on suopea luonnonvoima, joka huomataan ja tunnetaan ainoastaan silloin, kun se ei vaikuta. Mutta lisäksi vaikutti. Häntä ei siis huomattu, ennenkuin siunattu santa ropisi arkun kanteen. Se olikin oleva hieno laatikko, ensimmäinen ja ainoa luteen käymätön sänky, jossa sekatyömies oli vihdoin makaava oikein herroiksi kahden

lakanan välissä, kunnes - niin, milloin tapahtunee se pastorin ennustama ihme? Mutta niinpä Kalle Iisakinpoika olikin sanova: Ei sitä nyt sentään kaikkein halvinta looraa oteta, kun tulee niitä helsinkiläisiäkin! (s. 10)

Vielä kuolemankin hetkellä köyhyys ja kehnot elinolosuhteet ovat läsnä. Kertoja mainitsee ruumisarkun olevan Iisakin ensimmäinen luteeton sänky, ja Kallen repliikistä lukija voi päätellä, että Niemiset ovat joutuneet käymään surunkin hetkellä keskustelua siitä, onko ruumisarkku liian kallis. Nämä seikat tuntuvat erityisen ikäviltä, koska ne on rinnastettu hyvän ja ahkeran ihmisen kuoleman kanssa yhteen. Ei ole sopivaa puhua luteista ja rahasta kuoleman yhteydessä, siksi nämä kommentit vaikuttavat lukijasta erityisen irvokkailta. Myös kuolemalta katoaa arvokkuus.

Komiikka syntyy usein siitä, että asioiden tärkeimmät, usein tuskaa tuottavat merkitykset salataan ja samalla epäolennaisista sivuseikoista, varsinkin, jos niistä voidaan löytää edes yksi valoisa puoli, tehdään pääasioita. Tämä näkyy useissa katkelmissa, esimerkiksi seuraavassa:

Oli asuttu kauppias Sunholmin tiilisokkelissa. Vuokra oli ollut halpa, ja hyvä siinä oli ollut pestä pyykkiä, kun siinä oli ollut muuripatakin ja koska se oli aikanaan pyykkituvaksi tehtykin. Tosin vuokraa oli joka kerta hiukan ylennetty, kun lesken lapsiluku oli yhdellä vähentynyt ja maksukyky vastaavasti kasvanut, mutta halpana se huoneisto oli silti pysynyt. (s. 25)

Jos ei muuta hyvää asunnossa, vuokranantajassa ja elämässä olekaan, niin onpahan ainakin hyvä pestä pyykkiä!

Kahdessa seuraavassa katkelmassa koominen vaikutelma syntyy, kun kertoja kuvaa tapahtumia ikään kuin hän olisi lapsi. Molemmat katkelmat liittyvät joulun viettoon Niemisen perheessä:

Ja sitten oli pannukakkoa, riisipuuroa, rusinasoppaa - öh ja uh, ei ollut helppoa syöminenkaan! Semmoistako rehkimistä rikkaitten oli aina kestettävä, aamusta iltaan ja joka päivä? Sääliä täytyi. (s. 66 - 67)

Sinä ehtona mentiin myöhään maata. Oli syötävä karamelleja, rinkilöitä, vaikka juuri oli syömästä päästy. Oli koetettava uutta villapaitaa, esiliinaa, housuja, sukkaa, kintaita, kenkiä, ja yhä vain tavaraa riitti. Varsinkin nuoremmille lapsille joulupukki oli tuonut

melkein vuotuisen vaatemäärän. Oli se sentään hyvä setä, kun oli pelastanut Iisakin semmoisesta rahanmenosta! (s. 69)

Ensimmäisen katkelman loppukysymyksessä kertoja on ihan kuin lapsi, joka vaikuttaa aivan tyytyväiseltä elämäänsä, mutta kysyy aikuisilta kysymyksen, johon heidän on hyvin vaikea vastata, ja johon tuskin vastataankaan, muuten lapselta vietäisiin ilo. Kertojan heittäytyessä lapseksi on sillä ja tekijällä aivan oma sanomansa, joka on helppo ymmärtää. Toisen katkelman loppuvirkkeessä kertoja jatkaa lapsena olemista ylistämällä joulupukkia. Tosin tässä lapseksi tekeytyvä kertoja kuulostaa jo kovin pikkuvanhalta.

Molempia katkelmia sopisi hyvin kuvaamaan sananparsi ”lapsen suusta totuus kuuluu”, tosin tämä lapsen ilmaisema totuus on aivan päinvastainen todellisuuden kanssa. Juuri se, että lapsen suulla sanotut asiat ovat todellisuuden vastaisia, saa lukijan, joka oletettavasti on aikuinen ja tietää asioiden todellisen luonteen, nauramaan. Komiikkaa syntyy, kun joku (tässä lapsi) pitää totena asioita, jotka ovatkin valhetta. Vielä paremmin sanottuna: komiikkaa syntyy, kun joku ei tiedä, miten asiat todellisuudessa ovat. Ainoastaan se voi nauraa, joka tietää tosiasiat. Tässä ei ehkä ole kysymys varsinaisesta draamallisesta ironiasta, mutta hyvin lähellä sitä liikutaan. Tässä tapauksessa ei ole kuitenkaan kyse tapahtumien etukäteisestä tietämisestä. Kun kertoja on tekeytynyt lapseksi, niin aikuinen lukija (tai ainakin sellainen lukija, joka ei usko enää joulupukkiin ja tietää myös sen, että rikkaat ihmiset eivät koko aikaa vain syö) tietää uskottavasti enemmän kuin lapseksi tekeytyvä kertoja. Tieto ei tosin liity teoksen tapahtumiin, vaan yleisiin tosiasioihin maailmasta.

Katkelmissa kuvataan iloisia joulunviettoon liittyviä hetkiä, jolloin köyhyys ja puute pyritään pitämään taka-alalla. Kuitenkin totuus on aina läsnä, ellei muuten, niin lapsen viattomissa toteamuksissa ja kysymyksissä.

Nälkä

Varsinaisesta nälänhädästäkin *Moreenin* henkilöt välillä kärsivät. Nälän näkeminenkin on teoksessa kuvattu usein ronskin ironian sävyttämänä:

Muonapartio palasi vainion halki. Turha vaiva. Jauhonyönää ja leivänsilppua vain oli ollut pitkin permannoita, eikä semmoisia vielä syöty, koska oli kapina vasta alussa. (s. 102)

Punaiset sotilaat ovat lähettäneet miehiään etsimään ruokaa, mutta mitään varsinaista syötävää ei ole löytynyt. Nämä punaiset sotilaat eivät siis alentuneet syömään muruja lattialta, mikä olisi melko alentavaa. Kunnia säilyisi sotilailla muuten, mutta kertoja kuvaa nälänhätää draamallista ironiaa käyttäen. Kapinan alussa ei ollut varsinaista nälänhätää, mutta myöhemmin oli, kertojan tiedoista päätellen. Teoksessa ei kuitenkaan ole kuvausta, jossa lattialtakin syötäisiin muruja, mutta nyt lukijalla on tiedossa, että näin tulevaisuudessa kävi.

Tämä katkelma ei draamallisesta ironiasta huolimatta ole erityisen koominen tai huvittava. Koomista on se, että muonapartion sotilaat näyttävät lukijalle hieman sääliä hönköinä. Ironista on ehkä kuitenkin se, että kertoja karttaa nälän näkemisen tarkkaa selostusta. Sitä ei kuvata suoraan.

Mutta ihminen ei elä ainoastaan otsansa hiestä ja henkensä halusta, vaan hän tarvitsee myös ruokaa ja juomaa. Tietysti lepokin vaikuttaa erinomaisen elvyttävästi, mutta nälkäisen on tarkoin varottava, ettei vain nuku viimeisen ruokailuaikansa ohi. Riittävän paljon kokeneet ja sitä tietä viisastuneet, väsähtäneet, perin pohjin kyllästyneet eläjät saattaisivat kyllä mukisematta tuon pitkän unen ottaakin, ellei aina olisi mukana myös riittävän vähän kokeneita, jotka kaikin aistein haluavat yhä uudelleen tuntea ja tunnustella, millaista elämä on, ja jotka ovat myös riittävän herkkiä tajumaan ruokailuaikansa. (s. 165)

Tämä kertojan filosofinen pohdiskelu on kuin johdatus tapahtumiin, joissa kuvataan, kuinka Niemiset yrittävät viedä ruokaa vankileirillä olevalle Paavalille, kuinka jonotetaan leipää ja jauhoja ja kuinka Joosefiina lopulta lähtee Einarin kanssa maaseudulle hankkimaan jauhoja maalaistaloista. Kertojan filosofinen sävy on hyvin koominen, koska pohdiskelun kohteena on nälän näkeminen, jota ei kai saisi kovin pitkään pohdiskella, vaan täytyisi

pikemminkin auttaa nälässä olevia. Kertoja ei tietenkään voi mitenkään nälkää näkeviä henkilöitä auttaa, mutta lukija olettaa, että kertoja ainakin osoittaisi sääliä ja myötätuntoa henkilöille tai puhuisi nälästä kiukkuihin ja tuomitsevaan sävyyn. Kertoja ei ole odotuksenmukainen.

Tässä katkelmassa kerrotaan Joosefiinan ja Kallen ruoanhankintamatkasta maaseudulta takaisin Pispalaan:

Matka oli siis noin seitsemänkymmentä kilometriä. Miten Joosefiina ja Kalle jaksoivat? Niin: miten he jaksoivat? Jaa mutta heillähän oli olkapussissa kaksikolmatta kiloa jauhoja, kainalossa pari leipää ja nokare voita. Tosiaankin: heillähän oli ruokakuorma! Eivätkä he olleet ihan keitä tahansa, vaan Niemisiä, Niemisiä, semmoisia ihmisiä, joita köyhä kansa sikiää kuin, niin kuin kansa sikiää. (s. 178 - 179)

Aluksi kertoja toteaa matkan olevan todella pitkän, sen jälkeen hän ihmettelee suuresti, miten Joosefiina ja Kalle sen jaksoivat kävellä. Ratkaisunkin hän esittää. Vastaus on kertojan mielestä äärimmäisen selvä: sen täytyy ehdottomasti johtua ruokakuormasta. Kertoja ei kuitenkaan ota esille sitä seikkaa, että kaksikolmatta kiloa jauhoja painaa jo melkoisesti, varsinkin jos määrää on kannettava seitsemänkymmentä kilometriä. Katkelman lopussa kertojan iloinen, suorastaan maaninen idealismi alkaa jo vähentyä: vaikka hän toteaa, että Niemiset eivät olleet keitä tahansa, niin he ovat kuitenkin ihan tavallisia köyhiä ihmisiä, joita on paljon. Tämän myöntää kertojakin.

Työ

Moreenin ihmiset ovat suurimmaksi osaksi raskaan ruumiillisen työn tekijöitä. Moni heistä on töissä tehtaassa, mutta samalla heillä on myös rakennusmiehen ammattitaitoa. Työläiset rakentavat talonsa itse, mutta sivistyneistö joutuu palkkaamaan työmiehiä talojensa rakentamiseen. Sivistyneistö, tarkemmin sanottuna kaikki ne ihmiset, jotka eivät tee fyysistä työtä, ovat tekijän mielestä hieman toisen luokan kansalaisia, kun taas fyysistä työtä arvostetaan. Sivistyneistö ei myöskään ole kovin luotettavaa väkeä, vaan osa on jopa huijareita. Tästä poikkeuksena on nuori Allan Rämssi, Erkki Niemisen älykäs

ystävä. Pispalan työläismies on yleensä rehellinen ja kunnollinen sekä arvonsa tunteva, poikkeuksena Mäkisen Jooseppi, jolle tekijä on antanut kuitenkin muuta arvoa.

Sivistystä tarkastelen erikseen seuraavassa luvussa. Tässä luvussa on katkelmia, joissa työn raskaus, mielivaltaiset työnantajat ja toisaalta sivistyneistön helpot päivät tulevat esiin. Vaikka tekijä arvostaakin fyysistä työtä ja sen tekijää, on työhön liittyvistä epäoikeudenmukaisuuksista kerrottu ironisin äänenpainoin.

Sekatyömies Nieminen, Iisakki, oli puuvillatehtaan kirjoissa, päivät palkannauttijana, yöt vuokranmaksajana. Tosin työpäivä saattoi venähtää jopa vuorokauden jopa kaksikin käsittäväksi, mutta tällainen niinsanottu ylityö ei toki ollut pakollista, vaan mies sai milloin tahansa valita joko sen tahi lopputilin. Tuntipalkka oli kuitenkin niin pieni, että ylityö merkitsi pikemminkin huomattavaa etua kuin epäkohtaa; mestari piti sitä suorastaan hyvänmiehenlisänä. (s. 8 - 9)

Ihmisiä toki olivat osakkeenomistajatkin, tarpeensa oli heilläkin; tämä ei kuitenkaan johda merkitykseen, että työväki olisi ollut tarpeetonta. Myönnettäköön, että Iisakki ei tarvinnut teatteria, kirjastoa, shakkipeliä, postimerkkejä, mutta todettakoon samalla, että hän piti vallan tavattomasti raittiista ilmasta, järvestä, metsästä, lapsista, keinutuolista, määrättömästä muistelmannalkalaisesta mietiskelystä; myös nämä, nimenomaan juuri tämänlaatuiset hengen pidot olisivat sujuneet paremmin levossa kuin niinsanotuissa ylitöissä. (s. 9)

Molemmissa katkelmissa kertojan liian rauhallinen, arvokas, sivistynyt ja asiantunteva puheensävy herättää lukijan huomion. Kertoja kertoo selvistä epäkohdista ja vääryyksistä, jotka liittyvät ylityön tekemiseen ja ylityöpalkkaan. Iisakin on täysin pakko tehdä ylitöitä. Tämänkaltaista epäkohdista voisi kertoa hyvinkin ilkeästi ja voimakkaasti, mutta sanoma tulee paljon osuvammaksi, kun kertoja on hämäävän objektiivinen. Hän kertoo jopa valinnanmahdollisuuksista, joita Iisakilla on työnsä suhteen: valinta on vapaa; valita voi ylityön tai lopputilin. Tällaisessa tilanteessa valinnanvapaudesta tuskin voi puhua.

Lukija halutaan saada vakuuttuneeksi siitä, että Iisakin ylityöt hankaloittavat hänen elämäänsä. Kertoja luettelee tarkasti, mitä Iisakki ei elämässään tarvitse, mutta hän luettelee myös asioita, joista Iisakki pitää. Luettelo on vaikuttava

ja liikuttava - näin Iisakki tarpeinen on inhimillistetty, ja lukija alkaa pitää Iisakin kurjia työolosuhteita entistäkin kurjempina.

Joosefiina puolestaan sääli niitä muutamia tuntemiaan rouvashenkilöitä, joitten työvelka oli tullut jo menneissä sukupolvissa kuitatuksi, niin että heidän oli todellakin kurkotettava huomiseen ja ylihuomiseen, aina hautaan ja haudan taakse, eikö edes sieltä olisi voinut jotakin näpistää tämänpäivän täytteeksi. (s. 22)

Kertojalla on huvittava teoria, jonka mukaan ihmisille voi kertyä työvelkaa menneiltä sukupolvilta. Tämä teoria on selityksenä sille, miksi sivistyneistön rouvilla ei oikein ole töitä. Yläluokan rouvashenkilöiden "helppoja päiviä" ei kuitenkaan ole esitetty siten, että niissä esimerkiksi Joosefiinalla olisi kadehtimista, vaan pikemminkin siten, että ne ovat sävyttyneet kertojan asenteen sisältämällä säälinsekaisella naureskelulla. Haudan taakse kurkistamisella tarkoitetaan ilmeisesti lähetys- ja muuta uskonnollista hyväntekeväisyystyötä, jota toimetomat rouvat harrastavat:

- Insinöörskä, Joosefiina puhui, - valitti aina, ettei hänellä ollut mitään tehtävää. Hänestä tuli oitis kuin toinen ihminen, kun hän meni ompeluseuraan ja rupesi tekemään neekeripojille housuja; ne kuulemma juoksentelevat siellä Afrikassa ihan ilkosen alasti, niin että kikkelit vain heiluu. (s. 22)

- Kerran minä hullu, tai lapsihan minä olin, sanoin rouvalle, että Hildur-neidin myssynnauhakin oli jo kulunut niin lyhyeksi, etten minä enää saanut sitä kunnolla solmituksi. Ja antaas olla, ei mennyt monta minuuttia, kun minä sain Matiltan niskaani, huusi kuin kaleija, että minä muka olin kannellut hänen päälleen.

- Ei saa kannella, enkös minä sinua varottanut! mummu tokaisi.

- En minä mitään kannellut, luulin vain, että rouva oli työn puutteessa. Enhän minä vielä ymmärtänyt, ettei semmoisen rouvashenkilön sopinut tehdä muuta kuin hyväntekeväisyystyötä. (s. 22 - 23)

Ensimmäinen katkelma paljastaa, että Joosefiina ei tiedä hyväntekeväisyystyöstä mitään, eikä ole sitä harjoittanut. Hän puhuu afrikkalaisista kuin ihmeolioista ja ihmettelee, miten insinöörin rouva innostui työstä. Samalla hän vie kuitenkin ylevältä hyväntekeväisyystyöltä arvon, kun käyttää ilmausta "kikkelit vain heiluu" kuvatessaan arvokkaan työn sisältöä.

Tahallaan Joosefiina ei tätä ilmausta käytä, vaan kertoopa vain viattomuuksissaan, miten asianlaita Afrikassa on.

Toisessa katkelmassa selviää koomisella tavalla mutkan kautta se seikka, että insinöörin rouva ei edes halunnut tehdä ompelutöitä kotonaan, vaikka vilpitön ja viaton nuori Joosefiina yrittikin hänelle sellaista järjestää. Vaikka Joosefiina sanoo, että hän ei vielä nuorena ymmärtänyt, että rouvien sopii tehdä vain hyväntekeväisyystyötä, ja väittää keskustelun hetkellä asian ymmärtävänsä, niin on kuitenkin jotain, mitä hän ei ymmärrä, eikä edes tiedä, että sellainen asia kenties pitäisi ymmärtää. Hän pitää aivan itsestään selvänä vielä aikuisenakin, että sivistyneistön rouvien ei *sovi* tehdä muuta kuin hyväntekeväisyystyötä. Hän hyväksyy muutta mutkitta tämän ajatuksen, vaikka hän itse ei ehdi tehdä mitään muuta kuin raskaita kotitöitä. Joosefiina jopa säälii näitä rouvia, kuten tämän alaluvun ensimmäisestä esimerkkikatkelmasta käy ilmi. (- Insinöörskä, Joosefiina puhui, [...] s. 22) Lukija näkee tässä enemmän kuin Joosefiina: hän näkee Joosefiinan valtaisan työmäärän rinnastettuna rouvien vähäisiin puuhasteluihin. Joosefiina on sokea, mutta lukijan silmät avautuvat.

Viimeisessä esimerkissä pilkan kohteeksi joutuvat ahkeruuteen kehoittavat sanaparret:

Pyykkipäivää, oikeastaan pyykkivuorokautta, seurasi mankeli- ja silityspäivä. Tekemistä ei ollut vähänpuoleisesti, kuten näyttää olleen siellä, missä on runoiltu se tunnettu sananparsi, joka kieltää jättämästä huomiseksi sellaista, jonka voi jo tänään tehdä. (s. 21)

Katkelmassa sinänsä kaunis, ahkeruuteen kehottava sananparsi kalpenee Joosefiinan pyykkirupeaman rinnalla. Nimenomaan sananparsi joutuu tässä koomiseen valoon ja pyykinpesu, silitys ja mankelointi saavat kaiken kunnian. Koomista vaikutelmaa luo myöskin kertojan irrallinen lisäys ”oikeastaan pyykkivuorokautta”, joka kieliopillisesti ajateltuna on todellakin vain lisäys tai vähäinen tarkennus, mutta merkitys on melkoinen: pyykkivuorokausihan on kaksi kertaa niin pitkä kuin pyykkipäivä.

Sota ja väkivalta

Moreenin alussa eletään vuoden 1918 sodan vaiheita. Näkökulma on punaisten. Tekijän sympatiat ovat enemmän punaisten kuin valkoisten puolella, vaikka teoksesta välittyykin syvää sodan ja kaikenlaisen väkivallan vastustamista. Sotatoimet ja väkivallan käyttö on kerrottu ironiaa käyttämällä. Kerronta muuttuu karun realistiseksi ainoastaan silloin, kun kyseessä ovat punaisiin kohdistuneet teloitukset.

Alusta alkaen kertoja antaa lukijan ymmärtää - ja toisaalta historiaa tunteva lukija muutenkin tietää, että punaiset hävisivät sodan tai että heidän kapinansa kukistettiin.

- Minä, minä! Paavali hosui ja täräytti seisaaltaan kaksi kertaa keskelle taulua. Kas sillä tavalla! Olivatko kaikki nähneet?

- Se on laaki ja vainaa, kun Paavali painaa; mistähän lahtari lapioita lainaa! kehui Ville.

Niin, kenen hallussa mahtoi sillä hetkellä olla sekin lapio, jolla esimerkiksi Paavali oli sittemmin kaivava pitkää hautaa Kalevankankaaseen, samaa monttua, johon Mäkisen Villekin mätkäytettiin. Mutta Paavalin ampumataidosta ei ollut mihinkään, sillä pahvilevy oli ollut jo ennestäänkin reikäinen, ja kolmatta laukausta hän ei ollut ampuva lainkaan, ei koko elämässään. (s. 96)

Pispalan miehet, joukossa nuoret miehet Niemisen Paavali ja Mäkisen Ville, pitävät ennen varsinaisen sodan alkamista ampumarjoituksia. Jo tässä vaiheessa lukijalle selviää, että Ville tulee kuolemaan, koska katkelmassa puhutaan hautaan mätkäytyksestä Kalevankankaan vankileirillä ja Paavali joutuu ainakin kaivamaan hautaa samaisella vankileirillä. Draamallista ironiaa syntyy, kun Villen retevän uhoamisen jälkeen kerrotaan, mitä pojille, Villelle ja Paavalille, on sodan lopussa tapahtunut. Katkelma on kaukana hilpeästä komiikasta, sillä nuorten ja toiveikkaiden sotasankareiden synkkää tulevaisuutta ei jätetä arvailujen varaan. Tässä esimerkissä ironian eräs tehtävä voi olla säälin aikaansaaminen Villeä ja Paavalia kohtaan.

Tragiikalle tunnusomaiseen tapaan katkelmassa on surullisuutta, joka johtuu "elonarvoisen persoonallisuuden sortumisesta" (Laurila 1947, 219). Lukija

saattaa kokea vääryytenä sen, että poikien, erityisesti Villen, kohtalo on kurjan lohduksen. Laurilan mukaan yksilön tuhoutuminen on traagista silloin, kun tuhon kokee henkilö, joka on lähellä onneaan ja jolle elämä on juuri aukeamassa esimerkiksi vaikeiden koettelemusten jälkeen (Laurila 1947, 219).

Katkelman pojat ovat molemmat köyhistä työläisperheistä, joiden koettelemuksia on teoksessa kuvattu. Nyt heillä on toivoa: poikien voidaan olettaa uskovan, että heidänkin elinolosuhteensa paranevat, kun punaiset ovat voittaneet valkoiset. Aluksi näyttäisikin siltä, että katkelma on yksinomaan traaginen ja komiikka, jos sitä edes on, syntyisi nimenomaan draamallisesta ironiasta. Draamallinen ironia ei välttämättä takaa koomista vaikutelmaa (Kinnunen 1994, 218). Komiikkaa katkelmassa kuitenkin jossain määrin on. Ville käyttäytyy katkelmassa melko epäarvokkaasti, kun hän lauleskelee mahtipontista, valkoisia pilkkaavaa renkutustaan. Traagiseen vaikutelmaan kuuluu erityisesti hyvän tai ylevän tuhoutuminen, kun taas Ville ei käyttäydy teoksessa siten kuin hyvän odotetaan käyttäytyvän. Hän on traagisen sankarin irvikuva. Arvokas paljastuu pieneksi ja alhaiseksi. Katkelman rakenne on traaginen, mutta komiikkaa, jonka syntymekanismit ovat paljon monimutkaisempia kuin tragiikan, on myöskin pesiytynyt tähän katkelmaan.

Miksi lukija ei kuitenkaan kykene nauramaan vapautunutta metaforista naurua tämän katkelman kohdalla? Vaikka Ville käyttäytyykin alhaisesti, hän on kuitenkin hyvin inhimillinen juuri lauleskellessaan rumasti. Mutta hän ei voi olla ylevä, koska hän käyttäytyy rumasti. Joidenkin teoreetikkojen mukaan traaginen kuitenkin on eräänlaista ylevyyttä (Krohn 1965, 108).

Ristiriitaisen ongelman ratkaisun avaimet löytyvät kenties huumorista, jota muun muassa Hirn pitää koomisen eräänä lajina (Hirn 1949, 266) mutta jota esimerkiksi Laurila pitää itsenäisenä esteettisenä muunnoksena kuten ylevää, traagista ja koomista (Laurila 1947, 294). Kinnunen erottaa huumorin koomisesta siten, että huumori on asenne tai suhtautumistapa johonkin ilmiöön, mutta koominen ei (Kinnunen 1972, 198). Huumori on siis paremminkin suhtautumistapa ilmiöön, koomisuus taas ilmiön ominaisuus. Huumori on asenne, jota sävyttää syvä myötätunto ja hyväksyntä (Krohn 1965,

120). Se on työkalu, jolla kurjista ja sääliittävistä ja siksi mielipahaa aiheuttavista ilmiöistä, useimmiten ihmisistä, tehdään kuitenkin arvokkaita ja hyväksyttäviä.

Ville on siis kaukana arvokkaasta ja ylevästä, koska hän laulaa typerää pilkkarenkutusta. Ville **ansaitsisi** lukijan naurun, kun hänen irvokas kohtalonsa selviää. Koska lukijan kuitenkin pitäisi tuntea myötätuntoa Villeä kohtaan, arvelen, että tekijä haluaa lukijan suhtautuvan häneen huumorilla. Lukijan on tavallaan annettava Villedelle anteeksi hänen naurettavan ruma käytöksensä, jolloin säälin tunne häntä kohtaan on taas oikeutettu. Samaan aikaan, kun lukija naureskelee tai oikeammin hymähtelee koomiselle, jota syntyy, kun hilpeää pilkkalaulua seuraa kerronnassa irvokas kuolema, hän tuntee sääliä sitä ihmistä kohtaan, jota kuolema kohtaa. Yhtä aikaa ovat läsnä koominen ja traaginen.

Katkelma on merkittävä vielä siksikin, koska se voidaan tulkita jännitys- ja sotakirjallisuuden parodiana. Kertoja ei salli lukijan nauttia mahdollisesta jännityksen tunteesta, jota Villen ja Paavalinkin sotatoimien seuraaminen voisi luoda. Draamallisen ironian avulla kertoja pilkkaa sellaista lukijaa, joka yrittää lukea *Moreenia* sotakirjana. Lukija voisikin nauttia Villen ja Paavalin kohtaloiden seuraamisesta, vaikka sodan lopputuloksen lukija tietää ilman kertojankin kertomista.

Kertojan kielessä on eräs sukkela lipsahdus, joka on tulkittava sodan kritiikiksi:

Mutta se Rahja. Millä tavoin hänen apuarmeijaansa olisi saatu yhteys? Levitettiin kartta pöydälle ja syvennyttiin sotatragediaan tai -strategiaan, kumpaa se nyt taas olikaan. Siniset kohdat olivat järviä, sen tiesi Viljamikin. (s. 124)

On hankalaa määritellä, onko koko katkelma pelkästään kertojan puhetta (jolloin lipsahduskin olisi kertojan aikaansaama) vai onko kyseessä kertojan ja tuntemattomaksi jäävän, karttaan syventyvän sotilaan yhteinen puhe, niin sanottu vapaa epäsuora esitys¹. Joka tapauksessa tämä näennäisen harmiton sanoissa sekoaminen luo koomisen vaikutelman, kun tarkastellaan rinnakkain

¹ Vapaasta epäsuorasta esityksestä kerrotaan lisää esimerkiksi Pekka Tammen teoksessa *Kertova teksti* (1992), s. 31 - 33.

sananmuotoja *strateginen* ja *tragedinen* - samankaltaisuus ulottuu vain merkin ulkoasuun, merkityksessä ei ole samankaltaisuutta. Kuitenkin: *sotatragedia* on liitetty *sotastrategian* yhteyteen, jolloin lukija ei voi olla mielessään kokeilematta, ovatko sanojen merkityksetkin samankaltaiset. Esimerkiksi Freudin mukaan totuus saattaa paljastua nimenomaan virhesanontojen ja lipsahdusten välityksellä (Freud 1954; esim. 76 - 80, 100 - 101).

Yrjö Varpio on Viita-tutkimuksessaan jaotellut *Moreenin* kielelliset erityispiirteet kahdeksaan ryhmään. Edellinen katkelma kuuluu jaottelun mukaan sanaleikkeihin, joihin sisältyy monimielisyyttä (Varpio 1973, 161). Varpio toteaa myös sanaleikkien toisinaan edustavan pelkän lauseen tasolla romaanin keskeistä tematiikkaa (Varpio 1973, 163). Kun Freudin mukaan totuus paljastuu virhesanonnoista ja Varpion mukaan pelkkä lause voi sisältää teoksen keskeisiä teemoja, niin voidaan sanoa, että teoksen tekijän ääni kuuluu erityisen selvänä pienissä sukkeluuksissa. Arvelen, että kielellinen lipsahdus *sotatragedia* tarkoittaa tekijän mielestä sitä, että *sota* on *tragedia*.

Seuraava katkelma parodioi kuuluisaa Sillanpään marssilaulua:

Pakokauhu syntyi välittömästi. Kaikki lapset ja vanhukset sekä äidit ja morsiamet - he tiesivät kyllä, koska urhea miesväki läheni. (s. 131)

Tähän samaan katkelmaan on Varpio myöskin kiinnittänyt huomiota (Varpio 1973, 163). Katkelmassa on kyseessä ilmeisesti punaisten joukkojen perääntyminen Tampereelta, tässä tapauksessa kohti Pispalaa. Valkoisten kranaatit osuvat jysähdellen pispalalaisten rakennuksiin, mikä herättää ihmisissä pakokauhua. Katkelma on ironinen. Sillanpään marssilaulussa lapset, vanhukset, äidit ja morsiamet saavat olla turvassa niin kauan, kun yksikin mies on vielä elossa puolustamassa kotijoukkoja. Tässä omat, punaisten puolella taistelevat miehet ovat kylläkin elossa ja lähenevät kotejaan - mutta tämä ei herätä kotijoukoissa turvallisuuden tunnetta, vaan päinvastoin. Miesväen urheudestakin voidaan olla monta mieltä.

Seuraavassa katkelmassa sananpartta on käytetty kohdassa, johon se ei merkitykseltään lainkaan sovi:

Niin oli Pispalan punakaarti saanut ensimmäisen haavoittuneensa. Tosin alku oli perin vaatimaton, vain pintarokotus vasemman käden hauislihakseen, mutta lopussahan kiitos seisoo. (s. 97)

Sodan lopussa ja sen jälkeen haavoittuneita, kaatuneita ja teloitettuja sekä vankileireillä kuolleita punakaartilaisia oli useita kymmeniä tuhansia. Nykyään lukijalla on tämä tieto. Pispalan miehet eivät tästä voi vielä mitään tietää, ja tekstissä kerrotaan, kuinka Iisakki saa vahinkolaukauksen käsivarteensa - ampujana Jooseppi Mäkinen. Sanalaskua "alku aina hankalaa, lopussa kiitos seisoo" on käytetty kohdassa, johon sopisi merkitykseltään täsmälleen päinvastainen sananlasku - jos sellainen olisi olemassa: alussa on vielä helppoa, mutta lopuksi tulevat vasta suuret vaikeudet ja hankaluudet. Koominen vaikutelma syntyy tunnetun sananlaskun käyttämisestä väärin tai väärässä kontekstissa.

Kahdessa edellisessä esimerkissä esiteltyt pienet, näppärät sukkeluudet ovat *Moreenin* komiikalle hyvin tyypillisiä. Sotatoimia on pilkattu todella tehokkaasti - näissä esimerkeissä pilkan ja naurun kohteeksi joutuvat nimenomaan punaisten sotatoimet.

Seuraavan katkelman kieli jäljittelee sodasta kertovaa tiedotusvälineiden kieltä:

Sota jatkui. Jokainen rintama murtui ja kesti, eteni ja perääntyi, yht'aikaa, joka suuntaan. Sikäli kuin tapettiin, tappajien lukumäärä kasvoi. Ei ollut puutetta sankareista. Ei ollut puutetta hurjista jutuista, leivästä vain oli puute. (s. 115)

Ensimmäinen virke muistuttaa sodanaikaista tiedotusvälineiden tai sotakronikoiden kieltä. Siinä on sanontoja, joita käytetään tiedottavassa asiatekstissä ("rintama murtuu", "rintama kestää"). Niitä on kuitenkin käytetty parodioiden sekaisin siten, että lopullinen vaikutelma on paitsi koominen myös absurdi. Tämä kielellinen järjenvastaisuus ja mahdottomuus toisaalta heijastaa tekijän ajatuksia (sota on järjenvastaista ja hullua), toisaalta sotatoimilta on viety arvo sekoittamalla sanoja ja sanontoja ja käyttämällä niitä lauseissa miten sattuu. Näin sotatoimet saadaan kuulostamaan lähinnä huvittavalta.

Sivistys

Moreenin kertoja ei ole täysin sivistyksenvastainen. Kuitenkin hyvin ironisoiden suhtaudutaan yläluokan turhanpäiväiseen ja tyhjään sivistykseen, samoin kaikenlaiseen kangertelevaan byrokratiaan, jota sivistyneistö ylläpitää erityisesti kielen avulla. Kieli on eräänlainen ase kouluttamatonta työväestöä vastaan. Turhanpäiväiseen sivistykseen kuuluvat ennen kaikkea uudet, hienot sanat ja ilmiöt, joita kertoja pilkkaa samalla kun leikkii niillä:

Sanotaan: Elintaso kohoaa! Kysytään: Missä on se taso? Kestääkö se? Näkyykö se? Onko se vaaka- vai pystysuora? Onko se kiero, vai eikö se olekaan taso, vaan aaltolevy? Kysytään: Ottaako nälkä huomioon, onko vatsa toisessa vai kuudennessa kerroksessa?

Nimestä nimistö, neuvosta neuvosto; syntyy ajaton, paikaton, kerta kaikkiaan osoitteeton nimistöneuvosto, suuripiirteinen tilastovaltuusto, suisto, joka ei takerru pikkuseikkoihin, ei tunne ainoatakaan tapausta, vaan hallitsee kokonaisuutta, säätelee elämänilmiöitä kirjavan sedimenttivellin poreiluna. Sanasta tulee sanasto, kirjasta kirjasto, järjestä järjestö, väestä väestö; täsmällinen toimi saa epämääräisen toimistonsa ja virka virastonsa, kerrasto onkin vain housut ja paita, huoneisto selviääkin keittiöksi, palokalusto sementtisäkiksi, rahasto vararikkopesäksi; puistosta ei löydy ainoatakaan kunnon puuta, kasvisto osoittautuukin paperipinkaksi, jossa todellista kasvia edustavat korkeintaan homesieni ja katkera maksaruoho. (s. 7 - 8)

Kehitys siis kehittyi ainakin termien tasolla, mutta kehittyikö todellisuus? Kertojan kielellinen huvittelu pilkkaa sanoja, joilla sivistyneistö voi kääntää kaikki asiat näennäisesti parhain päin. Sivistys ja totuus eivät majaile sanoissa. Erikoinen katkelma on myös siksi, että se ei varsinaisesti liity tarinan henkilöihin, vaan on täysin kertojan omaa, jokseenkin irrallista pohdintaa.

Toisessa katkelmassa on käytetty melko abstraktia verbiä *vapauttaa* niin erikoisissa yhteyksissä, että kokonaismerkitys on huvittava:

Tampereen kaupunki oli siis vapautettu eli anastettu vallanalaisuudesta toiseen. Moniaita perheitä oli vapautettu huoltajistaan. [...] Mutta Pispalaa, Tampereen punaista kylkiäiskylää, sitäpä ei ollut vielä vapautettu vapaudesta käyttä lippuansa ja lyödä sen rienaajia. Tämä johtui siitä, että Tampere oli vallattu idästä käsin.

Päinvastaisessa tapauksessa Pispala olisi tullut vapautetuksi ennen Tamperetta. (s. 142)

Ensimmäisessä virkkeessä kertoja ilmaisee suoraan, mitä "vapauttaminen" hänen mielestään tässä yhteydessä tarkoittaa: anastamista. Nyt on helppo seurata, miten vapauttaa-sanaa käytetään seuraavissa virkkeissä - lukija osaa odottaa, että muissakaan yhteyksissä sanan merkitys ei ole välttämättä niin juhlallinen, millaiseksi sen ensisijainen merkitys yleensä ymmärretään. Perheiden vapauttaminen huoltajistaan merkitsee orpojen lisääntyvää määrää ja ennen kaikkea tuskaa. Merkitys on tässä ilkeän ironinen. Kolmannessa virkkeessä on edellisestä poiketen hiukan leikkisyyttä mukana: vapaudesta vapauttaminen on huvittava kiertoilmaisu jonkun kieltämiselle tai oikeuksien vähentämiselle. Koko katkelma saattaa sisältää tekijän kritiikkiä vuoden 1918 sodan yleistä vapaussota-nimitystä kohtaan.

Toisessa katkelmassa sivistyssanan väärin lausuminen herättää hilpeyttä. Ville Mäkinen on laatinut työläisten poliittiseen kokoukseen kahdeksansivuisen alustuksen, jonka hän esittää Paavali ja Joosefiina Niemiselle. Ensimmäinen kommentti puoli tuntia kestäneestä alustuksesta kuuluu Joosefiina Niemisen suusta:

- Onkos tuo nyt sitten sitä marskilaisuutta? Joosefiina kysyi. (s. 91)

"Marskista" tuskin vielä vuoden 1918 sodan aikana vielä puhuttiin kovin yleisesti. Mannerheim oli toki olemassa, mutta Joosefiina tai Ville tuskin tietävät hänestä mitään. Lipsahdus Joosefiinan puheessa saattaa aikalaisten mielestä olla huvittava siksi, että Joosefiina ei osaa lausua oikein sanaa *marxilaisuus*. Lukijan mielestä se on huvittava ennen kaikkea Mannerheim-viittauksen vuoksi. Mannerheim tunnetusti edusti jokseenkin päinvastaista poliittista katsantokantaa kuin Marx tai punaiset työläiset. Sivistyssanoihin ja niiden käyttöön ei ehkä kannatakaan suhtautua vähättelevästi, koska pieni lipsahdus voi muuttaa merkityksen oikeastaan päinvastaiseksi. Toisaalta lipsahdus ei näytä tarinan henkilöiden poliittista kannanmuodostusta haittaavan. Asiat pysyvät muuttumattomina teoksessa.

Sivistyssanojen lisäksi pilkan kohteena on monenlainen, erityisesti työläisen näkökulmasta katsottuna turha ja tarpeeton koulutus ja tieto yleensä. Toisinaan kertoja kuitenkin arvostaa suurestikin koulusivistystä todellisena sivistyksenä, jota ei ole kuitenkaan esimerkiksi virsien osaaminen:

Sylviä oli siis onnistanut: hän oli käynyt vain kansakoulun ja pääsi heti kirkkoherran lapsia kaitsemaan, vaikka jo orpokotien ja kasvatustilostenkin kurinpitäjiltä vaadittiin jos jonkinlaista kelpoisuustodistetta. (s. 212 - 213)

[...] myös pappilan lapsenpiikana hänellä oli jonkinlainen suhde sivistyksen korkeuksiin; ainakin virsiä hän oli oppiva enemmän ja paremmin kuin lyseoissa pidettiin välttämättömänä. (s. 213)

Kertoja korottaa virsien osaamisen edustamaan sivistystä - jopa suurempaa sivistystä kuin lyseon antama sivistys, ja kirkkoherran lasten kaitsemisesta tehdään hieno ja vaativa työ, jonka saamisesta pelkän kansakoulun käyneen Sylvin pitäisi olla kiitollinen. Taustalla on taaskin ironiaa, jossa jossa vähempiarvoinen vaihtoehto (kirkkoherran lapsenpiian työ) syrjäyttää suurempiarvoisen (oppikouluun menon). Sylvin kansakoulumenestys on hyvä ja opettaja suosittelee häntä oppikouluun, jonne hän ei kuitenkaan mene, vaan ajautuu ikään kuin vahingossa pappilaan töihin.

Kertoja saattaa esittää jo hankitun sivistyksen yksinkertaisen huvittavana, päähän pönttöinä koulutietona:

Paluumatkalla he löysivät tieltä pyörän alle jääneen, kuivuneen sammakkovainaan. Se haudattiin veteen, koska sammakko on vesieläin. Lintua ei kuitenkaan olisi sopinut haudata ilmaan, vaikka se onkin ilmaeläin, sillä Sylvi tiesi, että omena oli joskus pudonnut N. Juuttonin päähän. (s. 217)

Sylvillä on aivan oikeaa tietoa maan vetovoimasta. Tieto muuttuu kuitenkin hullunkuriseksi ja jossain määrin arvottomaksi, kun Newtonin nimi on mielletty väärin. Lukija saa vaikutelman koulussa ulkolukuna opiskellusta asiasta, joka ei monen oppijan päässä ole jäsentynyt edes keksijän nimen vertaa. N. Juuttonista ei katkelmassa kuitenkaan puhu Sylvi, vaan kertoja. Ei siis voida tietää, mieltääkö Sylvi Newtonin Juuttoniksi, vai onko nimenväännös yksinomaan kertojan tekosia. Todennäköisesti huvittavuus on peräisin

yksinomaan kertojalta. Vielä voi miettiä, onko kertoja (tekijän lisäksi) tietoinen esittämästään nimenväännöksestä, vai onko katkelman komiikka riippumatonta myöskin kertojasta. Kertoja ei kuitenkaan vaikuta kovin yksinkertaiselta: hän saattaa tosin tekeytyä yksinkertaiseksi, mutta ei sitä tosiasiaassa ole. Joka tapauksessa katkelmasta käy ilmi, miten niinkin yksinkertainen asia kuin keksijän vieraskielisen nimen vääntely vaikuttaa tietoon suhtautumiseen. Asian osaaminen ei siis ole kovin tärkeää, vaan ilmiselvästi tärkeämpää on todennäköisesti koulussa arvostettu asian nimen oikeinkirjoitus! Katkelma näyttäytyy ensin pelkästään huvittavana, ironian voi havaita vasta sen jälkeen.

Arvonimi tai meriitti, joka ei välttämättä pidä mitään sisällään, vaan jää pelkäksi nimeksi, oikeuttaa *Moreenissa* monenlaisiin tekoihin. Tässä katkelmassa pieni Erkki pohtii lintujen ampumista sen jälkeen, kun insinööri Dahlman on ampunut kauniin ja harvinaisen linnun, jota lapset ovat ihmetelleet:

- Saako kaikki kauniit linnut ampua ja täyttää? Erkki uteli vielä sängyssäkin. - Saa, jos on aseenkantolupa, sanoi Paavali. - Eipäs saa, mutta Dahlman kuuluu Luonnon Ystävien seuraan! tiesi Sylvi. (s. 219)

Lintujen ampuja Dahlmania luonnehtii se, että hän kuuluu Luonnon Ystävien seuraan - melko ristiriitainen yhdistelmä. Tässä ironia syntyy melko klassisella tavalla: paha on esitetty hyvänä.

Pilkka voi kohdistua myöskin kliseemäisiin ajatusrakenteisiin, joita yksinkertaisen tai koulusivistystä saamattoman ihmisen on helppo omaksua. Koulupoika Kalle Nieminen on keksinyt mielestään hyvän rahanansaitsemiskeinon: hän aikoo myydä joulukortteja ovelta ovelle. Iisakki Nieminen suhtautuu yritykseen hyvin penseästi, mutta Joosefiinasta ajatus on hyvä:

Iisakki murahti vähän tyytymättömän tuntuisesti, mutta Joosefiinan mielestä lasten oli hyvä oppia jotakin yrittämään. Hän oli kuulemma lukenut sellaisen kirjan, jossa orpo paimentyttö oli kovasti yrittänyt ja päässyt - niin, miksikäs se tyttö olikaan päässyt?

- Eikö tuo liene päässyt taivaan enkeliksi! auttoi Iisakki. (s. 64 - 65)

Koomista katkelmassa on ensinnäkin idyllisen kliseen käyttö. Orvon paimentytön tarina rinnastettuna reippaaseen Kalleen on koominen, koska rinnastus ei ole toimiva. Kalle ei ole orpo eikä muutenkaan säärittävä lapsi, ja joulukorttien myyminen on hyvin pienimuotoista yrittämistä. Erityisen koomiseksi katkelman tekee se, että Joosefiina ei edes muista, miten tarina loppuu, vaikka lopun onnellisuuden luulisi olevan hyvin ennakoitavissa. Romanttinen tarina orpotytöstä on selvästi vaikuttanut Joosefiinaan, joka koulutustaustaltaan voi hyvinkin olla otollista maaperää kertomuksille, joissa tapahtuu ihmeitä ja joissa on onnellinen loppu. Joosefiina on kuitenkin pyhässä yksinkertaisuudessaan ja muistamattomuudessaan ylivoimainen. Tarina ei voi sokaista häntä, koska hän ei muista, miten se päättyy. Lisäksi sen sijaan on kriittinen, mutta molemmat ovat kuitenkin omalla tavallaan turvassa turhilta unelmilta.

Myöskin niitä ihmisiä, jotka eivät omasta mielestään ole aivan tavallisia työläisiä, pilkataan. Tässä repliikki on Kalle Niemisen kaverin Taunon suusta:

- Ja jumalauta, Tauno tulistui, - nappiherroja minäkin olen vihannut syntymästani saakka! On kuin "älä sylje lattialle" koko virkaluokka! Vaikkei olisi konduktööriä kummempi, niin jo osaa herra seistä kuin palaneen talon savupiippu, vaikka juna on puoli tuntia myöhässä ja yksi vaivainen kohjusäärinen ämmä yrittää peräsuoli pitkällä maitotonkkia vaunuun. (s. 248)

Pilkka on täysin suoraa: sitä ei ole kätketty esimerkiksi pieniin vihjauksiin. Konduktöörin rinnastaminen palaneen talon savupiippuun on omaleimainen ja siksi huvittava. Erikoista on kuitenkin se, että nämä sanat lausuu sellainen henkilö, joka ei ole kertomuksessa mitenkään keskeisessä asemassa. Tauno on sivuhenkilö, joka esiintyy ainoastaan muutamassa yhteydessä Kallen tuttavana ja jolle viina maistuu. Uskaliaita tai kiihkomielisiä ajatuksia ei oikeastaan koskaan kuule Niemisten suusta, vaan niiden kertomiseen tekijä käyttää sivuhenkilöitä. Samantapaisiin havaintoihin on päätynyt myös Varpio. Hän ei tosin tee eroa teoksen keskeisten henkilöiden ja sivuhenkilöiden välillä tässä suhteessa, mutta on sitä mieltä, että esimerkiksi yhteiskunnallisiin kysymyksiin ottavat teoksessa aina kantaa sekä kertoja että henkilöt siten, että henkilöiden

esittämät ajatukset ovat jossain määrin jyrkempiä kuin kertojan (Varpio 1973, 177).

Keskiluokkaiset "toimistoammatit" eivät myöskään säästy kertojan pilkalta. Vanha työntekijä Iisakki Nieminen on saanut yllättäen lopputilin rakennustyömaalta. Rakennusmestarina on tuolla hetkellä nuori, virkaintoinen poika. Iisakki on jokseenkin tyrmistynyt, ja kertoja käy pitkää, ilkeämielistä pohdiskelua tilanteen vuoksi Iisakin puolesta:

Kuinkapas olisi tämäkään yrittäjä tajunnut, että vastuuttomaksi välikappaleeksi alistuminen oli erittäin vastuullista! Kuinkapa nyt yleensäkin kaulusköyhälistö olisi ehtinyt ja tohtinut huomata erästä sangen ilkeätä yhteyttä korean kravatin ja koiran koulutuspannan, jopa rasvatun hirttosilmukan välillä! (s. 360)

Niemisen lapsista nuorin, Erkki, käy lyseota, mutta jättää koulunkäynnin kuitenkin kesken ja menee rakennukselle töihin. Erkin hankkimaa sivistystä ei teoksessa kuitenkaan nähdä naurettavana tai arvottomana. Myöskään hänen luokkatoveriansa ja ystävänsä Allan Rämssiä, ja hänen edustamaansa ajatusmaailmaa ei pilkata, siitä huolimatta, että Allan on keskiluokkaisen perheen poika. Teoksessa pilkan kohteeksi joutuvalle sivistykselle ja keskiluokkaisuudelle on erityisen tyypillistä pinnallisuus. Jos ihminen on pienisieluinen, epäolennaiseen takertuva, hän ansaitsee ivanaurun - erityisesti silloin, kun hän edustaa keski- tai yläluokkaa. Yhteiskuntaluokalla ei ole merkitystä, mikäli ihminen on älykäs tai ainakin hengeltään vapaa suurmies, joka näkee elämän suurena, ihmeellisenä kokonaisuutena, eikä hahmota sitä pelkästään eri yhteiskuntaluokkien välisenä nokkimisjärjestyksenä.

Ihminen

Alaluvussa Pienten ihmisten puheet on käsitelty komiikkaa, joka ilmenee henkilöiden diskurssista. Luvun esimerkkikatkelmissa kertojan asenne henkilöihin ei tule kovin selvästi ilmi. Toki on selvää, että kertoja tavallaan valitsee sen, mitä hän haluaa henkilöidensä sanovan, mutta tuon luvun

katkelmissa kertoja ei itse kovinkaan voimakkaasti kommentoi henkilöiden sanomisia, vaan ne ovat pääosin suoria siteerauksia.

Tämän alaluvun esimerkkikatkelmat eroavat edellämmainituista Pienten ihmisten puheet -luvussa käsitellyistä katkelmista siinä, että näissä kertojan asenne henkilöihin tulee erityisen hyvin ilmi. Tämän vuoksi komiikkakin on toisenlaista: katkelmat ovat erityisen humoristisia, koska kertojan asenne henkilöihin näkyy niin selvästi. Tarkastelen tässä erityisesti kertojan suhtautumista kahteen mieheen, Jooseppi Mäkiseen ja Iisakki Niemiseen. Seuraavassa katkelmassa kertoja kuvailee Jooseppi Mäkisen sanomisia:

Ja kun keskikaupungilta oli saapuva uutinen, että eräs pommi oli pyyhkäissyt kerta kaikkiaan olemattomiin sen pullean portinvartijan, joka oli kerran lakon aikana aprikoinut: - Saas nähdä kumpi voittaa, me vaiko työläiset! - silloin Jooseppi, auta armias, mitä hän olikaan tanova: - Vain toti on pytyväittä!

Jumala, Sinä, jonka tiet ovat tutkimattomat, Sinä, joka taidat kiinat ja hepreat, terveisiä Suomesta, kattos nääs. (s. 373)

Jooseppia voidaan pitää ihmisenä, joka on hyvin tyhmä ja yksinkertainen. Hän käyttäytyy hölmösti, laukoo tilanteeseen sopimattomia ja muun muassa juuri siksi huvittavia kommenttejaan eikä ole lainkaan tietoinen omasta huvittavuudestaan. Hänellä on myöskin paha puhevika, josta hänen repliikkinsä tunnistaa helposti, vaikka kertoja ei erikseen mainitsekaan Joosepin puhuvan. Aarne Kinnusen mukaan jonkin erityisen tuntomerkin tai ominaisuuden antaminen henkilölle on hyvin perinteinen keino luoda komiikkaa (Kinnunen 1994, 87).

Voisi olettaa, että tällaisella "jumalan hullulla" olisi edes se ansio, että hän olisi hyväsydäminen ja lempeä, jolloin hänestä tulisi tosin stereotyyppinen hahmo, jonka rujan tai naurettavan ulkokuoren alla piilee lämmin sydän. Tällöin Joosepin ihmisarvo kasvaisi. Joosepissa ei kuitenkaan ole mitään havaittavia hyveitä, vaan hän käyttäytyy kierosti ja tavoittelee ainoastaan omaa etuaan, milloin vain siihen pystyy. Kun Mäkisten suvulle tulee taloudellisia vaikeuksia ja syttyy tulipalo, jossa myöskin Eemeli Mäkisen, Joosepin veljen talo on vähällä syttyä palamaan, ajattelevat Mäkiset ilmeisesti vakuutusrahoja tai muita

mahdollisia korvauksia ja avustuksia, joita tulipalossa kodittomaksi jääneet ehkä saisivat. Tulipaloa tulevat sammuttamaan useat palokunnat ja palo saadaankin sammumaan, mikä ei ole lainkaan Joosepin mieleen.

- Hei, hei, Mäkisen katto, Mäkisen katto! huudettiin alhaalla.

- Älä taatana, kailota, tää on meirän tulipalo! (s. 399)

Mutta Joosefiina ei nukkunut. - Erkki joutui johonkin ämpäriketjuun, jota ei tarvittu ollenkaan. Iisakki oli juuri palaamassa työstä kotiin, kun paloautot paasasivat samaan suuntaan. Hän oli juuri se taatanan taatana, joka kävi naulaamassa Eemelin vintinluukun kiinni, niin, ettei sitä tietä päässyt edes vesi saati kipinä sisään. (s. 399)

Joosepin asenne tulipaloon näkyy erityisesti edellä olevista katkelmista. Hän haluaisi antaa palon levitä. Iisakki Nieminenkään ei saa häneltä arvostusta, vaikka on ilmeisesti estänyt tulipalon leviämisen Mäkisen Eemelin mökkiin. Joosepissa ei siis ole mitään ylevää, vaan ainoastaan alhaista, mutta silti rivien välistä voi havaita kertojan - ja ainakin tekijän - suhtautuvan Jooseppiin hyvin myötätuntoisesti ja hyväksyen - kuten humoristin kuuluukin. Ellei muuta, niin pelkkä ihmisyyys ja lapsenomaisuus riittävät aikaansaamaan Joosepin hyväksynnän. Tällainen kertojan asenne näkyy erityisen hyvin seuraavassa katkelmassa.

Jakobssonin mentyä, kuten hän itse sanoi, tonttiaan lannoittamaan Niemisten raivaukselle ilmestyi Salosen Eetvartti, hevosmies sekä Iisakin takuumies myös. Eihän se Mäkisen Jooseppi ollut vaikuttanut siellä pankissa muuta kuin sen, että johtajalla oli ollut täysi työ sellaisen Herran lahjan kuin virattoman naurun pidättelemisessä. Mahtoiko vain hänenkään tärkeytensä vapauttajaksi enää sattua toista niin mainiota tilaisuutta ja miestä, kuin oli Mäkiten Jootteppi Pitpalatta ainaitine tutkauttineen lainautatioitta ketkuttelematta? Olisihan pankinjohtajan sopinut antaa vaikkapa jokin vanha kalustoluettelo Joosepin käsiteltäväksi, tämä kun olisi niin kovin mielellään piirustanut puumerkkinsä mihin tahansa virallista kirjoitusta tallettavaan paperiin. (s. 40 - 41)

Iisakki Nieminen on Joosepista poiketen hahmo, joka menestyy elämässään ainakin jossain määrin paremmin kuin Jooseppi. Vastoinkäymiset kohtaavat kuitenkin myös häntä monin tavoin: hänen vanhin tyttärensä Elina sairastuu

mieleltään ja joutuu muualle hoidettavaksi, ja pieni Jussi-poika kuolee. Muutkaan Iisakin lapset eivät menesty elämässään mitenkään mainittavan hyvin. Itse Iisakkikaan, joka on viisas, reilu, ahkera ja lapsirakas mietiskelijä, ei vältty vastoinkäymisiltä. Varakas naapuri Jakobsson käyttää petkuttaen Iisakkia hyväksi talonrakennusvaiheessa. Iisakki saa myös yllättäen lopputilin, vaikka on vanha ja taitava työntekijä. Kuolemansa Iisakki kohtaa poliisin hoteissa sellissä. Hän on saanut sairaskohtauksen, mutta poliisi luulee häntä juopuneeksi, eikä Iisakki pääse edes kotiinsa kuolemaan. Iisakki vangitaan sodan aikana osallisuudesta punakapinaan, mutta välttyy täpärästi vankileiriltä ja jopa teloitukselta. Näin kenties siksi, että Joosefiina on käynyt puhumassa hänen puolestaan valkoisten esikunnalle ja koska Korpelan Jussi, valkoisten puolella taistellut renki Pispalasta, on sanonut esikunnalle, että Iisakki on tyhmä:

Mutta valkokaartissa oli myös renkejä, mitäpä ei ollut sattunut näkymäänkään. Korpelan Jussikin oli ollut - niin, lieneekö ollut muutakin kuin hamppari? Se mies oli nyt kuitenkin asia erikseen. Olikohan tuo jotenkin vaikuttanut Iisakin vapauttamiseen - vapauttamiseen, olipa sekin sana sanojen seassa! Todennäköisesti Jussi oli ainakin jättänyt painostamatta, ja teko oli sellainenkin. Kenties hän oli jotain löpistäkseen huomauttanut, että Iisakki oli tyhmä mies, niinkuin kyllä olikin, perhana soikoon. Ei suinkaan viisas mies koko ikäänsä pumpulitehtaan nurkkia parsi apumiehen palkalla, ikäänkuin ei maailmaa muualla olisikaan! Ei, viisas olisi kerran hattua nostonut ja hyvästi rojauttanut mennessään.

Iisakki on oikeastaan hyvin tavallinen mies. Hän ei tietenkään omasta mielestään - eikä Joosefiinankaan mielestä - ole tyhmä. Samoin kertoja pitää Iisakkia hyvin tavallisena: hän on työmies, jonka elämässä on hyvin vähän vaihtoehtoja ja valinnanmahdollisuuksia. Ihmisestä saattaa tulla hiukan yksinkertainen siksikin, että elämä on hyvin yksitoikkoista.

Moreenin kertoja "suojelee" Iisakkia ja usein muitakin Niemisen perheen jäseniä. Suojelu ilmenee siten, että heitä ei ole kuvattu tahallaan ilkeinä tai juonittelevina, vaan hyvin rehteinä ja hyväuskoisina ihmisinä. Toki heidänkin kustannuksellaan kertoja laskee karskiakin pilaa, kuten edellä olevassa esimerkissä, jossa Iisakki kuvataan tyhmäksi, koska hän tekee tympeää ja

alipalkattua työtä. Mutta tässäkin katkelmassa tärkein asia on kätkeytyä: Iisakilla ei ole muuta vaihtoehtoa, kuin tehdä alipalkattua työtä koko ikänsä, koska hän on köyhä ja kouluttamaton, työläiseksi syntynyt, vaikka hänellä ihmisarvoa olisikin.

Ulkosekatyömies Nieminen, Iisakki, tallasi elämänjanaanensa kokenein, etuviistoon koukistunein jaloin. Kädet, tyhjinä omituisen avuttomat, raskaantuntuiset kourasvarret, kävivät ilmassa jalkojen tavoin kahta näkymätöntä köysikaidetta myöten; totisen kasvonaamion alta kuului hienoinen hymyilyn oire. Muija kun petasi, keitti, paistoi, syöjiä syntyi ilman muuta, nimistä vain, sanoista vain oli ainainen pula. (s. 12)

Näin kuvaa kertoja Iisakkia. Kuvaus ei herätä lukijassa sääliä - kertoja ei surkuttele Iisakkia. Myöntää tosin, että "sanoista vain oli ainainen pula" - ilmeisesti tämä merkitsee sitä, että Iisakki ei kykene jäsentämään maailmaansa samalla tavalla kuin ihminen, joka on saanut käydä koulua ja oppinut ajattelemaan käsitteellisesti. Jotain hyvin olennaista ja arvokasta Iisakilta kuitenkin puuttuu myös kertojan mielestä, vaikka toisaalta kertoja ei kirjasisivistystä arvostakaan. Vasta Iisakin nuorin poika Erkki kykenee työläistaustastaan huolimatta luovaan, käsitteelliseen ajatteluun, vaikka se ei tuokaan hänelle erityistä onnea tai korkeaa asemaa yhteiskunnassa.

Seuraavassa katkelmassa kertoja lähes pilkkaa Iisakkia, joka ei ole saanut mitään näkyvää elämässään aikaan:

Niin, niin, olethan sinä hikoillut, kuluttanut joukon työkaluja, pilpunnut puun sinne, toisen tuonne, jyrsinyt kuin harmaa rotta milloin mitäkin nurkkaa, siinäpä se! Missäs sinun oma nurkkasi on? Onko se säästö- vai osakepankissa? Eiköhän olisi taas sopiva aika ja sää laskea, montako puuvillatehtaan osaketta sinulla jo on? Mitä, eikö sinulla ole muuta kuin känsäiset kämmenet ja kyhmyinen äijänruho! Millainen kuva sinä olet, kun et yhtään jäljittele! Luojan kuvan pitää luoda, tehdä luovaa työtä! Ei, Iisakki, lumenluontia ei oteta lukuun! Kas, joka ainoa pöykky on sulanut, valunut sameana liejuna likaviemäreihin! Siellä on sinun elämänurasi ja -työsi, siellä, viemärissä, tuhansien kaltaistensa seassa! (s. 14)

Kertoja on tavallaan valinnut Iisakin välineekseen, jonka avulla hän osoittaa lukijalle, millaista tavallisen työväestön elämä on. Iisakki tuntuu vaikuttavan kertojan vieterilelulta, jolla kertoja kuitenkin jaksaa taukoamatta leikkiä, vaikka jo tietääkin, miten tämä lelu toimii. Teoksen alussa kertoja käy sivukaupalla

ilkeää yksinpuhelua, jonka yleisönä ehkä soisi Iisakin olevan. Kertoja ei teoksessa kuitenkaan voi Iisakin kanssa keskustella. Välillä kertoja siirtyy puhumaan Iisakista lukijalle. Iisakki kuvataan yksinkertaisena hahmona, ja kertoja tuntee hänet läpikotaisin. Kertoja tietää Iisakin kohtalon ja paljastaa sen lukijallekin heti teoksen alussa. Iisakin persoonasta ei lukija saa enää mitään uutta tai kiinnostavaa tietoa. Lukija saattaa kuitenkin tuntea sääliä Iisakkia kohtaan, ei ehkä sen vuoksi, että Iisakki kohtaa teoksessa vastoinkäymisiä - eihän hän itsekään niistä sorru, vaan suhtautuu kaikkeen hyvin rauhallisesti. Sääli syntyy, jos on syntyäkseen, enemmänkin kertojan ilkeilystä Iisakkia kohtaan.

Asetelma vaikuttaa monimutkaiselta. Toisaalta kertoja pilkkaa Iisakkia, joka ei itse voi ymmärtää olevansa pilkan kohteena, toisaalta hän suojelee tätä. Suojelemisella tarkoitan sitä, että kertoja kuvaa Iisakin hyvänä hahmona, eikä hänessä ei ole mitään kieroja tai alhaista kuten Joosepissa. Suojelu ilmenee myös Iisakin inhimillistämisenä:

Myönnettäköön, että Iisakki ei tarvinnut teatteria, kirjastoa, shakkipeliä, postimerkkejä, mutta todettakoon samalla, että hän piti vallan tavattomasti raittiista ilmasta, järvestä, metsästä, lapsista, keinutuolista, määrättömästä muistelmankaltaisesta mietiskelystä; myös nämä, nimenomaan juuri tämänlaatuiset hengen pidot olisivat sujuneet paremmin levossa kuin niinsanotuissa ylitöissä. (s. 9)

Kertoja ottaa täyden vastuun Iisakista. Hän on kuin isä ja Iisakki on lapsi. Iisakki on kertojalle niin arvokas, että hänen arvonsa kestää ankarankin pilkan - sitäpaitsi ensinnäkään Iisakki ei itse ole syypää ulkopuolisen silmin katsottuna huonoihin elinolosuhteisiinsa ja toiseksi: pilkan kärki kohdistuukin lopulta aivan muihin maaleihin kuin Iisakkiin, vaikka ensilukemalta niin saattaisi näyttääkin. Kun kertoja pilkkaa Iisakkia melkein pä **liian** perusteellisesti ja näkyvästi, lukijalla herää epäily, että kaikki ei olekaan aivan niin kuin kertoja sanoo, ja hän huomaa, että pilkan kohteenhan pitäisi olla joku aivan muu kuin Iisakki. Kertoja todella haluaisi, että Iisakin ja hänen perheensä asiat olisivat hyvin.

Kertojan asenne Iisakkin on siis hyvin lämmin ja arvostava. Hän ei vain ilmaise sitä suoraan, vaan erikoisen komiikan avulla. Kun hän pilkkaa Iisakkia, hän todellisuudessa arvostaakin häntä ja suhtautuu hänen vakavasti.

Pispalan ihmiset suhtautuvat elämän karuuteen rohkealla ylpeydellä. He taipuvat, mutta eivät murru:

[...] suorastaan ihmeeltä tuntui se jokin väljä ja nöyristelemätön henki, joka perheessä vallitsi, ikäänkuin lapsia ei olisikaan ollut liikaa, ikäänkuin anoppi ei olisikaan ollut sokea, raihnas, vihoviimeinen vastus, ja ikäänkuin työnantajan suunnittelema työläisasunto ei sittenkään olisi kyllin tehokkaasti korostanut sitä perustotuutta, että maksetut palkat eivät edellyttäneet kaiken maailman ylellisyyksiä. Juuri ihmeet ovat ihmeellisiä, ja juuri ihminen on sellaisille erittäin altis, koska niinsanottu järki ei edes huomaa niitä. (s. 19)

Katkkelma toimii siis samanaikaisesti kahdella tasolla, kahdessa merkityksessä: samalla, kun tulee erikoisella tavalla kielteisesti ilmaistuna esiin se, että Niemiset ovat todella köyhiä, katkelma osoittaa myös sen, että he selviävät, eivätkä he ole missään tapauksessa kurjia ja säälittäviä, vaan oman arvonsa tuntevia ihmisiä - kaikesta huolimatta. Kaksi vaikutelmaa, ironinen ja humoristinen, ovat havaittavissa samaan aikaan. On vaikea sanoa, kumpi on teoksessa voimakkaampi. Ironia pyrkii osoittamaan vääryyksiä ja epäoikeudenmukaisuuksia tietyissä teoksen maailmaan kuuluvissa ilmiöissä, mutta huumori on lämmin ja hyväksyvä asenne kaikkien inhimilliseen - kenties se voi olla asenne jopa ironiaankin.

Harald Höffding on teoksessaan *Den stora humorn* (1967) jaotellut huumorin pieneen ja suureen. Ironia kuuluu tämän mukaan pienen huumorin piiriin. Höffding sivuaa teoksessaan Edward Dowdenin käsitystä Shakespearen huumorista, jota hän pitää suurena huumorina. Dowdenin mukaan Shakespearen huumori on eräänlainen "uskon ilmaus todellisuutta vastaan"¹

¹ Höffdingin alkuteos on tanskankielinen. Siteeraus on käännetty ruotsinnoksesta, jossa se kuuluu seuraavasti: "Shakespeares humor är, som Dowden sagt, ett uttryck för trohet mot verkligheten." (Höffding 1967, 41)

(Höffding 1967, 41) eikä tämä humoristin usko katoa, vaikka maailma näyttääkin ihmisille nurjan puolensa. (Höffding 1967, 41 - 42)

Moreenissa on tavallaan rinta rinnan kaksi teemaa. Teos voidaan nähdä eräänlaisena ihmisen ylistyksenä ja samalla voimakaana yhteiskunnallisena kannanottona. Vaikka teoksessa nähdäänkin monia asioita hyvin koomisena ja ironisessa valossa, saattaa se lempeä asenne, jolla suhtaudutaan pieneen, tavalliseen ihmiseen, olla hyvinkin voimakkaampi kuin julistava ironia.

Toisaalta kertoja ei sokeasti ylistäkään pientä ihmistä, erityisesti työläistä, kuten voisi olettaa. Hän vain inhimillistaa sen. Humoristille ominaisella tavalla kertoja uskoo niin syvästi ihmisten arvokkuuteen, että hänellä on *varaa* naureskella heille, kuten Joosepin ja Iisakin tapauksessa. Hän olettaa heissä olevan jotain "pysyvää arvokasta, joka ei järky pilanteon johdosta" (Ahlman 1993, 103). Ainoastaan yläluokan edustajiin huumori harvoin yltää.

SUKKELUUKSIA JA MUUTA KOMIIKKAA

Tässä luvussa eritelty komiikka on melko pienimuotoista. Sen päätarkoituksena on todennäköisesti lukijan huvittaminen, eikä siinä ole kovinkaan paljon ironisia sävyjä. Tätä komiikkaa ei ole myöskään mielekästä jaotella koomisiin aiheisiin, vaan koomisia katkelmia on eritelty tässä satunnaisessa järjestyksessä, tosin jonkinlaista katkelmien ryhmittelyä, jos mahdollista, olen pyrkinyt tekemään.

Usein tällainen kepeä komiikka syntyy kielellisistä väännöksistä tai sanoilla leikittelystä. Se saattaa ilmetä jopa yhdestä tai parista sanasta. Muodoltaan tällaisia esimerkkejä, esimerkiksi sanaleikkejä, on tosin käsitelty myös luvussa Koomiset aiheet, mutta niissä tapauksessa komiikka on saattanut olla esimerkiksi ironista tai liittynyt johonkin laajempaan yhteyteen. Tämän luvun esimerkit ovat irrallisempia.

Krohn käyttää käsitettä *sukkela* ilmaistakseen sillä komiikkaa, joka on kepeää, pienimuotoista ja melko pinnallista (Krohn 1965, 121). Tämän luvun esimerkit ovat enimmäkseen sukkeluuksia.

Varpio on kiinnittänyt huomiota *Moreenin* kielen erityispiirteisiin ja jaotellut niitä ryhmiin (Varpio 1973, 160 - 162). Osa Varpion esimerkeistä on samalla myös koomisia, joten niitä on käsitelty tässäkin työssä. Kielellistä komiikkaa sisältävät ainakin esimerkit 1) *mentiin eikä meneskely* (s. 194), 2) *tappeli ylioppilaaksi* (s. 109), 3) *muodonvaihdos urheilutyöläisestä työläisurheilijaksi* (s. 268) ja 4) *väijyi kuin Joosefiina* (Joosefiinasta itsestään sanottuna, s. 190).

Esimerkissä 1 huvittavuus syntyy siitä, että on käytetty saman verbin eri johdoksia, joista toisella on konatiivinen eli verbin ilmaiseman teon yrittämisen merkitys. Kantaverbi on sama, mutta merkitysero verbien välillä on suuri. Esimerkin 2 sanat ovat äänteellisesti samankaltaiset: molemmissa esiintyy konsonanttityhtymä *-pp-*. Äänteellisesti ne sopivat hyvin toistensa seuraan, mutta tässä ylioppilaaksi opiskelemista kuvaava verbi *tapella* on yhteydessään

hullunkurinen. Kolmannessa esimerkissä yhdyssanan määrite- ja perusosan paikkojen vaihto saa aikaan yhdyssanat, joiden merkityksellä ei ole toistensa kanssa juurikaan yhteistä. Muodonvaihdos on yksinkertainen kielen, mutta ei merkityksen tasolla. Neljännessä esimerkissä huvittavaa on, että henkilö, jonka väijymistä kuvataan, on itse Joosefiina. Häntä ei voi siis verrata muuhun kuin itseensä - ikään kuin "joosefiinat", erityisesti juuri *Moreenin* Joosefiina, olisivat väijymisen mestareita. Vertauksesta tulee näin ollen turha. Tällä esimerkillä saattaa olla syvempikin merkitys: ihmisen toiminnan vertaaminen jonkin toisen olion toimintaan on yleisestikin turhaa, koska tuskin esimerkiksi kettu voisi väijyä paremmin tai suuremmalla innolla samassa tilanteessa kuin Joosefiina, joka seuraa miehensä Iisakin osallistumista harjannostajaisiin aavistellen, että nostajaisissa tarjoillaan alkoholia, jota hän ei soisi Iisakin nauttivan.

Seuraavissa katkelmissa leikitellään konjunktioiden käytöllä. Ensimmäisessä katkelmassa Sika-Sirenskan sika on karannut ja säntäilee ympäri Pispalaa, ennen kuin putoaa korkealta kiviaidalta, loukkaantuu ja joutuu teurastettavaksi. Tässä yhteydessä Erkki Nieminen tutustuu juuri Pispalaan muuttaneeseen Allan Rämssiin, jonka kanssa hän lähtee hakemaan teurastajaa paikalle. Ystävyydellä on siis erikoinen, suorastaan surkukupaisa alku.

Merilän herrasväen muuttopäivä oli sateinen, seuraava kylmä ja tuulinen, niin että muun puutteessa sianajosta muodostui merkkitapaus suorastaan olosuhteitten pakosta. Se vaikutti piristävästi, koska - vaikka se päättyikin sian kuolemaan. (s. 221)

Tässä katkelmassa konjunktiot *koska* ja *vaikka* ovat tavallaan valinnaiset. Näkökulma katkelman tapahtumiin muuttuu, kun konjunktioita vaihdetaan. Vaikka sian kuolema oli ikävä tapahtuma, sillä oli myös myönteisiä seurauksia.

Toisessa katkelmassa sukkeluus syntyy myöskin samojen konjunktioiden vaihtoehtoisesta käytöstä:

Purjehtiminen on välttämätöntä, eläminen ei ole! hän [Allan Rämssi] julisti ensin latinaksi, sitten suomeksi ja jälleen latinaksi, vaikka tai koska hänellä oli latinasta ehdot. (s. 231)

Allan Rämssi käyttää puheessaan latinankielistä sitaattia. Aivan yhtä hyvin voidaan ajatella hänen käyttävän niitä siitä huolimatta, että latinan opiskelu on

ollut hänelle hankalaa (*vaikka*), kuin sen vuoksi, että hän tulee harjoitelleeksi latinaa, *koska* on ehtojen vuoksi harjoittelun tarpeessa.

Molemmat edellä olevat katkelmat saattavat olla vain kertojan teräviä kielellisiä sutkauksia, jotka voidaan sivuuttaa niiden merkitystä tarkemmin analysoimatta. Ne saattavat kuitenkin ilmentää - varsinkin kun ne esiintyvät teoksessa varsin lähekkäin ja täsmälleen samanlaisina - kertojan suhtautumista sanojen käyttöön ja yleensä kieleen. Jokaisessa ilmiössä on aina vähintään kaksi toisilleen jopa vastakkaista puolta, ja mille tahansa väitteelle voidaan aina keksiä perusteluja ja vastaperusteluja. Ilmiöt ovat jo itsessäänkin moniselitteisiä, mutta kielellä ihminen valitettavasti pystyy hallitsemaan, kontrolloimaan ja jopa muuntelemaan niitä. Kielellä ihminen kykenee myöskin manipuloimaan toisia ihmisiä, mitä kertoja tuskin pitää hyvänä ilmiönä.

Seuraavassa katkelmassa komiikka ilmentää Iisakin hätää, kun hän on vankina ja joutuu lähtemään kuulusteltavaksi. Joukko miehiä on vangittuna palokunnantalolla, ja heitä tullaan hakemaan yksi kerrallaan. Iisakki on kolmas mies, joka haetaan kuulusteluihin. Edelliset vartijat, jotka miehiä ovat tulleet hakemaan, ovat ilmeisesti käyttäytyneet jokseenkin tylästi.

- Kukas teistä on kirvesmies Nieminen?
- Ei taida olla tällä kertaa muita Niemisiä kuin minä.
- Pitäisi sitten lähteä minun kanssani.

Iisakki lähti. Hänestä tuntui melkein siltä kuin olisi lähtenyt ihmisen mukaan. Edellinen noutaja oli vaikuttanut ampumakoneelta, tämä mies saattoi olla korkeintaan kivääriteline ja aivan tilapäinen. (s. 149)

Katkelma ilmentää vangittujen punaisten ajatusmaailmaa, jossa kaikki valkoiset sotilaat näyttävät tässä vaiheessa potentiaalisina teloittajina. Kauhuissaan oleville punaisille he eivät ole ihmisiä, vaan metaforisesti aseita, kaikkein ystävällisimmätkin. Kohtelias, tehtävästään vaivaantunut vartiomieskin kuuluu näihin aseisiin: tosin hän on vain "kivääriteline ja aivan tilapäinen", kuten kertoja huvittavasti asian ilmaisee.

Kertoja saattaa kiinnittää lukijan huomion arkipäiväisenkin asian koomisiin piirteisiin. Seuraavassa katkelmassa kertojan pilkan kohteeksi joutuu Paavali,

joka tosin itse on täysin tietämätön huvittavuudestaan. Lukijankin saattaisi olla vaikea huomata tätä komiikkaa, mutta kertoja käyttäytyy hyvin osoittelevasti:

Erkki istui hajareisin Paavalin niskassa; hän kuulemma ratsasti aasilla.
(s. 90)

Paavalista tulee siis aasi, kun asiaa katsotaan pienen Erkki Niemisen näkökulmasta. Kertoja nostaa lapsen näkökulman yleiselle tasolle ja tarvelee aidon viattomuuden *kuulemma*-sanalla, jolloin aikuisen silmät kadottavat viattomuuden ja samalla huomaavat vain naurettavuuden. Sana *kuulemma* sisältää itsessään jo vihjauksen siitä, että aiheena oleva asia on joko valheellinen, muuten sopimaton tai huvittava, kuten tässä tapauksessa.

Seuraavassa katkelmassa kerrotaan väsyneen Iisakin näkemistä levottomista unista Paavalin häiden aikana, kun muu hääväki vielä juhlii:

[...] unikuvat vain vilisivät sikin sokin, niin ettei tuostakin havahtuessaan ollut kotvaan selvillä, missä ja miten päin oma ruumis kulloinkin oli. Kerran hän oli menevinään huoneeseen, jonka oveen oli naulattu kilpi: Jaakonmäen, ent. Jakobssonin hautauttoimisto, ottaa ja myy. Ja eikös ollutkin vain kilpi vinossa ja toinen naula sykkyrässä! (s. 235)

Uneen sekoittuu vielä Joosua, ruumisarkuntekijä, johon Paavali on tutustunut ollessaan Kalevankankaan vankileirillä. Joosua on unen "hautauttoimistossa" töissä. Iisakki on kuunnellut koko illan Joosuan rasittavia puheita, ja Joosuan lisäksi uneen tulevat Iisakkia huijannut Jakobsson sekä ärsyttävä Jooseppi Mäkinen, jonka mukanaolon unessa tunnistaa vain hautaustoimiston kyltin kirjoitusvirheistä. Varsinainen huvittavuus piileekin juuri kirjoitusvirheessä "ottaa ja myy", kun siinä arvatenkin pitäisi lukea *ostaa ja myy*. Kirjoitusvirheen myötä koko katkelman merkitys paljastuu huvittavalla tavalla: Jakobsson ei Iisakin mielestä suinkaan *osta* mitään, vaan nimenomaan *ottaa* ostamisen sijasta. Joosepin puhevika luo kaksimielisyyksiä, joilla on lopulta melko suuri merkitys.

Seuraavassa katkelmassa kertoja suojelee lasta ja lapsen maailmankäsitystä hausalla tavalla. Kalle on myynyt joulukortteja, mutta sitten hän ja pikkuveljensä sairastuvat.

Kallea ei päästetty enää kaupalle lisää tautia noutamaan. Hän oli kuitenkin jo ehtinyt ansaita sen verran rahaa, että rupesi kuiskuttelemaan Paavalin kanssa äidille ostettavasta joululahjasta. Isoveli pani omista varoistaan hiukan lisää eli kolme neljännestä lahjan hinnasta, ja niin Niemisen ullakolle ilmestyi uusi pata. (s. 65)

”Hiukan lisää” on siis 75% lahjan hinnasta, mutta pienelle Kallelle katkelmassa tuskin nauretaan. Kertoja selostaa asioita ikään kuin itse olisi lapsi, mutta hyvin arvokkaasti ja lapsen mieltä pahoittamatta. Lapsi ei ymmärrä, mitä tarkoittaa kolme neljännestä - hiukan lisää on aivan riittävän tarkka ilmaus.

Viimeisessä katkelmassa komiikka syntyy erikoisella tavalla: siinä myönnetään jokin asia siten, että kielletään saman asian vastakohta:

Mutta varsinainen pulma oli kuitenkin edelleen olemassa. Dahlman odotti vuokranmaksua ja lisäksi Jakobssonin toimenpiteitä. Johtaja [Dahlman] oli kaikkea muuta mutta ei ystävällinen, sillä mistä hänkään sen vielä silloin olisi tiennyt, ettei hänen odotuksensa ollut turhaa, kuten vuokralaisen oli. (s. 50)

Mikäli johtaja on ollut kaikkea muuta mutta ei ystävällinen, on hän siis ollut hyvin vaativa ja vaatinut vuokrasaataviaan epäystävälliseen sävyyn. Jakobsson on uskotellut Iisakille, että vuokraa ei tarvitse Dahlmanille maksaa. Se, että kertoja näin sievistelee asian, aiheuttaa koomisen vaikutelman, koska Dahlman pysyy edelleen näennäisesti hyvin ystävällisenä ja miellyttävänä, mitä hän ei todennäköisesti ole ollut. Kertoja jättää lukijan arvailujen ja mielikuvituksen varaan sen, millainen Dahlman todella on. Dahlmanista oikeastaan tehdään lukijan silmissä kaksinaamainen ja tekopyhä sievistelijä - mikäli kertoja esittelisi näkyvämmiin hänen raivonpuuskansa, Dahlmanista tulisi edes rehellinen henkilö.

PÄÄTÄNTÖ

Moreenin komiikan lähempi tarkastelu osoittaa oikeaksi olettamuksen, jonka mukaan teoksen komiikka on enimmäkseen ironissävyytteistä. Yhteiskunnalliset epäkohdat, kuten köyhyys, nälkä ja huonot työolosuhteet tulevat hyvin erikoisella tavalla ilmi, kun ne on ilmaistu ironisen komiikan keinoin. Ironia on tässä yhteydessä erityisen voimakasta ja julistavaa. Teoksessa ei juurikaan myönnetä suoraan, että henkilöt olisivat esimerkiksi köyhiä ja nälkäisiä, vaan tämä ilmenee aina ironian keinoin. Myöskin sotatoimia sekä tyhjänpäiväistä sivistystä sekä onttoa, kaavoihin kangistunutta uskonnollisuutta on kritisoitu lähinnä ironian keinoin. Tässä mielessä *Moreenia* voidaan pitää yhteiskuntakriittisenä romaanina.

Erikoista teoksessa on komiikan monipuolinen käyttö. Sen lisäksi, että tekijä käyttää ironista komiikkaa osoittaakseen yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuksia ja pilkatakseen vääristyneitä yhteiskunnan rakenteita, jotka eivät palvele kuin pientä osaa ihmisistä, hän käyttää komiikkaa myös ilmaistakseen ymmärtämystä pientä ihmistä kohtaan. Tässä on kyse tekijän huumorista. Kirjailija suhtautuu erityisen lämpimästi yhteiskunnan vähäpätöisimpiin jäseniin, jotka kuitenkin yrittävät sinnitellä elämässä eteenpäin huolimatta hyvin vähäisistä valinnanmahdollisuuksista. Yleensä nämä ihmiset ovat köyhiä, tavallisia työläisiä, ja heillä on omat vikansa ja puutteensa - osa heistä on kaiken kaikkiaan hyvin sääliittäviä ihmisiä.

Komiikkaa on käytetty kahdella tavalla, sekä kevyesti humorisoiden että ironissävyytteisenä, myöskin sellaisissa kohdissa, joiden aiheena on kuolema. Lapsen kuoleman yhteyteen liittyy usein hyvin kriittistä ironiaa, mutta pitkän elämän eläneen ihmisen kustannuksella voidaan kuolemankin yhteydessä laskea hieman leikkiä.

Teos voidaan nähdä melko traagisena vuoden 1918 sodan kuvauksineen, mutta kun tragediaa katsoo tarpeeksi pitkän ajan tai matkan päästä ulkopuolisen kertojan silmin, jotka näkevät henkilöiden elämästä muutakin kuin vain

kuluvan hetken tapahtumat ja menneisyyden, käsitys teoksesta muuttuu. Siitä tulee lämminhenkinen, monissa kohdin humoristisesti kerrottu eepos. Ironian terävyys ei kuitenkaan vähene, vaikkakin teos ensisijaisesti onkin ylistys pienelle ihmiselle ja hyvälle, tavalliselle elämälle. Vuotilan mukaan *Moreeni* on enemmänkin ihmisyyden ylistystä kuin yhteiskunnallinen teos (Vuotila 1967, 129).

Teoksessa on myös runsaasti kepeitä sukkeluuksia ja komiikkaa, joka ei ole ironista, vaan pelkästään huvittavaa. Teoksen kieli on hyvin persoonallista ja se sisältää paljon monimielisyyksiä ja sanoilla leikkittelyä. Nämä seikat liittyvät ensisijaisesti *Moreenin* tyyliin, joskin myös ironista komiikkaa saatetaan teoksessa ilmaista hyvin pienin merkein.

Uudet ja mielenkiintoiset havainnot komiikasta liittyvät kertojan ja yleensäkin kerronnallisten ratkaisujen osuuteen komiikan synnyssä. Draamallinen ironia vähentää teoksen yllättävyyttä ja omalta osaltaan lisää koomista vaikutelmaa: teoksen henkilöiden pyrkimykset ja suunnitelmat saattavat olla mahtipontisen suuria, mutta henkilöt aikomuksineen muuttuvat hyvin koomisiksi, kun kaikkitietävä kertoja tietää heidän tulevaisuutensa jo ennakoita. *Moreenin* kertoja on myöskin hyvin impulsiivinen, ja hänen roolinsa vaihtelevat usein. Kertoja ei käyttäydy perinteisellä tavalla, vaan toimii hyvin yllätyksellisesti. Valkaman mukaan erikoiset kerronnalliset ratkaisut proosassa saattavat olla keino pilkata perinteistä asiallista ja auktoritatiivista, kaikkitietävää kertojaa (Valkama 1983, 241). *Moreenin* kertoja tosin on kaikkitietävä, mutta asialliseksi häntä tuskin voi kuvata. Hän saattaa jopa matkia henkilöiden puhetta, mikä osoittaa, että kertoja eläytyy tarinaan hyvin voimakkaasti.

Komiikka tekee *Moreenista* varsin erikoislaatuisen teoksen. Toisaalta huumori ja lämmin, ei-ironinen komiikka pehmentävät teosta niin, että sitä ei voida pitää kovin vakavasävyisenä yhteiskuntakriittisenä tai realistisena romaanina. Paradoksaalista on, että toisaalta taas ironinen komiikka kuitenkin tekee *Moreenista* nimenomaan yhteiskuntakriittisen ja julistavan romaanin. Huumorin lämpö ja ironian ilkeys tavallaan tasapainottelevat teoksessa, ja onkin

mahdotonta sanoa, kumpi niistä on vallitsevampi - varmaa on vain se, että muun muassa tämän seikan vuoksi *Moreeni* on hyvin monikasvoinen romaani.

LÄHTEET

Primaarilähde:

Viita, Lauri, 1991 (1950), *Moreeni*. Juva: WSOY.

Sekundaarilähteet:

Ahlman, Erik, 1993 (1927), "Huumorin olemuksesta". Teoksessa *Artikkeleita* (3).

Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 58,
Jyväskylä.

Ammond, Jukka, 1991, *Vapautumisen estetiikka. Eino Krohn taiteen ja*

kirjallisuuden tutkijana. Jyväskylä Studies in the Arts 38,
Jyväskylä.

Aristoteles, 1982 (1967), *Runousoppi*. Helsinki: Otava.

Booth, Wayne C., 1961, *The Rhetoric of Fiction. Second Edition*. Chicago and

London.

----- 1974, *The Rhetoric of Irony*. Chicago and London.

Freud, Sigmund, 1954, *Arkielämämme psykopatologiaa*. Suom. Martti Takala ja

Marjatta Santala. Helsinki: Otava. (Alkuteos Zur
Psychopathologie des Alltagslebens, 1904)

Hirn, Yrjö, 1949 (1924), *Esteettinen elämä*. Helsinki: Otava.

Huhtanen, Päivi, 1979, *Tunteesta henkeen. Antipositivismi ja suomalainen*

estetiikka 1900 - 1939. Helsinki: SKS.

- Höföding, Harald, 1968, *Den stora humorn*. Översätt. av Alf Ahlberg.
Stockholm. (Alkuteos *Den store Humor*. Köpenhamn, 1967.)
- Kinnunen, Aarne, 1972, "Huumori". Teoksessa *Estetiikan kenttä*, toim. Envall,
Kinnunen, Sepänmaa. Porvoo: WSOY.
- 1985, *Draaman maailma. Villiintynyt puutarha*. Juva: WSOY.
- 1989, *Kertomuksen opissa. Avoimen maailman hahmotuksesta*. Juva:
WSOY.
- 1994, *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. Juva: WSOY.
- Kivimäki, Arto, 1997, *Carpe Diem! Hauskaa ja hyödyllistä latinaa*. Hämeenlinna:
Karisto Oy.
- Kupiainen, Unto, 1972 (1949), *Lyhyt runousoppi*. Porvoo: WSOY.
- Krohn, Eino, 1946, *Draaman estetiikka*. Helsinki: WSOY.
- 1965 (1955), *Esteettinen maailma*. Keuruu: Otava.
- Laurila, K. S., 1947 (1918, 1919), *Estetiikan peruskysymyksiä I - II*. Helsinki: WSOY.
- Nummi, Jyrki, 1985, "Parodian poetiikka". *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 38, 51 - 66. Vaasa: Vaasa Oy.
- Rimmon-Kenan, Shlomith, 1991, *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Tampere: SKS. (Alkuteos *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London and New York, 1983.)
- Tammi, Pekka, 1992, *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Jyväskylä:
Gaudeamus.

Valkama, Leevi, 1983 (1960, 1983), *Proosan taide. Viisi tutkielmaa*. Juva: WSOY.

Varpio, Yrjö, 1973, Lauri Viita. *Kirjailija ja hänen maailmansa*. Helsinki: WSOY.

Vuotila, Leo, 1967, *Kirjailija ja omatunto. Pekkanen, Linna, Siipainen ja Viita eettisinä kirjailijoina*. Porvoo: WSOY.